

LIR.skrifter.varia

ÅSA ARPING, CHRISTER EKHOLM & KATARINA LEPPÄNEN [RED]

HUMANISTER I FÄLT

METODER OCH MÖJLIGHETER

LIR.SKRIFTER.VARIA

Åsa Arping, Christer Ekholm & Katarina Leppänen [red]
Humanister i fält. Metoder och möjligheter

LIR.skrifter.varia

© LIR.skrifter 2016

Form: Richard Lindmark

Tryck: Responstryck AB, Borås 2016

Isbn: 978-91-88348-71-5

INNEHÅLL

Förord 7

Christian Lenemark 11

Att studera litterära värdeförhandlingar
– en litteraturetnografisk ansats

Anna Bohlin 23

I författarens fotspår
– litteraturvetenskaplig metod på fältet

Lisbeth Larsson 39

Att promenera Virginia Woolfs författarskap

Åsa Arping 49

»Gå till läggen!«
– att forska om papperstidningar i digitaliseringens tidevarv

Johan Gardfors 57

Om arkivering av klisterpapper

Linn Holmberg 67

Texten som artefakt
– historisk rekonstruktion och det kreativa fältarbetet

Johan Kärnfelt 77

Astronomi i fält

Mats Börjesson 85
Kulturnämnden sammanträder

Linn Hansén 103
Som vad sa de. Som Gullspång sa de sen.

Erik Andersson 109
Författaren i fält

Astrid von Rosen 121
Scenografisk sinnlighet
– i fält med stadens dansare

Yael Feiler 131
Teaterfältet synas i sömmarna
– anteckningar om ett fältarbete

Orla Vigsø 143
Gruppintervju i krisens spår
– på fältarbete i Västmanland

Johan Sunegård 151
Antikvariatet i Göteborg
– osynligheten som metod

Linus Ragnhage 159
Den intellektuelle i arbetsmiljön
– en humanistisk fältstudie

Medverkande 173

FÖRORD

Att »gå ut i fält« är en väletablerad praktik inom många vetenskapliga discipliner, men inom stora delar av humaniora är det fortfarande mindre vanligt att forskaren lämnar de gängse skrivbordsperspektiven för mer handfasta studier av de olika typer av sammanhang i vilka alla betydelser och idéer ingår. Att bestämma och undersöka studieobjektet som fält, det vill säga som konkreta former av praktik, produktion, distribution, kommunikation och konsumtion, för att pröva en grundläggande definition, är inte något som humanioraforskare i gemen ägnar sig åt. Föreliggande antologi, där ett antal skribenter redogör för sina funderingar kring och erfarenheter av fältstudier kan betraktas som en upptäcktsresa in i detta tämligen utforskade territorium.

En utgångspunkt är givetvis det fältbegrepp som har sitt ursprung inom samhällsvetenskap och antropologi, där etnografisk metodik spelar en viktig roll. Det antropologiska fältet – en etnisk grupp, subkultur, organisation, yrkesgrupp, etc. – avgränsades tidigare ofta geografiskt, men bestäms idag hellre i mer translokala perspektiv. In i sådana fält, i syfte att blottlägga mönster och återkommande beteenden, har den skolade etnografen sedan slutet av 1800-talet trätt med en verktygslåda av metoder, där olika typer av observationer och intervjuer har varit grundläggande procedurer. Med detta sagt är det viktigt att poängtera att teoretiseringen av fältbegreppet och fältarbetet under de senaste decennierna har varit vital, och gått i många riktningar; inte minst mot ett kritiskt problematiserande av såväl idén om en objektiv observatörsroll som föreställningen om fältet som oberoende av eller pre-existerande själva fältstudien. Viktig och

inflytelserik i sammanhanget är givetvis också kultursociologen Pierre Bourdieus beskrivning av samhället som hierarkiskt indelat i kodade fält.

Visst finns fältstudier i denna mening också inom humaniora – i litteratursociologin, inom religionsvetenskap, arkeologi och etnologi, i teaterstudier, etc. – och den uppträder då oftast kort och gott som en tillämpning av den inom samhällsvetenskapen etablerade etnografiska metodiken. Men här finns, menar vi, också ytterligare möjligheter att verka, med hjälp av ingångar som diskursanalys, historisk rekonstruktion, metakritiska arkivstudier och performativ kritik, för att bara nämna några av de perspektiv och tillvägagångssätt som kan uppenbara sig för humanister i fält. Tanken med föreliggande antologi är helt enkelt att antyda inte bara vad tänkandet och görandet i fält kan göra för humaniora, utan även vad humaniora kan göra för tänkandet och görandet i fält.

Spännvidden i antologin är stor, såväl vad gäller skribenternas ämnesmässiga hemvist som inriktningen på deras bidrag – vilket är en poäng i sig. Först ut är fem litteraturvetare. Christian Lene-mark ger en ämnestradekritisk beskrivning av ett etnografiskt projekt inriktat på de vardagliga situationer där litteraturen och diskussionen om den faktiskt äger rum, varpå Anna Bohlin reflekterar kring fältresan i författarens fotspår i ett hermeneutiskt perspektiv. Lisbeth Larsson har en liknande utgångspunkt i sitt bidrag om produktiviteten i att promenera längs och kartlägga de gaturutter som beskrivs i Virginia Wolfs roman *Mrs Dalloway*. Åsa Arping, å sin sida, funderar över dagstidningsmaterialet som arkiv i digitaliseringens tidevarv, och menar att medieskillnaderna har rent kunskapsmässiga implikationer – en ingång som tangeras av Johan Gardfors i en reflektion över arkivet som fält där bland annat det egna avhandlingsarbetet med Åke Hodells personarkiv tas upp.

Härpå följer ett par idéhistoriker. Hos Linn Holmberg står fältet som arkiv fortsatt i fokus i en redogörelse för hennes avhandlingsarbete med att rekonstruera sammanhangen kring ett par maurinska munkars encyklopedimanuskript från mitten av 1700-talet. Därefter redogör Johan Kärnfelt för sina erfarenheter av att i undervisningen i astronomihistoria låta studenter gå ut i fält och göra observationsövningar.

Mats Börjesson, sociolog och professor i barn- och ungdoms-

vetenskap, bidrar med en organisationsvetenskaplig studie av Kulturnämnden i Västra Götalandsregionen, fokuserad på beslutsunderlag och möten som språklig praktik. Från regionpolitiken transporteras vi sedan vidare till kommunsektorn med poeten Linn Hanséns bidrag, som kan beskrivas som en litterär fältdokumentation inom ramen för kulturprogrammet »Gullspångsmodellen«. Författaren och översättaren Erik Andersson tar vid och beskriver sina erfarenheter av »fält«- och hembygdsforskning – särskilt i Västergötland. Astrid von Rosen, som är konst- och bildvetare och före detta dansare, redogör i sitt bidrag för undersökningen av dansgruppen Rubicons projekt »Stadens dansare« genom en aktivering av de offentliga platser som intogs av dansgruppen i fråga åren 1986–1989.

I det följande erbjuder ytterligare två forskare inblickar i fältstudiets vardag. Teatervetaren Yael Feiler ger en processuell beskrivning av det fältarbete om teater och kön som hon genomfört på uppdrag av Sveriges Dramatikerförbund, medan medie- och kommunikationsvetaren Orla Vigsø redogör för fältstudier under den dramatiska storbranden i Västmanland 2014 – ett arbete inom ramen för ett forskningsprojekt om samspelet mellan myndigheter, medier och allmänhet i krissituationer, med fokus på användandet av digitala medier.

Hösten 2015 gavs för första gången en kurs om humanistiska fältstudier vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet, med studenter från masterprogrammet Kritiska studier som deltagare. Ett par av dessa studenter medverkar också i antologin. Johan Sunegård delar med sig av sina erfarenheter av en fältstudie om Göteborgs antikvariat, medan Linus Ragnhage presenterar en fältrapport om den intellektuelle i arbetssamhället.

Förändras vår syn på forskningen och forskningsobjektet om vi tillämpar fältstudier? Blir annorlunda kunskap möjlig och påverkar det i sin tur vårt begrepp om humaniora som ett eget fält? Denna samling av texter från olika håll ger inte några raka svar på sådana grundfrågor, men öppnar förhoppningsvis upp ett fält av inspirerande perspektiv och möjligheter för läsaren att själv gå vidare med.

Redaktörerna, juni 2016

CHRISTIAN LENEMARK

ATT STUDERA LITTERÄRA VÄRDEFÖRHANDLINGAR
EN LITTERATURETNOGRAFISK ANSATS

Vi ankommer till Umeå omkring tjugo i fyra på eftermiddagen. Littfests närvaro märks redan i ankomsthallen på flygplatsen. Festivalaffischer finns uppsatta på väggarna och en taxichaufför med en Littfest-skylt väntar på ankommande författare.

Vi befinner oss i Umeå för att för första gången i egenskap av litteraturetnografer beträda för oss, men också för litteraturvetare generellt, okänd mark, nämligen litteraturfestivalen. Osäkerheten inför vad som kommer att möta oss under fredagens och lördagens festival är stor: Hur är den organiserad? Kommer det finnas en utställningshall? Vilka förlag kommer att vara närvarande? Hur ser festivalens olika rum ut? Hur ska vi agera gentemot de läsare och författare som vi vill komma i kontakt med? Och på ett mer allmänt plan: Vad kommer vi egentligen att få ut av det fältarbete vi planerat under de senaste veckorna?

Tänkarna och frågorna om vad som väntar under de nästkommande dagarna är många där vi sitter i hotellets foajé på torsdagskvällen. Vår belägenhet skulle kunna jämföras med den traditionella etnografens. I likhet med honom (för det var oftast en man) har vi lämnat vår trygga hemmiljö, i vårt fall litteraturinstitutionen och den textanalytiska tolkningsverksamheten, för att bege oss ut i det okända, den empiriska verkligheten, rustade från topp till tå med papper, pennor, foto- och videokameror, samt diverse inspelningsutrustning.

ATT FÖRHANDLA LITTERÄRT VÄRDE: SVERIGE 2013

Med denna resa till Umeå i mars 2013 påbörjades det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade projektet *Att förhandla litterärt värde. Sverige 2013* på allvar. I projektet studerar sex forskare från Göteborgs och Lunds universitet hur litterärt värde skapas i dagens föränderliga och medialiserade litterära offentlighet, där gränsen mellan vad som räknas som hög respektive låg litteratur har blivit alltmer oskarp.¹ Istället för att betrakta litterärt värde som textimmanent, som något som ligger i texten själv, vilket vi menar varit vanligt förekommande på det litteraturvetenskapliga fältet, är utgångspunkten för projektet att litteraturens värde är resultatet av en förhandling mellan enskilda aktörer, grupper av läsare och institutioner som definierar värdet utifrån sina behov, intressen och resurser. Denna förhandling utspelar sig i dagens mediasamhälle på olika fysiska och virtuella platser: på bokbloggar, i sociala medier, i tidningar, radio och tv, på förlagen och landets kulturredaktioner, på biblioteken, internetcommunities och inte minst på litterära evenemang som Littfest, vilken är en årligen återkommande ideellt driven bokfestival som sedan 2007 firat stora framgångar, även om dess betydelse ur värderingssynpunkt är blygsam i jämförelse med Bok- och biblioteksmässan i Göteborg, som utgör den enskilt största händelsen kring vilket det svenska bokåret på många sätt kretsar.

En viktigt teoretisk utgångspunkt i projektet är Barbara Herrnstein Smiths teori om att litterärt värde är något som *görs*, som kontinuerligt skapas och omskapas över tid genom olika slags förhandlingar mellan skiftande aktörer.² Värderingen av ett litterärt verk kan utifrån detta perspektiv beskrivas som en »fortlöpande process«, som involverar en rad aktörer och institutioner, och värdet av den värderande verksamheten som »effekter« av olika värdeskapande handlingar och aktiviteter.³ Värderingsprocessen påbörjas redan när författaren bedömer sin text vara så pass färdig att den kan sändas in till ett förlag. Blir den antagen för publicering (i sig en avgörande värderande handling i sammanhanget) följer sedermera den ena värdeskapande handlingen på den andra. Först på förlaget, av lektörer, förläggare, marknadsförare, formgivare och så vidare. Sedan, när utgivningen är ett faktum, av en mängd aktörer verksamma på

olika mediala arenor och inom olika institutioner: recensenter, kulturskribenter, bokbloggare, bibliotekarier, bokhandlare och andra litteraturförmedlare.⁴

ETT ETNOGRAFISK FÖRHÅLLNINGSSÄTT

När vi utformade projektet hade vi alltså ett tydligt teoretiskt perspektiv att utgå ifrån. Frågan vi direkt ställdes inför var emellertid hur vi rent metodiskt skulle gå till väga för att på ett så adekvat sätt som möjligt beskriva och analysera den värdeförhandlingsproblematik som intresserade oss. Ett grundläggande problem gällde själva undersökningsmaterialet. Till skillnad från inom litteraturvetenskapen, där den litterära texten under lång tid varit det huvudsakliga analysobjektet, hade vi inte något på förhand givet material att utgå ifrån. I detta läge vändes våra blickar mot den etnografiska forskningstraditionen, inom vilken forskaren ofta är delaktig i skapandet av det material, eller det fält, som sedan analyseras.

Inom etnologin är begreppet fält ofta synonymt med forskningsområde.⁵ »Fältet kan sägas vara den ram inom vilken forskaren söker sin kunskap«, som Lars Kaijser uttrycker det.⁶ Det etnologiska fältbegreppet skiljer sig i detta avseende väsentligt från det som är legio inom humaniora i allmänhet och litteraturvetenskap i synnerhet. Här är det fält som undersöks oftast givet på förhand och tillmäts inte sällan en hög grad av autonomi, vilket exempelvis är påfallande när det gäller Pierre Bourdieus sociologiskt färgade fältbegrepp.⁷

Detta står i skarp kontrast till hur fältet i etnografisk forskning kan sägas vara ett resultat av fältarbetet. Den etnografiskt inriktade forskaren arbetar ofta med ett så kallat »rörligt sökarljus«. Det innebär att man försöker hålla sig öppen inför de fenomen, aktiviteter eller ting som studeras och hela tiden vara beredd på att omformulera sina forskningsfrågor när ny empiri tillkommer.⁸

FÖLJA OCH SKUGGA

Detta dynamiska förhållningssätt var något som i ett tidigt skede tilltalade oss i projektet. Särskilt fruktbara för att fånga

komplexiteten i den litterära värderingsprocessen föreföll oss de observationsmetoder som inom etnologisk forskning benämns *följa-objektet* och *skuggning*, och som använts för att studera föreställningar om så vitt skilda saker som bröllop, mjölk och den svenska monarkin.⁹ Utmärkande för metoden följa-objektet är att man väljer att följa ett objekt – ett ting eller en aktivitet – för att se hur det förflyttar sig mellan olika platser och kulturella sammanhang och på så vis ges nya innebörder, former och värden.¹⁰ Skuggning har samma metodologiska utgångspunkter, fast med den skillnaden att det är en eller flera *personer* som följs, och inte ett objekt.¹¹ Det objekt eller de/n person/er som man som forskare valt att följa/skugga får utifrån dessa metodiska perspektiv i sin tur bestämma och avgränsa undersökningens fält.

I projektet har vi låtit oss inspireras av dessa metoder, och då framförallt metoden följa-objektet, då den harmonierar väl med projektets teoretiska grundantagande att litterärt värde är resultatet av en process som är utsträckt i tid och rum. Mer precist har vi valt att följa hur ett tjugotal nytgivna böcker färdas genom olika rum och platser under den svenska bokhösten 2013, och hur de därmed tillskrivs värden av olika slag.¹²

Som Barbara Czarniawska påpekar associeras följa-objektet-metoden ofta med den så kallade aktörs-nätverksteorin, inom vilken inte bara människor utan även materiella ting ses som aktörer.¹³ En aktör definieras i detta teoretiska sammanhang som något som har en agens, det vill säga som har en förmåga att få saker att hända.¹⁴ De böcker vi studerar kan på ett liknande sätt sägas ge upphov till värderingar av olika slag. Att intressera sig för frågan om hur litterärt värde görs innebär därmed anläggandet av ett dubbelt perspektiv: det handlar om att fråga sig både vad olika aktörer gör med litteraturen – de värden de tillskriver den – men även vad litteraturen gör med dem.¹⁵ Genom sina beröringspunkter med aktörs-nätverksteorin bidrar metoden följa-objektet i projektets kontext till att tydliggöra detta faktum.

FLERA FÄLT I ETT

I teorin förefaller följa-objektet-metoden vara tämligen konkret. Det handlar om att ta rygg på och följa ett objekt – i vårt fall böcker – och se vart de tar vägen. Som Czarniawska framhåller

är denna metod på många sätt mycket fruktbar, men den är även väldigt krävande.¹⁶ Den kräver inte minst att man som forskare följsamt rör sig i objektets kölvatten, något som vi under arbetets gång fått erfara i många fall varit lättare sagt än gjort.

Det klassiska fältarbetet inom etnologi och antropologi, det lokala fältarbetet, utfördes i regel av en ensam forskare som begav sig till en främmande plats under en längre tidsperiod för att genom deltagande observation kartlägga seder och bruk.¹⁷ När det gäller att följa ett objekt lämpar sig detta slags fältarbete dåligt, då själva poängen är att det som studeras inte är statiskt utan i ständig rörelse. Det befinner sig inte på en plats, utan på många platser, inte sällan samtidigt. Detta innebär att även fältarbetet måste äga rum på en mängd platser och i de mest skiftande sammanhang. Metoden följa-objektet är därmed intimt förbunden med vad som på senare tid kallats multilokalt fältarbete eller »multi-sited ethnography«, vilket blivit allt vanligare i en globaliserad värld.¹⁸ Utmärkande för fältarbetet i denna tappning är att det, som namnet antyder, inte begränsar sig till en plats, utan äger rum på flera olika platser.¹⁹ Särskilt användbart har det multilokala fältarbetet därför ansetts vara för att studera rörelser och nätverk.²⁰ Till skillnad från det lokala fältarbetet, som i de flesta fall var ett enmansjobb, är det multilokala fältarbetet av dessa anledningar ofta beroende av en kollektiv arbetsinsats.

Projektet *Att förhandla litterärt värde* skulle i stort kunna beskrivas som ett multilokalt fältarbete som involverar ett kollektiv om sex forskare. Det handlar om ett fältarbete som inbegriper att följa de valda böckerna genom en mängd fysiska och virtuella platser och rum som präglas av olika slags värdegrimer.²¹ Då fokus inte bara är på den värdering som äger rum på de enskilda platserna, utan även på hur dessa kan ses i ljuset av varandra, har fältarbetet därutöver tydliga beröringspunkter med vad Ulf Hannerz kallar »translokala fältarbeten«. Det Hannerz närmare bestämt är ute efter med detta begrepp är att accentuera hur de platser som studeras i det multilokala fältarbetet inte kan ses som isolerade öar, utan tvärtom är länkade till varandra.²² »Man kan lika gärna säga att varje [multilokal] studie handlar om *ett* fält, som i sig består av ett nätverk av lokaliteter – 'flera fält i ett' alltså«, skriver Hannerz och fortsätter: »Vad som sker i en av lokaliteterna påverkar vad som sker i de andra, vilket kan vara avsiktligt eller oförutsett. Det är därför som det blir nödvändigt

eller åtminstone önskvärt att kombinera flera observationspunkter. Det innebär dock också att fältet inte bara är multilokalt, det är också translokalt i den meningen att det behöver klargöras vad slags relationer [sic] det är fråga om *mellan* lokaliteterna.«²³ På ett liknande vis intresserar vi oss för den förhandling om litterärt värde som uppstår mellan olika aktörer verksamma inom såväl en avgränsad plats som på olika platser, på olika lokaliteter, och hur dessa förhåller sig till varandra.

ATT FÖLJA OBJEKT I PRAKTIKEN – EXEMPLET SAMI SAID OCH VÄLDIGT SÄLLAN FIN

Vårt första steg i att försöka testa och omsätta de teoretiska och metodologiska insikter och impulser som vi hämtat från den etnografiska forskningstraditionen i praktiken var vår resa till Littfest i Umeå, som i sig var en konsekvens av följa-objektmetoden. Anledningen till att vi åkte till Umeå var i första hand för att följa värderingen av Sami Saids debutroman *Väldigt sällan fin*, som hade kommit ut i augusti 2012.²⁴ Sami Said var ett av affischnamnen på Littfest 2013 där han skulle framträda tillsammans med den slovenske författaren Goran Vojnović. I andra hand såg vi denna resa som ett led i att öva oss i att genom etnografiska metoder såsom intervjuer, deltagande observationer och enkäter samla in ett delvis annorlunda material än det vi som litteraturvetare var bekanta med sedan tidigare. Förutom att närvara vid samt observera Saids framträdande och dokumentera det i skrift och genom videoinspelning, försökte vi samla in ett så brett material som möjligt, med huvudsakligt fokus på Said, men även på litteraturfestivalen som fenomen. Vi intervjuade författaren och festivalarrangörerna, talade med festivalbesökare, bevakade det bokbord där Saids roman salufördes och gjorde kortintervjuer med de som köpte boken, delade ut enkäter som fokuserade på frågan vad som i besökarens ögon gör litteraturfestivalen värdefull, dokumenterade litteraturfestivalens rum på olika sätt, minglade på festivalpuben och så vidare, och så vidare. Men att som litteraturvetare arbeta utifrån en etnografisk approach visade sig i flera avseende svårare än vad vi först trott. Flera av oss kände en stor osäkerhet inför detta att som forskare ta sig an levande människor istället för texter. Hur ska man till

exempel på bästa sätt närma sig den festivalbesökande läsaren? Hur tar man kontakt utan att det blir konstlat och tillgjort?

Vårt beslut att följa Said togs relativt sent, i december 2012, då romanen redan var utgiven. Vi kunde därmed inte som i Umeå följa hela värderingsprocessen kring Suids roman när den var i vardande. Istället var vi i hög grad tvungna att på olika sätt försöka rekonstruera värderingsprocessen och romanens förflyttningar i efterhand. I detta avseende aktualiserades närmast övertydligt det faktum att man som etnografiskt inriktad forskare är med och skapar fältet. I lika hög grad som om rekonstruktion handlade det i detta fall om konstruktion. När det gällde vissa typer av material – som exempelvis recensioner, intervjuer publicerade i radio, tv och tidningar – var det, tack vare internet och den omfattande digitaliseringen av traditionella medier, i regel inte något problem att i efterhand följa romanens (digitala) spår. Inte heller var de värderande handlingar som ägde rum på bokbloggar och internetcommunities särskilt svåra att ta del av. Den svåra nöten att knäcka var hur vi skulle kunna komma åt de värderingar som redan ägt rum i det fysiska rummet och som inte var arkiverade på något sätt, utan som mer eller mindre hade krävt att vi som forskare i likhet med Umeå hade varit där och observerat eller gjort intervjuer. Hur hade exempelvis diskussionen gått på förlaget? Hur hade romanen skyltats i bokhandeln? Hur hade Said agerat på de författarframträdande som vi visste hade ägt rum under den tidiga hösten men som vi inte haft möjlighet att närvara på? Alltså allt det material som inte var dokumenterat och som därmed inte gick att täcka in i efterhand med etnografiska metoder.

Relativt snart insåg vi att det inte var möjligt att kompensera för detta materialbortfall, förutom undantagsvis genom exempelvis intervjuer med Suids förläggare. Vi blev också medvetna om vikten av att vara på plats där – och när – saker och ting händer; vikten av att arbeta nära studieobjektet, vilket kan sägas vara det etnografiska perspektivets huvudprincip. En svårighet härvidlag är dock, som Czarniawska påpekar angående metoden följa-objektet, att som forskare få tillträde till alla de rum och platser som objektet rör sig på. Ofta blir detta en fråga om förhandling mellan forskaren/forskarna och aktören ifråga.²⁵ I vårt projekt gäller detta till exempel den säljkonferens där förläggarna säljer in sina nya böcker till förlagsledningen och

förlagets marknads- och säljavdelningar, där mycket av den för utomstående »osynliga« värderingen av litteraturen äger rum. Detta utgör en central plats i värderingsprocessen som det hade varit intressant att undersöka närmare, men som vi i egenskap av forskare ännu inte fått tillträde till.

Relativt tidigt i arbetet insåg vi också att följa-objektet är en metod som tar mycket tid i anspråk. Det gäller att hela tiden vara uppmärksam på det oväntade. Det visade sig också svårt att på ett tydligt sätt avgränsa fältet eftersom det var romanens rörelser i rummet och över tid som i enlighet med metoden i stort fick bestämma detta. I december 2012 började exempelvis medieuppmärksamheten kring romanen mattas av betydligt. Den diskuterades inte heller i någon större utsträckning på internet eller i det fysiska rummet. Därmed tycktes vårt fältarbete lida mot sitt slut och vi var ivriga att sätta igång med att analysera det material det genererat. Men så plötsligt, i januari 2013, blossade intresset för romanen upp igen i samband med att *Väldigt sällan fin* blev nominerad till *Borås Tidnings* debutantpris. Återigen fylldes tidningarna med reportage, diskussionen på bokbloggarna gick åter heta och Said bjöds in att medverka på diverse litteraturfestivaler såsom Littfest.

Fältarbetet kring värderingen av *Väldigt sällan fin* skulle potentiellt sett ha kunnat fortsätta till denna dag. Värderingsprocessen pågår alltjämt, fast med en betydligt mer lågintensiv glöd än under senhösten/vintern 2012 och våren 2013. Av praktisk nödvändighet var vi emellertid till sist själva tvungna att sätta punkt för fältarbetet i juli 2013 efter att uppföljaren till *Väldigt sällan fin* – romanen *Monomani* (2013) – givits ut. Som Gösta Arvastson och Billy Ehn skriver när det gäller etnografiska observationer i allmänhet är det forskaren som till syvende och sidst måste välja »tidsrymd och tolkningsramar«, men även hur djupt hen är villig att gå när det gäller graden av noggrannhet och detaljrikedom.²⁶ I det sistnämnda hänseendet var det tydligt att metoden följa-objektet genererade ett mångfacetterat och i många avseenden svåröverskådligt material: recensioner, intervjuer, reportage, blogginlägg, notiser, bok- och försäljningslistor, reklammaterial, bilder, radio- och tv-inslag, mer regelrätta fältanteckningar, egenhändigt producerade videoinspelningar från exempelvis Littfest, transkriberade intervjuer med 'vanliga läsare', förlagsrepresentanter och medarbetare på landets

kulturredaktioner, etcetera. Under fältarbetets gång var vi därför tvungna att börja bygga upp ett arkiv, i vilket det insamlade materialet ordnades under olika kategorier. Som när det gäller all slags arkivering innebar denna del av arbetet i hög grad att välja vad som skulle tas med i arkivet och vad som skulle lämnas därhän. Mattias Frihammar beskriver på ett träffande sätt hur insamlandet av ett etnografiskt material innebär »att sortera verkligheten och spara vissa delar på bekostnad av andra«. ²⁷ Var det exempelvis viktigt att arkivera den summariska beskrivning av romanen med påföljande betyg som gavs på bokbloggen X? Eller den mycket kortfattade notisen i *Dagens Nyheter*? I dessa avseenden var vi tvungna att själva göra en värdering utifrån vårt projekts övergripande kunskapsmål, vilket ytterligare accentuerar den etnografiskt inriktade forskarens medskapande roll i konstituerandet av det fält som undersöks.

AVSLUTNING

Efter tre dagar på Littfest i Umeå sitter vi på planet hem. An-teckningsböckerna är fulla av fältanteckningar, kamerorna med fotografier och videoinspelningar. Surret från festivalbesökarnas samtal mellan seminariepunkterna dröjer sig kvar på våra trumhinnor, benen ömmar efter tiotimmarspass på festivalgolvet. Vårt elddop som litteraturetnografer är till ända.

Samtidigt som den resa som forskningsprojektet i sig innebar än så länge var i sin linda hade vår resa till Umeå stärkt oss i vår övertygelse om det etnografiska fältarbetets relevans för litteraturvetenskapen i stort. En etnografiskt orienterad litteraturvetenskap kan på ett fruktbart sätt komplettera det makroperspektiv som vi inom litteraturvetenskapen redan har genom litteratursociologin, med ett mikroperspektiv. I vad som skulle kunna benämnas litteraturetnografi är det det partikulära, de mer vardagliga situationer där litteraturen och diskussionen om den äger rum, som står i centrum. På så vis kan de större strukturella sammanhang som litteratursociologin huvudsakligen intresserar sig för belysas utifrån nya perspektiv och med hjälp av nya metoder som ger en fördjupad bild av de aktörer som är involverade när det gäller produktionen, distributionen och konsumtionen av litteratur.

En annan viktigt aspekt av det litteraturetnografiska förhållningssättet är att det i grunden tvingar oss att bryta med den solistkultur som i så hög grad präglat den litteraturvetenskapliga ämnestraditionen.²⁸ Det multilokala fältarbetet är en kollektiv process som kräver samarbete såväl i insamlingsfasen som i analysen av det material som denna genererat.

Ytterligare en fördel med det multi- och translokala fältarbete som följa-objektet-metoden ger upphov till är att man med dess hjälp kan fånga den litterära värderingsprocessens komplexitet. Genom att låta objektets, bokens, positioner bestämma fältet kan platser och aktörer som annars aldrig hade framstått som intressanta att studera visa sig ha en framskjuten roll i värderingshänseende. Även om metoden att följa bokens väg från författare till läsare, en väg som är kantad av såväl grindvakter som möjliggörare, inte kan säga något slutgiltigt om det värde den kommer få i en framtida litteraturhistorieskrivning, tydliggör den vilka värdeförhandlingar som pågår om litteraturen idag, hur dessa relaterar till varandra och vad de har för betydelse.

NOTER

1. Förutom undertecknad deltar följande forskare i projektet: Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Anders Ohlsson och Ann Steiner.
2. Se Barbara Herrnstein Smith: *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory* (Cambridge, Mass. & London, 1998) samt t.ex. samma författares »Värde/värdering«, övers. Staffan Holmgren, i Mortensen (red.): *Litteraturens värden* (Stockholm/Stehag, 2009).
3. Herrnstein Smith: »Värde/värdering«, 32.
4. Jfr *ibid.*, 32ff.
5. Erik Ottoson: *Söka sitt. Om möten mellan människor och föremål* (Uppsala, 2008), 3.
6. Lars Kaijser: »Fältarbete« i Kaijser & Öhlander (red.): *Etnologiskt fältarbete*, 2 uppl. (Lund, 2011), 39.
7. Se exempelvis Pierre Bourdieu: *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, övers. Johan Stiernä (Lund, 2000).
8. Se Magnus Öhlander: »Utgångspunkter« i Kaijser & Öhlander (red.): *Etnologiskt fältarbete*, 2 uppl. (Lund, 2011), 9, samt Mattias Frihammar: *Ur svenska hjärtans djup. Reproduktion av samtida monarki* (Stockholm, 2010), 14.
9. Se Eva Knuts: *Något gammalt, något nytt. Skapandet av bröllopsföreställningar* (Göteborg 2006), Håkan Jönsson: *Mjök. En kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi* (Lund, 2005), samt Frihammar: *Ur svenska hjärtans djup*.

10. Oscar Pripp & Magnus Öhlander: »Observation« i Kaijser & Öhlander (red.): *Etnologiskt fältarbete*, 2 uppl. (Lund, 2011), 121.
11. Se *ibid.*, 122, samt Barbara Czarniawska: *Shadowing and Other Techniques for Doing Fieldwork in Modern Societies* (Malmö, 2007).
12. Ett delresultat av detta arbete presenteras i den i projektet kollektivt författade monografien *Höstens böcker. Litterära värdeförhandlingar 2013* (Göteborg & Stockholm, 2015).
13. Czarniawska: *Shadowing and Other Techniques for Doing Fieldwork in Modern Societies*, 91ff. Se även Bruno Latour: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford, 2005). Samtliga av de ovan nämnda studierna av bröllop, mjölk och den svenska monarkin har också aktörs-nätverksteorin som en central teoretisk utgångspunkt.
14. Se Latour: *Reassembling the Social*, 71. Se även Frihammar: *Ur svenska hjärtans djup*, 26.
15. Jfr Tine Damsholt & Dorthe Gert Simonsen: »Materialiseringer. Processer, relationer og performativitet« i Damsholt et al. (red.): *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturalanalyse* (Aarhus, 2009), 25.
16. Czarniawska: *Shadowing and Other Techniques for Doing Fieldwork in Modern Societies*, 18.
17. Lena Gemzö: »Var finns mediekonsumtionens fält? Centrifugalt och centripetalt kunskapssökande« i Gemzö (red.): *Nutida etnografi. Reflektioner från mediekonsumtionens fält* (Nora, 2004), 22f. Se även Ulf Hannerz: »Introduktion. När fältet blir translokalt« i Hannerz (red.): *Flera fält i ett. Socialantropologer om translokala konflikter* (Stockholm, 2001), 8f.
18. I en av de första artiklarna om uppkomsten av det multilokala fältarbetet betonas dess koppling till bland annat metoden följa-objektet. Se George E. Marcus: »Ethnography in/of the World System. The Emergence of Multi-Sited Ethnography« i *Annual Review of Anthropology*, vol. 25, 1995, 106ff.
19. Se Mark-Anthony Falzon (red.): *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research* (Farnham, 2009).
20. Cindy Horst: »Expanding Sites. The Question of 'Depth' Explored« i Falzon (red.): *Multi-Sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research* (Farnham, 2009), 122.
21. För en diskussion om begreppet 'värderegim', se John Frow: *Cultural Studies and Cultural Value* (Oxford, 1995). Se vidare Torbjörn Forslid, Jon Helgasson, Lisbeth Larsson, Christian Lenemark, Anders Ohlsson & Ann Steiner: *Höstens böcker*.
22. Hannerz: »Introduktion. När fältet blir translokalt«, 11.
23. *Ibid.*, 11f.
24. Fallstudiens resultat presenteras i Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Christian Lenemark, Anders Ohlsson & Ann Steiner: »Att förhandla litterärt värde. Sami Said och *Väldigt sällan fin*« i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2013:3–4, 121–134. Se även samma författares *Höstens böcker*, kap. 2, för en bearbetad version av artikeln i fråga.

25. Czarniawska: *Shadowing and Other Techniques for Doing Fieldwork in Modern Societies*, 105f.
26. Gösta Arvastson & Billy Ehn: »Observationens dynamik« i Arvastson & Ehn (red): *Etnografiska observationer* (Lund, 2009), 25.
27. Frihammar: *Ur svenska hjärtans djup*, 19.
28. I den utvärdering av svensk litteraturvetenskap som Riksbankens jubileumsfond tillsammans med Vetenskapsrådet presenterade 2014 betonades bland annat behovet av att bryta upp ämnets solistkultur. Se *Mångfaldig litteraturforskning. Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfonds och Vetenskapsrådets utvärdering av svensk litteraturforskning* (Stockholm, 2014), 11, 49, 51.

ANNA BOHLIN

I FÖRFATTARENS FOTSPÅR
LITTERATURVETENSKAPLIG
METOD PÅ FÄLTET

Blir du en bättre litteraturforskare av att dricka kaffe i Franz Kafkas födelsehus, eller av att äta skrämjölldrömmar på Selma Lagerlöfs Mårbacka? Förmodligen inte. Får du en fördjupad förståelse av romanen *Slottet* genom att se borgen i Prag? Liksom slottet i romanen, överskuggar den staden och ger intryck av att vara tätt inpå – och tycks samtidigt försvinna bort när man närmar sig. Får du en tydligare bild av rörelserna mellan olika gårdar i *Gösta Berlings saga* – och därmed av romanens intrig – om du färdas runt Frykens stränder? Ja, sannolikt. På frågan om den vetenskapliga analysen av litteraturen förbättras av att följa i författarens fotspår skulle de flesta forskare reflexmässigt svara nej – och ändå göra just det: resa i författares fotspår. Pressad på anledningen flackar man med blicken, rodnar lätt, mumlar något om romantisk svaghet eller skyller på vänner. Att resa i författares fotspår är något vi ägnar oss åt och något som rimligen bidrar till forskningsresultatet, men som sällan eller aldrig redovisas i forskningens metod- och teoriavsnitt. I det följande kommer jag att ta detta förlöjligade fenomen på allvar och reflektera över vad vi gör i fotspåren.

För inte så länge sedan reste jag i Fredrika Bremers fotspår till Israel och Palestina. Det var på många sätt en misslyckad resa – och därför desto mer tacksam för syftet med denna artikel. Laddningen vi förväntar oss i mötet med en plats blir så mycket tydligare i besvikelsen när den uteblir. Fredrika Bremer (1801–1865) var en enastående människa: hon var en av Sveriges mest framgångsrika författare i en tid när kvinnor överhuvudtaget inte

förväntades delta i offentligheten och hennes emancipationsroman *Hertha* (1856) bidrog till den lagändring, som gav ogifta kvinnor rätt till myndighet. Utomlands var hon tillsammans med sångerskan Jenny Lind sin samtids mest berömda svensk och hon företog två långa resor över tre kontinenter. Ensam.

Resorna resulterade i två tjocka reseskildringar; i den senare, *Lifvet i gamla världen* (1860–1862), återfinns Bremers berättelse om sina fem månader i det Heliga Landet år 1859. Hon var djupt troende kristen, men i egenskap av protestant var hon trots allt obekvämd med företaget. I själva verket hade hon svårt att rättfärdiga att hon, som föraktade katolikernas tro på relikier, vallfärdade till Jerusalem. Det är utgångspunkten för artikeln »Att kyssa olivträd: Fredrika Bremer som ambivalent pilgrim till det Heliga Landet«, som jag skrev efter resan i Bremers fotspår.¹ Platsens betydelse för Bremer intresserade mig och jag ställde frågorna: *vilket slags* verklighet blir meningsbärande i Bremers teologisk-historiska teori och *på vilket sätt* producerar den mening? Frågan jag nu ställer är: hur bidrog resan i Bremers fotspår till mitt forskningsresultat?

Det är en truism om resor att man aldrig vet vart de för och det är nog svårt att tänka sig en metod med mer mångskiftande utslag. Dessutom är mitt exempel på inget sätt typiskt. För det första handlar det inte om ett skönlitterärt verk, utan om en reseskildring, en genre som gör anspråk på att beskriva verkliga orter och landskap, och som direkt uppmanar till att resa i författarens fotspår. För det andra gällde min forskningsfråga just platsens betydelse, vilket strängt taget dubblar frågeställningen här. Det är inte heller frågan om vilken plats som helst, utan om världens genom historien kanske mest konfliktfyllda plats. Ändå menar jag att det är möjligt att utifrån mitt exempel formulera något generellt om vilken typ av kunskap som utvinns ur resan i fotspåren samt om de metodiska vinsterna i att besöka det litterära fältet – konkret.

Vanligtvis används begreppet *fält* i överförd bemärkelse inom litteraturvetenskapen. Begreppet har en lång historia innan Bourdieu mutade in det för eget bruk: det förekommer redan i Christine de Pizans *Livre de la Cité des Dames* (1405). Allegorin över hur kvinnorna bygger en fristad av berättelser om framstående kvinnor som skydd mot en patriarkal litteratur, inleds med att det litterära fältet grävs ut och all misogyni skåpas ut.

Illuminationer i de tidiga handskrifterna målar ut denna scen mycket handfast: det litterära fältet («le champ des escriptures» på medeltida franska) angrips med en rejäl spade.² Fältstudier i mitt exempel påminner emellertid mer om det klassiska antropologiska fältarbetet. Fältet ska uppsökas för att studera en kulturell yttring kopplad till plats.³ Skillnaden är att text inte till det yttre är bunden till platsen och att varje litterär text – även en reseskildring – inbegriper ett visst mått av fiktion. Anledningen till att litteraturforskare blir generade när de ertappas med att besöka författarens hembygd eller kopiera resrutter, är att det återknyter texten till författarens biografi. Jag vill visa att erfarenheten av plats visserligen relaterar till författarens liv, men att den öppnar texten för tolkning snarare än kortsluter kopplingarna till biografi.

Teoriutvecklingen inom litteraturvetenskapen och humaniora i stort har de senaste decennierna utmärkts av en explosion av olika typer av kritisk teori. Mindre uppmärksamhet har ägnats hermeneutiken, tolkningsvetenskapen. Vissa har med Michel Foucault gått så långt som att annonsera en anti-hermeneutisk humanistisk vetenskap.⁴ Ett tolkande moment kommer vi dock inte undan i något intellektuellt arbete – även om målet är att klyva samförstånd, bryta upp normer och visa på motsägelser i förståelsen av kön, sexualitet, ras, etnicitet, klass, normat kropp,⁵ krononormativitet.⁶ Innan dekonstruktion kan äga rum måste det finnas en tolkning att dekonstruera. Innan kritik tar vid måste vi ägna oss åt en första verksamhet: tolkning.

Den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer *Sanning och metod* (*Wahrheit und Methode*, 1960) brukar räknas som den moderna filosofiska hermeneutikens huvudverk. Jag kommer att aktualisera ett par av Gadamer's begrepp för att tydliggöra på vilka sätt platsen bidrar till tolkningen. Det som intresserar honom är i första hand förståelsen av konstverket: läsning som dialogisk tolkningsprocess. Det ska på en gång medges att han inte ägnar uppmärksamhet åt någonting som kräver att forskaren reser sig ur läsfåtöljen. Dessutom är han direkt kritisk till metodik och frågar sig vilket slags sanning som egentligen kan friläggas med humanvetenskapernas nuvarande metoder. Alltsedan Kant har humanvetenskaperna dragits med en subjektivismens förbannelse, enligt Gadamer. Problemet är att Kant avgränsade estetikens område till den enskilde, smaken blev en subjektiv princip och

konstupplevelsen tömdes på kunskapsvärde – humanvetenskaperna tvingades »stödja sig på naturvetenskapernas metodik«. ⁷ I själva verket är smak en kunskapsform, hävdar Gadamer; det Kants kunskapsteori blockerade var synliggörandet av samhällilig sanning i sinnligheten. ⁸ Det öppnar trots allt för att beskriva resan som metod för tolkning.

ATT RESA

Resan lyfts ofta fram som en emblematiske aspekt av vår tid. Vi reser av många olika skäl: av nöd, tvång, lust, i arbete, på fritid. Resans olika syften tvinnas också in i varandra. Pilgrimsresan är exempelvis svår att skilja från turistresan – det är en utveckling som startade redan på 1300-talet, men som givetvis har helt andra förutsättningar idag. ⁹ Författarturism har blivit en miljarddollarindustri från författarvandringar i Maria Langs Nora i svenska Bergslagen (deckarromanernas Skoga) till *Brontë Country*; systrarna Brontë har fått ge namn åt hela sin hemtrakt med turiststaden Haworth i centrum. ¹⁰ Turismen i Jane Austens fotspår är så omfattande att den i sig blivit ämne för en romantisk film (*Austenland*, 2013). Inte heller detta fenomen är dock någon nyhet: Esaias Tegnér's dundersuccé *Frithiofs saga* från år 1825 bygger på en fornnordisk förlaga och utspelar sig i norska Balestrand, som kom att överflödas av Frithiof-turister. Hotellet måste byggas ut särskilt för ändamålet. Just detta exempel visar också att författarturism inte nödvändigtvis är oskyldig: en av hotellets återkommande gäster mot slutet av århundradet var den tyske kejsaren Vilhelm II, vars intresse för Frithiof och vikingar var del av den ideologi som skulle utvecklas till nazism. ¹¹

Pilgrimsforskning, turismforskning och forskning om reseskildringar är stora, separata men inbördes angränsande forskningsområden, som jag kommer att kunna dra nytta av, men jag lämnar författarturismen åt sidan. Det finns ingen anledning att förneka att forskaren i författarens fotspår är en turist, men frågan här gäller hur resan bidrar till tolkningsarbetet. Virginia Woolf hörde till dem som anser att den inte bidrar alls. I »Literary Geography« recenserade hon guideböckerna *The Thackeray Country* och *The Dickens Country*, och argumenterar för att dessa landskap inte återfinns på Londons gator, utan i Thackerays

respektive Dickens hjärnor.¹² Samtidigt är Woolfs eget författarskap fullt av betydelsefulla Londonadresser. Det visar Lisbeth Larsson i studien *Promenader i Virginia Woolfs London* (2014). I romangestalternas rörelsemönster och bostadsadresser finns en avancerad analys av kön, klass och nationalism inskriven.¹³

Plats blir en allt viktigare analyskategori inom litteraturvetenskapen – det är del av humanioras *spatial turn*. Litteraturvetaren Robert T. Tally betonar i sin översikt *Spatiality* (2013) att studiet av relationen mellan plats och litteratur inbegriper många olika aspekter, från författaren som ett slags kartritare till geokritik, som problematiserar själva representationen av plats.¹⁴ Nestorn på området litterär geografi är italienaren Franco Moretti, som i *The Atlas of the European Novel, 1800–1900* (1998) och *Graphs, Maps, Treas: Abstract Models for a Literary History* (2005) föreslår nya metoder för litteraturvetenskapen. Genom att på en karta märka ut romanpersonernas rörelser, skurkarnas ursprung eller hur romanhandlingen relaterar till naturliga gränser i landskapet eller olika genrens spridning i bibliotek, kan Moretti visa mönster i stora material. Kartan är inte bara en illustration, utan ett arbetsredskap.¹⁵ Metoderna syftar emellertid till att undvika tolkning. I motsats till nykritikens *close reading*, föreslår Moretti *distant reading* för att åstadkomma en ny litteraturhistoria av grafer, kartor och träd.¹⁶ Det är specifika data som behövs i denna kvantitativa analys, inte förståelse. För Moretti finns ingen anledning att resa till punkterna på kartan. Den kunskapsproduktion jag försöker fånga handlar tvärtom om att intensifiera sinnlighetens potential i tolkningsprocessen.

ORIENTERING OCH MNEMOTEKNIK

Den första funktionen av resan som metod förtjänar knappt att inbegripas i tolkningsbegreppet. Man kan tycka att vi borde ha lista ut saken med en av Morettis kartor: vi hade helt enkelt inte klart för oss Bremers resrutt. Vi blandade ihop hamnen i Jaffa, dit Bremer anlände den 20 januari 1859, med hamnen i Haifa, varifrån hon reste vidare mot Beirut fem månader senare, och förstod därför inte hur avfärden hängde samman med rundresan i Galileen. Till vårt försvar måste tilläggas, att ett resultat av mångtusenårig maktkamp i området är att samma ort har flera

olika namn, som dessutom stavas på olika sätt – och den stavning Bremer använde har ibland fallit ur bruk. Men det handlar inte bara om förmågan att läsa ortnamn korrekt på kartan, utan också om den fysiska upplevelsen av avstånd. Bremers vedermodor på sina våghalsiga resor till häst är det lätt att imponeras av – trots att sträckan mellan Nasaret och Genesarets sjö var okänd för rånöverfall gav hon sig av med endast en vägvisare och en page. Det var dock först när jag insåg hur lång tid det tog även i en bekväm buss på flerflig motorväg, skyddade mot mörker och hagelstorm, som jag förstod vad avstånden innebar. Exemplet är onekligen banalt, men det finns likväl slutsatser att dra.

Den moderna kartografin och våra tekniska mått på avstånd är relativt sena påfund.¹⁷ Exempelvis var de antika begreppen för avstånd relaterade till kropp. Arkeologen Gullög Nordquist pekar på att »resvägar snarare än våra mer abstrakt matematiska geografiska system« strukturerade rumsuppfattningen, vilket innebar att »allting uppfattades från resenärens synpunkt«.¹⁸ Den mänskliga kroppen som mått, resvägen som fysisk erfarenhet, är den grundläggande förståelsen av ett landskap – oavsett om man rider på en åsna eller åker buss. Detta faktum går också att koppla till berättande. Forskare som studerat muntliga kulturer har konstaterat att myter eller berättelser om det förångna inte låter sig återges om ortnamnen i historien glömts bort. Berättande innebär nämligen i många muntliga kulturer att »berättaren placerar sig där berättelsen äger rum och blir del av berättelsens geografi«.¹⁹ På motsvarande sätt använde människor i Skandinavien under förkristen tid landskapet för att minnas myter. Arkeologen Stefan Brink beskriver hur ovanliga naturliga objekt, gamla monument eller platsnamn fungerade som *mnemonic* »pegs«, »pinnar« att hänga upp minnet på.²⁰

I själva verket är denna mnemoteknik (minnesteknik) i högsta grad i bruk än idag och den systematiserades redan i den antika retoriken. *Memoria*, att lära sig talet utantill, är en av retorikens fem delar och en väl beprövad teknik är just att lägga ut sitt tal på en plats (*locus* eller *topos*), alltså att minnas talets olika delar genom att låta dem representeras av föremål som i tanken placeras ut i en byggnad. Att hålla talet är att vandra genom byggnaden; talet blir rumsligt och därmed lättare att minnas.²¹ En annan infallsvinkel på rumslighet och kunskap lyfts fram av pilgrimsforskare och gäller känslan: en affektiv respons på en

plats skapar en förkroppsligad kunskap, som bidrar till att den religiösa läran får bättre fäste i medvetandet.²²

Att uppleva resans avstånd i kroppen hjälper forskaren att orientera sig, inte bara i landskapet, utan också i den litterära texten. Vi insåg hur långt norrut Galileen ligger och hur kort avståndet är mellan Jerusalem och Betlehem – förutsatt att man släpps igenom muren. Det hjälpte oss att förstå varför Bremer gjorde ett par utflykter från Jerusalem till kolonisterna utanför Betlehem, medan besöken i Nasaret och Tiberias vid Genesarets sjö skedde i samband med avresan från den nordligt belägna hamnen i Haifa. Detta är visserligen inte del av tolkningsprocessen, men likväl en förutsättning för tolkning. Förklaringen av logiken i resrutten gjorde den i detta fall självklar, men andra förhållanden kan lika gärna göra resrutten till ett problem som kräver en tolkningsinsats. Orientering föregår beslutet att tolka.²³

Den mnemotekniska funktionen av att färdas i landskapet har också betydelse i egen rätt i själva tolkningsprocessen. Att placera sig där berättelsens äger rum, med andra ord bli del av berättelsens geografi, hjälper oss att minnas och att hänga upp berättelsens olika delar på landmärken, byggnader och namn, som vi genom att reagera känslomässigt införlivat som förkroppsligad kunskap. Vi kan visualisera verkets olika delar och därmed lättare relatera dem till varandra. Genom att lägga till denna förkroppsligade kunskap, skapar vi en ny helhet av verket. Del och helhet kommer att hänga samman på ett nytt sätt; den mnemotekniska funktionen ingår i den hermeneutiska cirkeln.

HERMENEUTIK

Var och en som deltagit i en misslyckad guidetur vet vilken känslig operation det är att ladda en plats med mening. Det är mycket som kan gå fel: rätt information måste ges på rätt sätt vid rätt tillfälle under lagom lång tid – och vad som är rätt förblir individuellt. Att förvandla en stenhög till en husgrund kräver en berättelse, men en påtvingad meningsproduktion kan åter rasera husgrunden till stenhög lika effektivt som frånvaron av berättelse. Under vår resa förenades naturkrafter och en patriarkal samhällsordning i ett slags tolkningssabotage. Båtturen på Genesarets sjö – som Bremer längtade efter och aldrig fick uppleva, men som nu är del

av standardturen för kristna pilgrimer – ägde rum i ösregn. Vi frös, dimmorna skymde den storslagna utsikten över omgivande berg och av någon obegriplig anledning spelades svenska nationalsången. Det var ren absurditet. Resan präglades också av att vi som följde i Bremers fotspår hade hängt på en resa i Heliga Birgittas fotspår (hon besökte samma ställen eftersom båda följde i Jesu fotspår). Vår reseledare var en högkyrklig svensk präst, som oavbrutet trätte med den israeliske ex-militär som var vår guide. Meningsskiljaktigheterna gällde huvudsakligen Bibeltolkning: en återkommande diskussion gällde exakt var den helige Stefanos stenades till döds (en händelse som återges i Bibeln). Framför allt bar det herrarna emot att låta den andre få sista ordet, varför guidningarna blev enormt långa. Husgrunden hann bli stenhög flera gånger om. Det enda som förenade reseledaren och guiden var behovet av kontroll över de kvinnliga resedeltagarna. Vi fick knappt någon ledig tid alls och att avvika från den påtvingade guidningen ledde till omedelbara bestraffningar.

Historien ger många exempel på misslyckade pilgrimsresor. Den italienske pilgrimen Fabri vallfärdade till Jerusalem år 1480 och blev besviken: ett alltför stressat schema resulterade i att målet att förstå Bibeln bättre inte uppnåddes. För att förstå och känna platsernas betydelse behövde han återvända några år senare och anlita en annan guide. Pilgrimsforskaren Alexia Petsalis-Diomidis betonar att misslyckandet låg i *både* den intellektuella *och* den emotionella responsen. Hon drar slutsatsen att gapet mellan förväntan och erfarenhet måste överbryggas aktivt av varje pilgrim; i själva verket sker under en pilgrimsresa en förvandling av såväl landskap och text som av pilgrimen själv.²⁴ Detta är också Hans-Georg Gadammers viktigaste poäng om förståelse överhuvudtaget. Att förstå ett verk innebär en transformation av verket, men förståelse innebär också att verket transformerar läsaren.

Att läsa en text är att översätta den, menar Gadamer, och läsningen inleder en dialog.²⁵ Hans uppdatering av den hermeneutiska cirkeln bygger på att en ursprunglig mening aldrig låter sig rekonstrueras; tolkningen beror av uttolkaren.²⁶ Det innebär emellertid inte alls att sanning är relativ. Tvärtom. När läsaren inleder dialogen med verket kommer verket att svara. Givetvis kan verket enbart svara på den fråga som ställts – det är innebörden i hermeneutikens begrepp *för-förståelse*: i själva

frågan ligger redan svaret.²⁷ Ändå kommer verkets svar att leda till ny kunskap, som i nästa steg föder nya frågor. För mitt arbete med Bremers reseskildring ingick resan i denna dialektiska tolkningsprocess: den transformerade mig på ett sådant sätt att jag kunde ställa nya frågor till texten.

En av artikelns huvudfrågor blev vilket slags verklighet som blir meningsbärande i Bremers teori. Den frågan hade jag förmodligen aldrig ställt om jag inte rest i hennes fotspår. Avgörande för att frågan kunde ställas på det sättet var nämligen att jag blev uppmärksam på partier i texten som jag tidigare förbisett. Att de platser som nämns i Bibeln finns på riktigt var knappast ny information, men att verkligen förstå det gjorde inkarnationen, den kristna dogmen att Gud blir människa, till påtaglig vardaglighet. Den erfarenheten fanns också i Bremers text när hon beskriver hur den judiska befolkningen i Tiberias förbereder sig till fest på samma sätt som på Jesu tid eller när hon (förgäves) letar bland kvinnorna vid brunnen i Nasaret efter någon som lever upp till hennes fantasi om Maria. Åtminstone det senare är ärligt talat direkt fånigt. Min egen erfarenhet av Nasaret (i ösregn) fick mig dock att se hur det som framstod som fånigt hos Bremer, var del av en stor och intressant fråga om verklighet och meningsskapande som hennes reseskildring genomgående arbetar med. Inte bara platser och föremål, utan också människor ingick i hennes reflektion över vad som bär helighet. Den insikten gjorde det möjligt att undersöka hur texten hanterar *olika slags* verklighet.

Om resan i fotspåren kan öppna texten för nya frågor, kan den förstås även förändra förståelse, bidra till ett mer fullödigt svar på redan ställda frågor. Den ger insikt i landskapets villkor. Vår första anhalt efter ankomsten till Israel var hamnen i Jaffa – denna fruktade landstigningsplats som skrämte slag på oräknliga resenärer, däribland Selma Lagerlöf. Den ligger oskyddad mot Medelhavets stormar och är så grund att stora fartyg måste ankra långt ut på redde. Just när vi kom började en sådan storm blåsa upp: vågorna skummade, regnet tilltog och blixterna lyste upp havet. Det var inte det minsta svårt att föreställa sig hur nedstigningen i småbåtar och den långa färden in mot land i höga vågor kunde vara direkt livshotande. Medan vi stod där hördes dock ett dovt ljud som inte var åska: två stridshelikoptrar passerade rakt över oss mot Gaza och repressalier för raketbeskjutning. En längre tids lugn hade brutits och några månader senare skulle

händelserna eskalera till ytterligare ett Gazakrig. De livshotande farorna i detta område idag har blivit fler än under Bremers tid. Landskapets villkor kan inte skiljas från politikens villkor.

Fysiska villkor hänger givetvis också samman med sociala villkor och resan till det Heliga Landet flyttade mig på ett oväntat sätt närmare även Bremers sociala situation. Reseledaren och guiden bistod med denna tolkningsvinst. Jag har aldrig fått min rörelsefrihet så kringskuren som under denna resa i Bremers fotspår. Till och med på vår lediga tid försökte guiden och reseledaren besluta över vart vi skulle gå. Det går naturligtvis inte att jämföra med den kompakta patriarkala ordning Bremer levde i – eller för den delen med många kvinnors situation idag – men det påminde om vad det gör med en människas tankefrihet att få rörelsefriheten begränsad. Bremers insisterande på att resa ensam, ha kontroll över sina egna rörelser och slå följe med andra endast under kortare perioder, blev begripligt på ett nytt sätt. Kanske var det inte bara mod utan också nödvändighet att få tankeutrymme som fick henne att avvisa en större eskort på resan i Galileen. Men den ende vägvisaren hade ändå »mycken böjelse att vilja spela rôlen af min herre och mitt öde«, anmärker Bremer irriterat.²⁸ Först när hon själv ordnat boende i Tiberias judiska hotell finner hon sig tillrätta.

Svårigheten för tolkningen att överbrygga tidsavstånd är ett centralt problem för Gadamer, men ett problem han betraktar som en »produktiv möjlighet«.²⁹ Eftersom vi hur som helst inte kan försätta oss i författarens sinnestillstånd – det är här Gadamer avviker från 1800-talets hermeneutiker – återstår att förstå »sakens sanning«, alltså att *textens* »anspråk på sanning tas på allvar«.³⁰ I detta arbete måste tidsavståndet uppfattas som en tillgång. De flesta av de äldre texter vi läser har redan tolkats av andra före oss och deras förståelse blir en oskiljaktig del av vår egen förståelse. Gadamer kallar detta för *verkningshistoria*.³¹ Litteraturen verkar i historien och förändras med tolkningar. Mitt sätt att läsa Bremer är resultatet av 150 års verkningshistoria, som de senaste decennierna präglats av feminism. Traditionen utövar auktoritet. Jag är mer benägen att uppmärksamma Bremers uppror mot den patriarkala ordningen än när hon njuter eller drar nytta av den. Vi är inte källan till vår egen tolkning; vi tillhör tvärtom historien – i mitt fall en feministisk historieskrivning.³²

Det är lätt att se hur denna betoning av traditionens makt, auktoritet och tron på verkets inneboende sanning ger teorin en konservativ slagsida och det har också varit den mest återkommande kritik som riktats mot Gadamer.³³ Emellertid är det svårt att argumentera emot när han konstaterar: »Samtidens horisont kräver [...] det förflutna för att bildas.«³⁴ Tid är det som intresserar Gadamer, inte rumslighet, och begreppet horisont används här i överförd bemärkelse. För syftet i denna artikel vill jag ändå pröva att utnyttja den rumsliga metaforen bokstavligt. Poängen med att resa i författarens fotspår är trots allt att uppsöka samma utsikt, att dela horisont.

HORISONT

Horisontsammanmältning är Gadamers kod för förståelse. Målet är att försätta sig »i det perspektiv under vilket den andre uppnådde sin mening«.³⁵ Definitionen av begreppet *horisont* lyder: »den synkrets, som omfattar och omsluter allt det, som är synligt från en bestämd punkt«.³⁶ Den bestämda punkten är emellertid i ständig rörelse; Gadamer inskräper att det varken finns en särskild samtidshorisont eller specifika historiska horisonter:

Horisonten är snarare något som vi vandrar in i och som vandrar vidare med oss. För den rörlige förskjuts horisonterna. Också det förgångnas horisont, som traditionen öppnar för allt mänskligt liv, är alltid i rörelse.³⁷

Även om det är omöjligt att försätta sig i en förgången tid, hindrar det inte att verket ställer oss inför något främmande, en annan horisont, som kräver att vi rör oss för att betrakta livet från en ny synpunkt. Förståelse för Gadamer är när läsarens synrand innefattar det främmande som sitt eget.³⁸

Att röra och se är drivkraften i all vallfart till Jerusalem, oavsett om pilgrimerna är judar, muslimer eller kristna av olika samfund.³⁹ Platsen laddas med en helig skrift och med historiens närvaro för alla. Att röra och se är också forskarens drivkraft i författarens fotspår; platsen laddas också för oss med skrift. Atmosfär, ljus, bergarter, höjdskillnader, klimat ger sinnlig kontext åt texten. Eller som Bremer uttryckte sig om de bibliska orterna: »Förr voro de skuggbilder, nu hafva de blivit ljusbilder

för mitt sinne.«⁴⁰ Platsen sätter också fokus på livsrytmen: hur mörkret faller, när det är tid för arbete och tid för vila, när det är nödvändigt att söka skydd för regn, kyla, sol, värme. Bremer använde den sinnliga kunskapen bland annat för att avfärda att den Heliga Gravens kyrka skulle vara den rätta avrättningsplatsen från Jesu tid. Genom att ge sig själv samma horisont (gå ut på balkongen), ansåg hon sig kunna avgöra att avrättningsplatsen omöjligt kunde ha varit så nära kungaborgen (som varit belägen intill hennes hotell). Hon tillhörde den liberalteologiska inriktning som med hjälp av arkeologi, annan historisk kunskap och egna sinnen strävade efter att förstå Bibeln på ett nytt sätt. Jag använde sinneskunskapen bland annat för att *låta bli* att avfärda Bremers känsloutjutelser över olivträd.

Träd har central betydelse i hela Bremers författarskap, men när hon kommer till olivlunden Getsemane går allt överstyr. Aldrig har hon sett »träd med så mänsklig fysionomi«, skriver Bremer och beskriver utförligt hur stammarna är »märkta såsom af djupa tankar och tårar«, vilket får henne att längta efter att »omfatta dem med mina armar, trycka mot deras bark mina läppar, mitt hjerta och – –«. ⁴¹ Helt klart överdrivet, ansåg jag – tills jag själv kom till Getsemane. Jag kände väl inte samma behov av intimt umgänge med olivträden, men beskrivningen av stammarna stämde med verkligheten. Jag ställde mig i Bremers perspektiv och min förståelsehorisont smälte samman med hennes: jag såg det hon såg. Hon utvecklar en specifik tolkning, men beskrivningen var ingen fri fantasi. Den erfarenheten fick Bremers tolkning att framträda tydligare och den blev central för min argumentation: artikeln fick också rubriken »Att kyssa olivträd«.

Slutsatsen i artikeln om Bremer som ambivalent pilgrim är att landskap – och inte exempelvis människor – blir meningsbärande genom att Bremer utvecklar en vad jag kallar *allegorisk geografi* (den världshistoriska utvecklingen finns inskriven i landskapet). Vidare behövs det estetiska sinnesintrycket för att bekräfta sanningsvärdet i teorin. Hon uppfattade att hennes resa, den sinnliga upplevelsen av soluppgången över landskapet, olivträden, utsikten från »det verkliga Golgata«, gav en inre visshet, som hon inte hade kunnat erövra om hon stannat hemma. Min egen resa i Bremers fotspår hade huvudsakligen fyra funktioner i tolkningsprocessen.

Den första funktionen, orientering, föregår tolkningsbeslutet genom att antingen göra resrutten självklar (lösa upp tolkningsbehovet) eller till ett problem (kräva tolkningsinsats). Den andra funktionen, den mnemotekniska, får självständig betydelse inom den hermeneutiska cirkeln: den förkroppsligade kunskapen att vara del av berättelsens geografi hjälper oss att minnas och att relatera delarna till varandra, vilket får helhet att framstå på ett nytt sätt. De två återstående funktionerna berör för-förståelse och horisontsammanmältning, och är egentligen två aspekter av samma sak: produktion av nya frågor (*vilket slags verklighet?*) och förskjutning av uppmärksamhet (från överdriven beskrivning till specifik tolkning av olivträd). De bygger på att erfarenheterna av resan förändrar forskaren, vilket väcker nya frågor, som i sin tur får andra passager eller betydelser i texten att framträda – verket förändras. Insikter i landskapets villkor, politiska och sociala villkor behöver inte leda in i biografien som en återvändsgränd, utan kan leda vidare till nya horisonter. Sinnlig erfarenhet förändrar oss och tillåter oss att öppna dialogen med texten på nytt.

En skrädmjölsdröm på Mårbacka är inte Prousts madeleinekaka i *På spaning efter den tid som flytt* – det värmländska, rostade havremjålet förflyttar oss inte tillbaka i tiden, in i fiktionen eller in i författarens medvetande. Ändå ger det en smak av det förflutna. Det ger den sinneserfarenhet texten kan beskriva men inte ge. Pragborgen som horisont kan förändra Kafkas roman, få oss att förskjuta det absurda från den litterära texten till själva tillvaron, till verkligheten. Fältet sätter ljuset på den sinnliga aspekten av förståelse. Hur ska vi annars förstå om inte genom våra kroppar och sinnen?

Litteraturvetenskapen lufsar alltid i författarnas fotspår.

NOTER

1. Anna Bohlin: »Att kyssa olivträd: Fredrika Bremer som ambivalent pilgrim till det Heliga Landet« i Gemzöe & Bohlin (red.): *Fiktion och verklighet. Mångvetenskapliga möten*, kommande under 2016.
2. Se Maureen Quilligan: *The Allegory of Female Authority. Christine de Pizan's Cité des Dames* (Ithaca, New York, 1991), 59ff.

3. Ang. det antropologiska fältarbetet i förändring se Lena Gemzöe: »Var finns mediekonsumtionens fält? Centrifugalt och centripetalt kunskapssökande« i Gemzöe (red.): *Nutida etnografi. Reflektioner från mediekonsumtionens fält* (Nora, 2004), särskilt 28ff.
4. Michel Foucault: *Vetandets arkeologi*, övers. C. G. Bjurström (Lund, 2002 [1969]), se särskilt 136, 154.
5. Begreppet »normat« är centralt inom *cripteori*. Begreppet är myntat av den amerikanska forskaren Rosemarie Garland Thompson och avser den abstrakta idé om en fullt funktionsduglig kropp och psyke, som vårt samhälle förutsätter men ingen lever upp till. Se t.ex. Robert McRuer: *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability* (New York & London, 2006).
6. Begreppet »krononormativitet« avser samhälleliga normer om vilka aktiviteter som kopplas till vilka tider i en människas liv. Se Fanny Ambjörnsson & Maria Jönsson (red.): *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet* (Göteborg & Stockholm, 2010).
7. Hans-Georg Gadamer: *Sanning och metod i urval*, övers. Arne Melberg (Göteborg, 1997), 59; Hans-Georg Gadamer: *Gesammelte Werke I. Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen, 1986), 47. Se även Arne Melberg: »Inledning och läsanvisning« i Gadamer: *Sanning och metod i urval* (Göteborg, 1997), 7–21.
8. Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 41–47.
9. Ang. turism och vallfärd se t.ex. Ellen Badone & Sharon R. Roseman: »Approaches to the Anthropology of Pilgrimage and Tourism« i Badone & Roseman (red.): *Intersecting Journeys. The Anthropology of Pilgrimage and Tourism* (Chicago, 2004), 1–23; Ellen Badone: »Crossing Boundaries. Exploring the Borderlands of Ethnography, Tourism, and Pilgrimage« i Badone & Roseman (red.): *Intersecting Journeys. The Anthropology of Pilgrimage and Tourism* (Chicago, 2004), 180–189; PETER JAN MARGRY (red.): *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred* (Amsterdam, 2008). Ang. vallfärd och turism under medeltid se Leigh Ann Craig: *Wandering Women and Holy Matrons. Women and Pilgrims in the Later Middle Ages* (Leiden & Boston, 2009), 134ff. Ang. teoretisering av plats och rörelse i pilgrimsforskningen se Simon Coleman & John Eade: »Introduction. Reframing Pilgrimage« i Coleman & Eade (red.): *Reframing Pilgrimage. Cultures in Motion* (London & New York, 2004), 1–25.
10. Se www.bronte-country.com.
11. Ingmar Stenroth: *Romantikens nationalism. Essayer* (Göteborg, 2011), 188ff.
12. Se Robert T. Tally Jr.: *Spatiality* (London & New York, 2013), 82ff.
13. Lisbeth Larsson: *Promenader i Virginia Woolfs London* (Stockholm, 2014).
14. Tally: *Spatiality*, 7ff, 140ff. Se även Robert T. Tally Jr. (red.): *Literary Cartographies. Spatiality, Representation, and Narrative* (New York, 2014).
15. Franco Moretti: *Atlas of the European Novel 1800–1900* (London & New York, 1998).
16. Tally: *Spatiality*, 106ff. Se även Carl Thompson: *Travel Writing* (London & New York, 2011).

17. Tally: *Spatiality*, 17–26.
18. Gullög Nordquist: »The Ancient and Sacred Greek Landscape« i Nordeide & Brink (red.): *Sacred Sites and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space* (Turnhout, 2013), 150 (min övers.).
19. Maurice Leenhardt refererad hos Stefan Brink: »Myth and Ritual in Pre-Christian Scandinavian Landscape« i Nordeide & Brink (red.): *Sacred Sites and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space* (Turnhout, 2013), 35 (min övers.).
20. Brink: »Myth and Ritual in Pre-Christian Scandinavian Landscape«, 35.
21. Den förste att formalisera tekniken i denna modell är Quintilianus i *Institutio oratoria*. Se Janne Lindqvist Grinde: *Klassisk retorik för vår tid* (Lund, 2008), 343ff.
22. Hildi Mitchell: »'Being There'. British Mormons and the History Trail« i Coleman & Eade (red.): *Reframing Pilgrimage. Cultures in Motion* (London & New York, 2004), 26–44.
23. För en diskussion om beslutet att tolka, se Tzvetan Torodov: *Symbolik och tolkning*, övers. Mats Rosengren (Stockholm/Stehag, 1989 [1978]).
24. Alexia Petsalis-Diomidis: »Narratives of Transformation« i Coleman & Elsner (red.): *Pilgrim Voices. Narrative and Authorship in Christian Pilgrimage* (New York & Oxford, 2003), 92–106.
25. För en diskussion om översättning som hermeneutiskt problem se Lars Kleberg (red.): *Med andra ord. Texter om litterär översättning* (Stockholm, 2010).
26. Se Atle Kittang: »Hermeneutikk og litteraturvitskap« i Engdahl, Holmgren, Lysell, Melberg & Olsson (red.): *Hermeneutik* (Stockholm, 1977), 35.
27. Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 270–290.
28. Fredrika Bremer: *Lifvet i gamla världen. Dagboksanteckningar under resor i Söder- och Österland*, band II del II (Stockholm & Uppsala, 1861), 147.
29. Gadamer: *Sanning och metod i urval*, 144; Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 302.
30. Gadamer: *Sanning och metod i urval*, 144; Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 301ff.
31. För en diskussion av begreppet »verkningshistoria« se Kittang: »Hermeneutikk og litteraturvitskap«, 35–42.
32. Se *ibid.*, 44.
33. Se t.ex. Engdahl, Holmgren, Lysell, Melberg & Olsson (red.): *Hermeneutik* (Stockholm, 1977).
34. Gadamer: *Sanning och metod i urval*, 154; Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 311.
35. Citerat från övers. i Kittang: »Hermeneutikk og litteraturvitskap«, 34. Se även Gadamer: *Wahrheit und Methode*: 138; Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 297.
36. Gadamer: *Sanning och metod i urval*, 149; Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 307.
37. Gadamer: *Sanning och metod i urval*, 152; Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 309.
38. Gadamer: *Sanning och metod i urval*, 154; Gadamer: *Wahrheit und Methode*, 311f.

39. Se t.ex. Simon Coleman & John Elsner: *Pilgrimage Past and Present. Sacred Travel and Sacred Space in the World Religions* (London, 1995), 84.
40. Bremer: *Lifvet i gamla världen*, band II del II, 163.
41. Fredrika Bremer: *Lifvet i gamla världen. Dagboks-anteckningar under resor i Söder- och Österland*, band II del I (Stockholm & Uppsala, 1861), 96.

LISBETH LARSSON

ATT PROMENERA VIRGINIA WOOLFS FÖRFATTARSKAP

»Mrs Dalloway sade att hon skulle köpa blommorna själv«, lyder den första meningen i Virginia Woolfs roman *Mrs Dalloway*.¹ Berömd inte minst för att såväl Meryl Streep som Nicole Kidman och Julianne Moore fick uttala den i Stephen Daldrys Oscarsbelönade filmatisering av Michael Cunninghams roman *Timmarna*.

Jag var i London. Jag planerade en bok om Virginia Wolfs sätt att beskriva människor i sina romaner. Min utgångspunkt var att hon utmanade både det under hennes tid förhärskande individualistiska och essentialistiska sättet att beskriva subjektet *och* det i vår tid dominerande konstruktivistiska. Jag ville undersöka hur hon gestaltade ett relationellt subjekt och visade hur människan görs i relation till andra människor och grundläggande faktorer som tid, plats och kön. I sina romaner prövar Virginia Woolf hela tiden olika sätt att beskriva människan genom att, som exempelvis i *Mot fyren*, laborera med tidsuppfattningen där hon ägnar hundra sidor åt en dag och avverkar tio år på trettio. Eller, som i *Orlando*, där hon låter en människa leva i mer än två hundra år. I denna roman visar hon också könets betydelse för vem man kan vara och bli genom att låta Orlando förvandlas från man till kvinna mitt i livet. I alla Wolfs romaner spelar platsen, huset och rummet en viktig roll. Så gott som alltid utspelar sig hennes verk i London. Människorna rör sig genom London och man kan följa deras rörelse på kartan. Adresserna är noga angivna, liksom tiden. De går och tänker, går och tänker, alltmedan de blir till.

På impuls beslöt jag mig för att själv gå Mrs Dalloways berömda promenad. Det blev början på ett omfattande fältarbete.

Inte bara för att jag genom att göra den fick en nyckel in i Woolfs författarskap och hittade sättet att skriva min bok, utan också för att jag förstod att det inte var så enkelt som att rita in de olika promenaderna på kartan. Det fanns när det gällde just denna promenad, och som det sedan visade sig också flera andra, många gåtor att lösa.

I första kapitlet av *Mrs Dalloway* får läsaren följa Clarissa Dalloways promenad från sitt hem i Westminster – den exakta adressen är inte angiven, men de flesta är överens om att hon bor på Barton Street – till blomsterhandeln på Bond Street, där hon ska handla blommor till den stora fest för politiker, celebriteter och gamla vänner som hon och hennes man ska ha på kvällen.² När hon är på väg att korsa Victoria Street tvingas hon stanna upp för trafiken och medan hon dröjer där på trottoarkanten slår Big Ben sitt timslag. Av dem som diskuterat tidsangivelserna i *Mrs Dalloway* menar så gott som alla att klockan slår tio. Problemet är att om klockan är tio får Clarissa Dalloway svårt att vara tillbaka i sitt hem klockan elva då Peter Walsh kommer på visit och finner henne på andra våningen, där hon sitter och laggar den klänning hon bestämt sig för att ha på sig på kvällen. Att promenera från Victoria Street genom St James Park till den plats där Bond Street korsas av Brook Street, där Virginia Woolf förlagt blomsterhandeln, tar i god promenadtakt minst tjugofem minuter. För att beräkna den tid som Clarissa Dalloway använder måste man också räkna in att hon träffar sin gamle vän Hugh Whitbread i St James Park och konverserar med honom en stund. När hon kommer upp till Piccadilly tar hon till höger, men går förbi avtaget till Bond Street och fortsätter en bit för att titta i ett bokhandelsfönster längre fram på gatan. Hon funderar på att köpa en bok till Hugh Whitbreads hustru, som han sagt är sjuk, men avstår. Därefter vänder hon, går tillbaka längs Piccadilly och viker av till höger in på Bond Street. På vägen till blomsteraffären betraktar hon varorna i flera olika skyltfönster. Hon stannar till exempel upp vid handskebutiken, känner sig frestad att köpa ett par till sin dotter Elisabeth, men inser att denna bara skulle avvisa gåvan. När hon slutligen anländer till blomsterhandeln, där hon är stamkund, talar hon en stund med Miss Pym, som visar henne blomsterbeståndet i sin butik. Just när hon är klar med sitt inköp och ska vända hem får en stor svart bil med fördragna

gardiner för fönstren motorstopp utanför affären och blockerar gatan en lång stund.

De forskare som kommenterat de tidsmässigt tigha eller till och med omöjliga villkoren Woolf gett Clarissa Dalloways för denna promenad har vanligtvis hänfört det till någon form av författarmisstag eller slarv. Det är emellertid ingen bra förklaring när det gäller Virginia Woolf. Hon var en extremt noggrann författare. Det finns i hennes arkiv också anteckningar som visar att hon gjorde ordentliga tidsstudier när hon arbetade med novellen »Mrs Dalloway in Bond Street«, som hon sedan utvecklade till romanen.³ Några har föreslagit att klockan inte var tio utan nio.⁴ En forskare att hon helt enkelt tog en taxi hem.⁵ Båda läsningarna är möjliga, men det löser inte problemet med den promenad som Peter Walsh gör lite senare på förmiddagen och som inte heller den ryms inom den tid Woolf gett honom.

Som för att göra läsaren uppmärksam på sitt sätt att använda tidsangivelsernas förhållande till promenadsträckorna i romanen har Woolf låtit klockan vara halv tolv *både* när Peter Walsh lämnar Clarissa Dalloways hem *och* när han efter promenaden längs Parliament Street och Whitehall, som tar minst en kvart, är framme vid Trafalgar Square. Påfallande är också det stora glapp som finns mellan tids- och platsangivelserna när det gäller hans fortsatta promenad.

Clarissa var Peter Walshs ungdomskärlek och han var hennes, men hon kom att gifta sig med Richard Dalloway i stället, en mer konventionell man ur den engelska aristokratin. Den mindre bemedlade Peter Walsh lämnade, som så många andra unga män (däribland Woolfs make Leonard Woolf), England vid slutet av 1800-talet för att tjänstgöra i kolonierna. Vid tidpunkten för romanen har han återvänt efter tre decennier i Indien. Det första han gör är att söka upp Clarissa, men mötet blir inte som han tänkt sig och han ger sig brådstörtat av. Han går samma väg ut mot Victoria Street som Clarissa på morgonen, men går inte rakt fram som hon utan tar till höger och promenerar mot Trafalgar Square. När han passerar Parliament Square hör han först Big Ben och sedan klockan i St Margaret's Church slå halvtimman. Han vandrar upp längs Whitehall och blänger åt statyn av hertigen av Cambridge, som står i mitten av denna paradgata. Han marscherar ett tag i takt med de unga soldater som är på väg att lägga ner en krans på den okände soldatens grav, men inser att

han inte kan hålla deras tempo längre. När han kommer fram till Trafalgar Square betraktar han de tre stora krigshjältarnas statyer: Lord Nelson, general Gordon och general Henry Havelock. Han drabbas av en intensiv känsla av frid och eufori. »Han hade undkommit!«⁶ Men innan han hinner fördjupa sig i sin lycka fångas hans uppmärksamhet av en vacker kvinna. Han hakar på henne och stalker henne längs Cockspur Street och vidare längs Haymarket och upp mot Piccadilly för att, när hon försvunnit in i sitt hus, fortsätta till Regent's Park och gå upp längs Broad Walk, där Virginia Woolf placerar honom på en bänk nära London Zoo och låter honom ta en tupplur. När han vaknar är klockan kvart i tolv. Det har i romanen alltså gått endast en kvart sedan han lämnade Clarissa och Trafalgar Square. Enligt Google maps beräkningar på dagens kartbild, vilken är närmast identisk med 1920-talets, skulle promenaden från det område där Clarissa Dalloways hem ligger till Regent's Park via Trafalgar Square ta mer än en timme. Till detta kommer att Peter Walsh har stannat upp gång på gång och även sovit en stund.

Litteraturteoretikern Michail Bachtin kallar den tid i romanen då det händer mer än vad som ryms inom gängse klocktid för »äventyrstid«.⁷ Peter Walsh känner sig också som en äventyrare när han förföljer den vackra kvinnan. »Han var en äventyrare, våghalsig, snabb dristig, en äkta romantisk buckanjär«, tänker han där han går efter henne.⁸ Det intressanta i sammanhanget är emellertid det sätt som Bachtin beskriver människan i äventyrstiden på. Där Peter uppfattar sig som en görare, en aktör, menar Bachtin tvärtom att människan som rör sig i äventyrstiden är passiv. Hen är ett offer för oreflekterade impulser och yttre krafter. Saker händer *med* hen, av en eller annan orsak som hen själv inte råder över. Så är också fallet med Peter Walsh och Clarissa Dalloway. De har inte valt sina liv på ett aktivt sätt utan låtit sig formas av krafter runt omkring sig. Peter blev avvisad av Clarissa och dessutom relegerad från Oxford och flydde bort från England in i militärtjänstgöring och till kolonierna. Clarissa har blivit en societetsvärdinna utan att egentligen vilja det, och hon funderar hela tiden på om hon kunde valt något annat eller någon annan. Peter, som hon alltid hade så roligt med, eller kanske Sally, hennes äventyrliga ungdomsväninna som en gång gav henne en kyss som fortfarande lyser som en diamant i hennes minne. Att Peter är en obotlig drömmare gör Woolf mer än klart.

Han har varit gift, men är skild och planerar ett nytt äktenskap med en älskarinna i Indien, om hon kan få ut skilsmässa. Samtidigt som han drömmer om Clarissa.

En promenad är en promenad, men hos Woolf är den också en karaktäristik. Alla går inte på samma ställe. Alla går inte åt samma håll. Alla går inte på samma sätt. Woolf beskrivning av Peter Walshs promenad är som en parodi på Stephen Dedalus lustfyllda vandring runt i Dublin i James Joyces roman *Ulysses*. (Woolf hade just läst Joyces roman och gillade den inte.)⁹ Peter låter sig som Stephen styras av lusten. Han stalker kvinnor som Stephen. Han har inget mål. Han vandrar på impuls. Han flaneerar – till skillnad från Clarissa som promenerar mot en bestämd plats och har ett bestämt ärende. På kartan avtecknar sig hennes promenad som ett rakt streck (med en enda kort liten avvikelse till bokhandeln). Peters linje vinglar hit och dit.¹⁰

Det är heller ingen tillfällighet *var* personerna i *Mrs Dalloway* går. Clarissa rör sig bland regeringsbyggnader och slottsparker. Hennes promenad går genom de besuttnas del av London till den gata som alltsedan 1700-talet varit de rikas inköpsgata *par preference*. Skyltningen på Bond Street är flott och sparsmakad, »inget överdåd, inget prål, en enda packe tweed i affären där henens far hade beställt sina kostymer i femtio år, en rad pärlor, lax på ett isblock«. ¹¹ Man kan jämföra med hur Woolf beskriver Regent Street, där Peter Walsh förföljer den vackra kvinnan. Det är en modern gata, den tillkom under 1800-talet, och här håller den moderna konsumtionskulturen på att ta form. Lockelsen hos kvinnan, som Peter Walsh följer efter, går, som Woolf skriver, »i förbund med alla garneringar och spetsar och fjäderboor i skyltfönstrena för att skapa den doft av elegans och koketteri som en fläkt ur butikerna ...«. ¹²

Virginia Woolf skriver in sina människor på Londonkartan och hon skriver in dem i en historisk situation. *Mrs Dalloway* utspelar sig under en enda dag i början av 1920-talet. Första världskriget är över och livet ska börja på nytt. Men samtidigt lever kriget kvar i människorna och det engelska imperiet är skakat i grunden. En hel generation unga män har dött på slagfälten. Irland har frigjort sig. Det är uppror i kolonierna. Tiden står lik som stilla och väger i *Mrs Dalloway*. Ska de gamla krafterna, som Clarissa är en del av och som Peter varit med om att upprätthålla,

kunna återupprätta sin makt och återskapa det Storbritannien som fanns före kriget. Eller ska de krafter som vill något annat ta över.

Att gå i Peter Walshs fotspår är att se rakt in i det gamla imperiets brutala historia. Hans väg är kantad av statyer av gamla krigshjältar. Woolf nämner bara några få av dem. Men går man samma gator som Peter Walsh blir man närmast överväldigad av alla krigsmonument och statyer av fältherrar från de olika kolonialkrigen som placerats ut på gator och torg. Virginia Woolf är mycket diskret. Hon nämner bara »den tomma graven«, när hon beskriver hur de unga soldaterna marschera mot den okände soldatens grav för att ge sina döda föregångare sin tribut.¹³ När man går förbi tornar krigsmonumentet, The Cenotaph, som restes 1920 över alla de hundratusentals män som dog i första världskriget, upp sig som en gigantisk koloss mitt på Whitehall. Det gör också statyn av hertigen av Cambridge, som sitter på en bronshäst mitt i gatan. Virginia Woolf låter Peter »blänga sturskt« åt hjälten från Krimkriget och den engelska arméns befälhavare under senare hälften av 1800-talet. Vid Trafalgar Square blir han emellertid stående och betraktar de stora statyerna.¹⁴ »Nelson, Gordon, Havelock, de svarta, imponanta avbildningarna av stora krigare, stod och såg rakt fram som om de också hade gjort samma offer (Peter Walsh kände det som om även han gjort det stora offret), undertryckt samma frestelser och till sist nått denna marmorblick.«¹⁵ Han dröjer extra länge vid statyn av Charles George Gordon, den segerrike fältherren från Krimkriget, Kina, Sudan och Egypten, som var hans pojkårs hjälte.

När jag 2011 letade efter statyn som restes mellan de två fontänerna 1888 stod den emellertid inte att finna. Den hade tagits bort 1943. Numera fanns den vid Victoria Embankment, där den åter restes 1953, men med en stor del av sitt fundament borttaget. »[S]tackars Gordon«, låter Virginia Woolf Peter Walsh tänka, när han betraktar sin gamle hjälte.¹⁶ Mer skriver hon inte, men i det samtida England förstod förmodligen de flesta vad hon avsåg. I den skandalomsusade boken *Eminent Victorians* (1918) hade hennes vän Lytton Strachey några år tidigare slitit ner Gordon från piedestalen en gång för alla; bland annat genom att visa att hans nederlag och död i egyptiska Khartoum 1885 inte alls handlade om hjältemod utan om högmod, ignorans och felberäkningar.¹⁷

Peter Walsh fortsätter, som nämnts, till Regent's Park, där Virginia Woolf låter honom slå sig ner på en bänk nära Zoo. Bara det ger anledning till reflektioner. Det hon pekar ut i texten är dock den dryckesfontänen som sir Cowasjee Jehangir skänkte till engelsmännen 1869, enligt inskriptionen som ett tack för det beskydd de gav till parserna under det brittiska styret av Indien. Kolonialkrigen gör sig påmind överallt. Peter, som varit i parken som barn, »vet att det finns en absurd staty med en inskription någonstans i närheten«, men bryr sig inte utan slår sig ner på en bänk.¹⁸ Den som går i dialog med fontänen är istället den unga italienskan Rezia Warren Smith.

Hon kommer promenerande upp genom parken tillsammans med sin man Septimus Warren Smith. Han har tjänstgjort vid den italienska fronten under första världskriget och träffat henne där. Han lider av shell-shock, har syner och hör röster och vill inte kännas vid sin hustru. »Jag är ensam; jag är ensam! ropade hon vid fontänen i Regent's Park (och stirrade på indiern och hans kors)...«¹⁹ Virginia Woolf placerar dem därefter på en bänk bredvid den där Peter Walsh sitter. Två krigsveteraner bredvid varandra, två män ur olika generationer som satt sina liv i Storbritanniens tjänst, skadade var och en på sitt sätt.

Den som Septimus Warren Smith kopplas starkast till både innehållsligt och ur kartsynpunkt är emellertid Clarissa Dalloway. Han gör sin entré i berättelsen i korsningen mellan Bond Street och Brook Street, där blomsterhandeln ligger. Som jag tidigare skrev får en bil motorstopp i korsningen just som Clarissa skall lämna affären. Det hörs en häftig knall och alla som befinner sig på trottoarerna vänder, som Clarissa och miss Pym i affären, sina blickar mot bilen. Den är stor och svart och har fördragna gardiner och alla undrar nyfiket vem av maktens toppar som göms inne i den. Men inte Septimus Warren Smith. Han reagerar med skräck och skuld. »Världen böljade och skalv och hotade att flamma upp i lågor. Det är jag som är i vägen, tänkte han.«²⁰ Hans hustru, som är rädd att folk ska märka att det är något fel på hennes man, drar iväg med honom mot Regent's Park, där de slår sig ner för att vänta på tiden för det läkarbesök på Harley Street som de är inbokade för.

Clarissas och Septimus promenadlinjer hakar i varandra vid den gatukorsning där blomsterhandeln ligger.²¹ De träffas aldrig. Hon går aldrig längre norrut. Han går aldrig längre söderut. Ritar

man in deras promenader på kartan bildar de emellertid en enhetligt rak linje. I förordet till andra upplagan av *Mrs Dalloway* skriver Virginia Woolf att Septimus var avsedd att vara Clarissas dubbelgångare och det finns en uppsjö tolkningar av vad det innebär, men det fortfar att vara en öppen fråga. Många har läst den enhetliga kartlinjen som ett uttryck för att Septimus är en del av Clarissa, den upproriska och galna, icke anpassliga del av henne som hon måst eller valt att förtränga.²² På eftermiddagen tar han sitt liv. Han kastar sig ut genom ett fönster. Doktor Bradshaw, läkaren på Harley Street som Septimus besökt, kommer för sent till festen och ursäktar sig med att han varit hos en ung man som tagit sitt liv. Det gör Clarissa mycket upprörd och hon lämnar för en stund sin fest för att dra sig tillbaka till ett annat rum. Till skillnad från Septimus väljer hon dock livet. Hur man ska tolka det har diskuterats mycket. En del av dem som hävdar att Septimus och Clarissa egentligen är en och samma person har också anfört att det handlar om två sätt att ta sitt liv, ett opassande, att kasta sig ut genom fönstret, och ett respektabelt, vilket innebär att döda sina känslor och anpassa sig.²³

Ett av problemen med denna typ av psykologiskt metaforiska tolkningar är emellertid att både Clarissa och Septimus representerar något påtagligt närvarande i den samtid som Virginia Woolf beskriver, nämligen konsekvenserna av kriget. Och att dessa konsekvenser är både köns- och klassspecifika. De befinner sig kort sagt på olika delar av kartan.

Genom att följa adressangivelserna i *Mrs Dalloway* kan man på ett mycket konkret sätt se vad det är Virginia Woolf berättar om. Att följa dem visar inte bara hennes biografiska koncept: att den klassade och könade kroppens placering i rum och tid är avgörande för vad en människa är och kan vara. Det visar också hur starkt politiskt hennes författarskap är. Alltför ofta har Woolf uppfattats som en världsfrämmande och esoterisk författare. Läser – och går – man hennes romaner tillsammans med Londonkartan slås man tvärtom av hur skarp hennes kritik av klassamhället, patriarkatet och inte minst kolonialismen är.

NOTER

1. Virginia Woolf: *Mrs Dalloway*, övers. Else Lundgren (Stockholm, 2011), 5.
2. Lisbeth Larsson: *Promenader i Virginia Woolfs London* (Stockholm, 2013), 315.
3. Brenda R. Silver: *Virginia Woolf's Reading Notebooks* (Princeton, 1983), 240.
4. Exempelvis Harvena Richter: »The Canonical Hours in Mrs. Dalloway« i *Modern Fiction Studies* vol. 28, nr 2, 1982, 236–240.
5. John Sutherland: *Can Jane Eyre Be Happy? More Puzzles in Classic Fiction* (Oxford, 1997), 222.
6. Woolf: *Mrs Dalloway*, 46.
7. Michail Bachtin: *Det dialogiska ordet*, övers. Johan Öberg (Gråbo, 1991), 22.
8. Woolf: *Mrs Dalloway*, 47.
9. Lisbeth Larsson: »Att flanera och promenera. Ulysses och Mrs Dalloway« i Arping & Jansson (red.): *En dag i Dublin. Om James Joyces Ulysses* (Göteborg, 2014), 137–145.
10. Peter Walshs och Clarissa Dalloways promenader: <https://www.google.com/maps/d/edit?mid=z4hRxi86nhyM.kLlnN1iRTZOc>
11. Woolf: *Mrs Dalloway*, 12.
12. Ibid., 47.
13. Ibid., 45.
14. Ibid.
15. Ibid., 46.
16. Ibid.
17. Lytton Strachey: *Eminent Victorians. Cardinal Manning, Florence Nightingale, Dr. Arnold, General Gordon* (London, 1918).
18. Woolf: *Mrs Dalloway*, 49.
19. Ibid., 22.
20. Ibid., 15.
21. Clarissa Dalloways och Septimus Warren Smiths promenader: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=z4hRxi86nhyM.k3tBnXsY2Bf4&ie=UTF8&hl=sv&oe=UTF8&msa=0>
22. Exempelvis Julia Briggs: *Virginia Woolf. An Inner Life* (Orlando, 2006), 198; Mitchell A. Leaska: *The Novels of Virginia Woolf. From Beginning to End* (London, 1977), 115; Susan Merrill Squier: *Virginia Woolf and London. The Sexual Politics of the City* (Chapel Hill, 1985), 116 ff.
23. Emily Jensen: »Clarissa Dalloway's Respectable Suicide« i Marcus (red.): *Virginia Woolf. A Feminist Slant* (Lincoln & London, 1983).

ÅSA ARPING

»GÅ TILL LÄGGEN!«
ATT FORSKA OM PAPPERSTIDNINGAR
I DIGITALISERINGENS TIDEVARV

»Gå till läggen!« lyder Jan Myrdals uppmaning till den vetgirige. Men vem får tillgång till historiska tidningsoriginal idag? Att veva mikrofilm är inte samma sak. Och om digitaliseringen är svaret, hur påverkar den vårt sätt att ställa frågor?

Papperstidningar har en ur mediehistoriskt perspektiv ganska lång historia, i Sverige sedan första halvan av 1600-talet.¹ Åtminstone sedan 1700-talet har de bidragit till att formulera och forma samhällsdebatten. Ett viktigt riktmärke är Olof von Dahlins anonymt utgivna veckoblad *Then Swänska Argus* (1732–1734), som debatterade sin tids moralsyn, livsstil och engagerade sig särskilt för svenska språket, som han ville befria från tyskt och latinskt inflytande och från franska låneord. Ett annat märkesår är förstås 1830, när *Aftonbladet*, landets första dagliga tidning grundades (den utkom inledningsvis sex dagar i veckan). På den tiden diskuterades pressens växande politiska inflytande över hela Europa; det talades i England om *fourth estate* (det fjärde ståndet) och på kontinenten om *quatrième pouvoir*, *vierte Gewalt* och *quarto potere* (den fjärde makten). År 1838, under sitt liberala »avfall«, ska historieprofessorn och akademiledamoten Erik Gustaf Geijer ha utnämnt pressen till en tredje statsmakt, med uppgift att granska den första (regering) och andra (riksdag).²

Särskilt den liberala pressen, med *Aftonbladet* i spetsen, utgjorde verkligen en nagel i ögat på Karl XIV Johans regering, med sina återkommande satiriska nålstick och krav på en mer rättvis representation i riksdagen och ökad tryck- och näringsfrihet. Att tidningen provocerade visar inte minst det faktum att den

drabbades av indragning mer än tjugo gånger bara under åren 1835–1838.³ Formellt hade tryckfrihet visserligen återinförts med 1809 års regeringsform, men hovkanslern hade rätt att dra in utgivningstillståndet om en publikation ansågs smädande eller »vådlig« för den allmänna säkerheten. Problemet var bara att *Aftonbladets* chefredaktör Lars Johan Hierta ständigt tycktes stå beredd med nya utgivare och utgivningsbevis. *Det första Aftonbladet* ersattes av *Det andra*, *Det tredje* och så vidare. Indragningsmakten blev snart verkningslöst och avskaffades under Oscar I:s första riksdag 1844–1845. Det fanns fler sätt att komma åt utgivare – åtal, annonsbojkotter eller förtalskampanjer. Men i det långa perspektivet var det ändå pressen som drog det längsta strået i kampen om ordet.

Från andra halvan av 1800-talet var dagstidningarna det ledande massmediet och en väsentlig del i skapandet av en nationell enhetskultur. Påföljande sekel genomgick dagspressen en stor expansion och breddning, från partibundna debattorgan till »omnibus«-tidningar med ett brett utbud av ämnesområden. Lokala tidningar grundades i snart sagt varje småstad. Några decennier in på 1900-talet skapades kvällspressen, samtidigt som det växte fram en rad specialiserade tidskrifter för nästan varje område i tillvaron, från fackförbundspress till diverse fritids- och livsstilstidningar. Radio och tv trädde in som nya betydelsefulla massmedieaktörer och vid sekelslutet blev internet en allt viktigare plattform och kommunikationskanal.

EN MEDIEHISTORISK PARENTES?

Idag utgör dagspressen en del i det allmänna medieflödet och i en pågående digitaliseringsprocess. Den tillhör en global krisbransch, hittills starkast i USA men också, sedan ett par år, ytterst märkbar även i Norden. En kartläggning gjord av SVT's Kulturnyhetera visar att över 800 fasta heltidstjänster försvann från dagstidningarna i de nordiska länderna under 2013.⁴ De stora mediekoncernernas vinstkrav och krympande annonsintäkter har bidragit till att många dagstidningar har lagts ner, att redaktioner har slagits samman, att fastanställda ersätts av frilansar eller att material syndikeras, så att samma artiklar kan publiceras i flera publikationer, till lägre kostnad för var och en.

Branschen står vid ett vägskil där det redaktionella materialet är på väg ut på nätet innan nya finansieringsformer har skapats. Den stora stötestenen är hur kvalificerad journalistik ska kunna bekostas när annonsmarknaden stöps om och internetanvändare har blivit vana vid att det mesta är gratis. Frågan om hur framtidens journalistik ska bedrivas och utvecklas diskuteras av en rad medieforskare över hela världen, inte minst i USA där tidningskrisen nått ännu några steg längre.⁵

Dagstidningen är med andra ord ett medium under stark förändring. Det kan mycket väl hända att papperstidningar inom ett par decennier kommer att utnännas till en mediehistorisk parentes. Desto större skäl då att verkligen sätta sig in i vad denna parentes har inneburit och hur den hör ihop både med det som föregått och kommit efter. För mitt i den här omvandlingsprocessen utgör papperstidningarna en historisk och medial guldgruva. De rymmer ett slags mikrokosmos för de senaste två seklers små och stora frågor och inbjuder till omfattande tvärvetenskapliga undersökningar – om politik, socioekonomiska frågor, vetenskap, kultur, religion, språk, hälsa, livsstil, kriminalitet, reklam, mode, skvaller, och så vidare. Men tidningarna inbjuder inte bara till innehållsanalyser utan väcker också frågor om diskurser – *hur* det har skrivits kring olika frågor och vilka som har yttrat sig (eller inte yttrat sig), om form och materialitet, alltså hur innehållet har gestaltats på själva tidningssidorna, hur text och illustrationer förhållit sig till varandra och vilka format, papperssorter, typsnitt och stilgrader som har använts.

EMPIRISM OCH NÄRLÄSNING

Själv befinner jag mig som forskare i ett mångvetenskapligt gränsland, med ena benet i press- och medieforskningens intresse för tidningsmediets grundläggande villkor, det andra i litteraturvetenskapens fokus på text och historia, och så dessutom en fot i bokhistoriens och mediearkeologins intresse för materialitet. Att undersöka tidningar ger unika möjligheter att kombinera kvantifieringar med kvalitativa studier – empirism och närläsning. En intressant fråga är inte minst hur den form i vilken tidningarna bevaras, lagras och tillgängliggörs påverkar vårt sätt att ställa frågor till dem.

Processen att mikrofilma dagstidningar kom i gång i hela västvärlden efter andra världskriget. Förslaget att systematiskt mikrofilma alla svenska dagstidningar kontinuerligt och även äldre årgångar retroaktivt väcktes i motioner i riksdagen 1966. Ärendet utreddes under 1970-talet då det fanns en stor tilltro till mikrofilm som lagrings- och arkiveringsmetod. Den så kallade Tidningsfilmningskommitténs andra rapport 1976 föreslog att endast »ett exemplar av varje tidning bör bevaras i original för framtiden».⁶ Tidigare hade ett exemplar vardera sparats på universitetsbiblioteken i Lund, Uppsala och Göteborg, men nu ansåg kommittén att det i och med mikrofilmernas intåg kunde räcka med att förvara ett enda original i Kungliga bibliotekets depå i Bålsta. Det främsta skälet var förstås att spara utrymme (och därmed pengar); mikrofilmerna skulle enligt rapporten uppta endast 1/36 av originalens plats. Visserligen fanns vid den här tiden en del klagomål på läsapparaternas dåliga bildskärpa och belysning, att de var bullriga och att läsplatserna hade dålig ventilation, men kommittén såg hoppfullt på nya motordrivna finska maskiner som snart skulle införskaffas till de större universitetsorterna.

Alla som under längre perioder har arbetat med tidningsmaterial kan vittna om hur speciellt det är. De flesta blir snart vana vid att veva mikrofilm. Att bläddra i läggen är förstås att föredra, men inte alltid möjligt. Finns en publikation mikrofilmad har det varit svårt att argumentera för att man ska få titta i originalen, som är ömtåliga och skyddsvärda. Redan Tidningsfilmningskommittén berörde problematiken i sin tidigare nämnda rapport:

Sedan tidningarna arkiverats som nationalexemplar, bör de endast undantagsvis få tas fram, i första hand för omfilmning, i andra hand för forskningsändamål, när mikrofilmkopier inte ger forskaren godtagbart underlag.⁷

Även om apparaterna har förbättrats väsentligt och det numer finns möjlighet att skriva ut kopior eller spara ner filer direkt från en del av dem, innebär mikrofilmsläsning vissa centrala begränsningar. Gällande större tidningsformat är det svårt att läsa hela sidor och få överblick över uppslag. Bildkvaliteten är inte den bästa och särskilt utskrivna kopior är ofta svårlästa. Mikrofilmer blir med tiden sköra och går ofta av. Att studera

stora material på mikrofilm innebär också att i högsta grad bli påmind om sin egen kroppslighet. Ont i nacke, axlar, grus i ögonen och sus i öronen är vanliga åkommor efter några timmars arbete. Ska tidningssidorna detaljgranskas kan en bara sitta en stund i taget.

Under mitt avhandlingsarbete kring tre av 1830-talets kvinnliga romandebutanter – Fredrika Bremer, Sophie von Knorring och Emilie Flygare-Carlén – gick jag igenom flera årgångar av bland annat *Aftonbladet* i jakt på recensionsmaterial och hänvisades då till Kurs- och tidskriftsbibliotekets (numer Samhällsvetenskapliga bibliotekets) mikrofilmsavdelning i Göteborg.⁸ Det fanns en hel del källhänvisningar i tidigare studier att utgå från och det var oftast inte svårt att veva fram det aktuella datumet i mikrofilmerna och få en, visserligen dålig, men ändå fungerande kopia av den aktuella artikeln. Visst hände det att mikrofilmerna var trasiga, att det aktuella datumet saknades eller att utskrifterna blev oläsliga. Då kunde jag i alla fall beställa en kopia direkt från Kungliga biblioteket. Så länge en vet vilka texter från bestämda datum som efterfrågas är det inga större problem.

Hösten 1997 arbetade jag och en bibliotekskonsulent på Skara stiftsbibliotek tillsammans med ett projekt kring författaren Sophie von Knorring som skulle bli firad med en utställning 200 år efter sin födelse. Vid ett tillfälle fick jag gå runt och titta på en del av samlingarna. I ett av magasinerna låg stora lägg med fullständiga årgångar av *Aftonbladet* från 1830-talet. De var i det närmaste orörda. Jag blev helt mållös. Vilken skatt!

I mitt senaste större forskningsprojekt »Hvad gör väl namnet?« hade jag som mål att veva igenom elva årgångar av *Aftonbladet*, 1841–1851, i jakt på texter skrivna av Wendela Hebbe, som var Sveriges första anställda kvinnliga journalist.⁹ Även denna gång var jag hänvisad till mikrofilmerna på Kurs- och tidskriftsbiblioteket. Självfallet hade jag överskattat min förmåga, det blev en total genomgång av åren 1841–1844, sedan bara stickprov. Först mot slutet av mitt projekt fick jag reda på att de aktuella läggen faktiskt fanns förvarade i ett närmagasin på KTB. Och inte bara *Aftonbladet*, utan även åtskilliga årgångar av *Dagligt Allehanda*, som jag hade fått åka upp till Kungliga biblioteket för att veva mikrofilmer från.

EN ANNAN EPISTEMOLOGI

De materiella skillnaderna mellan mikrofilm och pappersoriginal har även kunskapsteoretiska implikationer. Där mikrofilmer i första hand inbjuder till innehållsstudier, ett mer riktat, fakta-centrerat undersökande, rymmer läggen en annan epistemologi – ett bläddrande, *browsing*, som erbjuder ett vidgat kunskaps-sökande med större utrymme för det oväntade. I essäsamlingen *Gå vilse. En fälthandbok* (2012) hävdar historikern Rebecca Solnit att forskning för henne handlar om att gå vilse, dock utan att helt förlora sig. Den stora frågan, menar hon, är *hur* man går vilse.¹⁰ Det handlar om att vara öppen för det oförutsedda. Att bläddra i tidningslägg fungerar, åtminstone för mig, ungefär som att bläddra i stora encyklopedier. På vägen till uppslagsordet är det lätt, och många gånger nyttigt, att stöta på sådant som jag inte visste att jag var intresserad av. Även om samma saker flimrar förbi i mikrofilmläsaren blir det en annan kognitiv process, en annan typ av uppmärksamhet.

Under de senaste åren har digitalisering av dagspress och tidskrifter skjutit fart runt om i världen. I vårt närområde är framför allt Norge och Finland långt framme. I Sverige har flera av de större dagstidningarna digitaliserats, men rättighetsfrågan spökar fortfarande, varför flertalet ännu inte är allmänt tillgängliga. Vissa mer riktade digitaliseringsprojekt har ändå varit framgångsrika, som det digitala arkivet över äldre kvinnotidskrifter på KvinnSam vid universitetsbiblioteket i Göteborg.¹¹

Digitalisering spelar en viktig roll för att tillgängliggöra material för fler, och bilderna håller i allmänhet hög kvalitet: de går bra att förstora och studera på olika plattformar. Samtidigt ser vi nu samma överdrivna tilltro till teknologins förmåga att lagra och bevara som mikrofilmsivrarna gav uttryck för på 1960- och 70-talen. Vem behöver spara original när de inskannade versionerna är så högupplösta? På många bibliotek agerar de ansvariga som om en digitaliserad version och originalet är samma sak. Men det är ett vanskligt resonemang. För när ett original väl har gallrats ut är det borta, för alltid. Dessutom vet vi föga om de digitala lagringsmetodernas framtid. Vad händer när ytterligare nya lagringsbehov och -metoder uppstår – är tanken då att den inskannade versionen förvandlas till ett nytt original?

Om så är fallet måste vi fråga oss om något går förlorat på

vägen. Jag vill hävda det. För det första försvinner helhetsintrycket. Tidningens format och tjocklek. Sidornas relation till varandra, hur saker lagts ut på sidorna, uppslag kontra enkelsidor. Och själva materialiteten; bläddrandet som praktik, ljudet av papper, doften, känslan, färgen. Inget av detta kan digitala versioner fånga. Överföringar till nya sätt att lagra innebär alltid någon form av informationsförlust. *Lost in transmediation*.

ARKIVET SOM SOCIAL PLATS

Slutligen, vad har pressforskning, mikrofilmer och digitalisering med humanistiska fältstudier att göra? Den som forskar om äldre tidningsmaterial kan ju inte besöka de redaktioner, sätterier eller tryckerier där tidningarna tillkommit, eller de caféer, teaterfoajéer eller salonger där deras innehåll diskuterades. Det enda vi har är själva produkten, som framför allt i dess fysiska form kan ge oss en uppfattning om produktionsvillkoren, även om en hel del rekonstruktion måste ske via andra källor, som brev, biografiskt material och eventuellt sparad redaktionsmaterial. Tidningsmaterialet, vare sig det handlar om pappersoriginal, mikrofilmer eller digitala bildfiler, får i sig betraktas som ett slags arkiv, en samling av dokument. Men det jag har försökt argumentera för är att detta arkiv är mer än en behållare, lokal eller lagringsplats. Som bland andra Paul Ricoeur lyft fram är arkivet också en social plats, där redan insamlandet och lagringssättet påverkar möjligheten att undersöka materialet och ställa frågor till det.¹² Att forska om och genom tidningar är en praktik som påverkar processen och resultatet – en praktik som det sällan talas om. Därför måste den lagringsmetod forskaren utgått från i sina studier alltid anges och problematiseras.

Studiet av pressen har i Sverige länge dominerats av samhällsvetenskaplig metodik. I *Allmänningen. Inledande studier i pressvetenskap* (1991) betonar Per Rydén, nestor inom den lundsiska litteraturvetenskapliga pressforskningen, pressvetenskapens historiska, tolkande verksamhet, med texternas innehåll i centrum – detta i klar opposition mot den samhällsvetenskapliga massmedieforskningen: »Den svenska masskommunikationsforskningen har under en period ensidigt använt sig

av kvantitativa metoder. Det är viktigt att återknyta till den humanistiska huvudlinjen», skriver han bland annat.¹³ Studien utkom för snart ett kvarts sekel sedan, före den digitala revolutionen. Idag erbjuder digitaliseringen av pressen nya intressanta möjligheter just till kvantifiering, systematisering och visualisering av stora materialmängder, via det som bland andra Franco Moretti kallar *distant reading*.¹⁴ Samtidigt gäller det att inte förlora sig i övertro på den digitala tekniken. Även om tolkande textstudier fortsatt är centrala måste en humanistisk pressforskning, för att vara hållbar och relevant, präglas av insikten att innehållet inte kan frikopplas från produktionsvillkor, lagringsmetoder och en förståelse för form och materialitet. Så: gå till lägg!

NOTER

1. En fyllig historik över svensk press finns i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.): *Den svenska pressens historia* (Stockholm, 2000–2003).
2. Det finns inga belägg för att Geijer verkligen använt just den ordalydelsen; påståendet kommer från Henrik Bernhard Palmærs artikel »De rebus omnibus et nonnullis« i *Östgötha-Correspondenten*, 24 september 1838.
3. För mer om turerna kring *Aftonbladet* och indragningsmakten, se Torbjörn Vallinder: »*Aftonbladet* och den repressiva tryckfrihetspolitiken under 1830-talet« i Gustafsson & Rydén (red.): *Grundad 1830 av Lars Johan Hierta* (Göteborg, 1999), 55–63.
4. <http://www.svt.se/kultur/800-jobb-forsvann-forra-aret> (2015-06-01).
5. Se exempelvis Leonard Downie Jr & Michael Schudson: *The Reconstruction of American Journalism. A Report* (New York, 2009) och Robert W. McChesney & John Nichols: *The Death and Life of American Journalism* (New York, 2010).
6. *Dagspress på mikrofilm. Filmning – arkivering – läsning*, Tidningsfilmningskommitténs andra rapport, Ds U 1976:14, 4.
7. *Ibid.*, 19.
8. Åsa Arping: *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt* (Eslöv, 2002).
9. Åsa Arping: »Hvad gör väl namnet?«. *Anonymitet och varumärkesbyggande i svensk litteraturkritik 1820–1850* (Göteborg, 2013).
10. Rebecca Solnit: *Gå vilse. En fälthandbok*, övers. Sofia Lindelöf (Göteborg, 2012), 19.
11. <http://www.ub.gu.se/kvinn/digtid/>.
12. Paul Ricoeur: *Minne historia, glömska*, övers. Eva Backelin (Göteborg, 2005), 220.
13. Per Rydén: *Allmänningen. Inledande studier i pressvetenskap* (Lund, 1991), 2.
14. Franco Moretti: *Distant Reading* (London & New York, 2013). *Distant reading* handlar kortfattat om att tolka och förstå litteratur inte genom att studera specifika texter utan genom att samla och analysera stora mängder data.

JOHAN GARDFORS

OM ARKIVERING AV KLISTERPAPPER

Först ringer man på en klocka som avger en ljudlös signal. Därefter tänds en lampa och om skenet är grönt öppnas också dörren, en trappa upp på Kungliga biblioteket i Stockholm. Det blir då möjligt att inträda i specialläsesalen. Nästa steg är att legitimera sig för en vakt samt anteckna klockslag och namn på ett linjerat papper. Här finns även en kolumn för registrering av den tidpunkt då man lämnar arkivet, om man lämnar det. Ritualen avslutas med att forskaren skriver sin namnteckning i lämpligt fält. På så sätt skrivs hon redan från början in i det arkiv hon föresatt sig att studera.

Twenty minutes later a nondescript cardboard box was brought in. I expected to discover memorabilia, but to my astonishment I found layers of tightly wound bobbins of film, many of them beginning to disintegrate into a fine powder.¹

Den sträcka som man tillryggalägger på väg från specialläsesalens dörr och mot disken med uret, namnregistret och de vässade blyertspennorna är inte lång. Likväl behöver den tillryggaläggas innan man kan registrera sig och fortsätta till handskriftsavdelningens expedition. Till skillnad från övriga tänkbara sträckor inom biblioteksbyggnaden var just denna sträcka under en period beklädd med ett vitt klisterpapper som fixerats över golvytan. Det vill säga, om morgonen var det vitt, ett oskrivet blad. Om eftermiddagen var det täckt av fotspår från dem som placerat sina fötter här medan de antecknat sina namn på pappret bredvid pennmuggen. Med andra ord producerades dagligen ett ovanligt indexikalt registerkort över arkivets besökare.

I became obsessed with the contents of those wooden cases.²

Klisterpappret var uppenbarligen ett led i bibliotekets säkerhetsarbete till följd av ett antal uppmärksammade bokstöder. Emellertid avbröts försöket. Det ligger nära till hands att förmoda att problem med lagringen låg bakom beslutet att riva upp den nyligen implementerade rutinen. Situationen måste snabbt ha blivit ohållbar, för hur arkiverar man egentligen klisterpapper?

Det praktiska arbetet inleddes med inventariemärkning och sanering av föremålen i samband med uppäckning. Saneringen innebar att upptäcka eventuella förekomst av skadeinsekter, något som är betydligt vanligare förekommande i södra Europa än på våra breddgrader.³

Sannolikt finns det någonstans i byggnaden ett särskilt rum där dessa klisterpapper arkiverats. Eftersom de inte kan staplas utan att beläggningen förstörs har de hängts från taket med tillräckligt avstånd sinsemellan för att inte häfta fast. Man får tänka sig anordningen som det spänningstillstånd av tillfällig ordning som karakteriserar varje arkiv, ett mått av kontroll över tillvaron vilken ändå står i begrepp att närsomhelst, genom en oförutsedd yttre impuls, återgå till sitt pre- eller postarkiviska tillstånd av trassel. Liksom i arkivets övriga lokaler är luftfuktigheten reglerad, vilket inte hindrar de breda pappersremorna från att vrida sig något kring sin egen axel. De liknar härvidlag inte bara filmrullar på tork, utan även de klisterremor som brukar hängas i ladugårdar som flugfångare. Vad som skapats är därmed ett rum fullt av receptorer, av ark som inte bara är överskrivna av spår utan också redo att uppfånga vadhelst som kommer i kontakt med dem. Det är med andra ord ett mycket uppmärksamt rum: Arkivet registrerar sig självt.

Då de höll på att gräva runt ett stort stenblock, stötte de på en behållare av röd lera, nästan en meter hög. Muhammed Ali drog sig för att slå sönder behållaren eftersom en djinn, en ande, kunde finnas inuti den. Men då han kom på att den kanske även kunde innehålla guld, lyfte han sin hacka och krossade behållaren och fann inuti tretton papyrusböcker, bundna i läder.⁴

Utan att metaforisera denna företeelse, som uppenbarligen hör hemma i det realas sfär, kan vi på senare tid likväl notera

förekomsten av en sådan arkivisk vändning, varigenom arkivet vänds mot sig självt och blir föremål för metakritiska perspektiv. Härigenom framträder arkivet mindre som en informationsresurs – även om det självfallet är även detta – och mer som ett lagringsmedium, en plats, en lässituation, en process, en gestaltning, en politisk funktion och så vidare. Om forskningen så att säga lämnat arkivet i ett försök att tänka arkivet självt, så reser sig också frågan om dess gränser. Hur upprättas dessa gentemot de informationsmängder vi redan vadar runt i? Eller för att tala med medieteoretikern Wolfgang Ernst: Vad skiljer arkivet från anarkivet? Ett förhållandevis tidigt exempel på denna typ av problematisering är Walter Benjamins utforskande av samlandet och av konstellationens estetik, tydligast i samlingen av anteckningar och fragment i *Das Passagen-Werk*. Hos Benjamin sammanförs teori och praktik och leder till en undersökning av den arkiviska samlingen i dess egen form. När Benjamin skriver fram den poetiska analogin ur lumpsamlarens gestalt hos Baudelaire är det därför också en beskrivning av hans egen metod: »Lumpsamlare eller poet – avskrädet angår dem båda.«⁵ Senare har teoretiseringar av arkivet följt hos Michel Foucault, Jacques Derrida, Arlette Farge med flera, liksom inom ett antal konstvetenskapligt och medieteoretiskt orienterade studier. I de båda senare fallen är det inte sällan arkivets materiella aspekter som framhävts, genom en tyngdpunktsförskjutning från innehåll till medium.

Inte bara som samling utan också som begrepp är arkivet mycket expansivt, från Foucaults generella, för att inte säga virtuella, arkivbegrepp (i *Vetandets arkeologi* skisserat som diskursens historiska *a priori*), till en uppfattning av arkivet som institution, ordning eller materiellt lagringsmedium. Derrida inleder sin skrift *Mal d'archive*, som i första hand behandlar Freuds arkiv, och även det arkiviska hos Freud, genom att påminna om arkivets etymologiska rötter i grekiskans *arkheion*, »ursprungligen ett hus, en hemvist, en adress, boningen för de högsta ämbetsmännen, *arkonterna*, de som befallde«, och vidare: »Till de medborgare som både besatt och betecknade den politiska makten, erkände man rätten att skapa eller representera lagen. Med anledning av deras offentligt erkända auktoritet är det i deras hem, på den plats som är deras hus (ett privat hus, ett familjehus eller en tjänstebostad) som de officiella dokumenten förvaras. Arkonterna är först och främst väktare. De svarar inte

bara för den fysiska säkerheten i bevarandet och upprätthållandet. Man tillskriver dem också den hermeneutiska rätten och kompetensen. De har makten att tolka arkiven.«⁶ När Wolfgang Ernst senare närmar sig frågan om arkivet från ett mediearkeologiskt perspektiv utgår han istället från dess *arkhe*, dess ursprung och bestämmelse (enligt en delvis fiktiv etymologi som även återfinns hos Derrida), men genom att skifta fokus från institutionell makt till medieteknologiska möjlighetsbetingelser: »Although the traditional function of the archive is to document an event that took place at one time and in one place, the emphasis in the digital archive shifts to regeneration, (co-)produced by online users for their own needs. There is still an archive, the arché: in Immanuel Kant's words, the condition for the possibility of the performance to take place at all. The real multimedia archive is the arché of its source codes, but in a different form of existence: algorithmic dynamics instead of documentary stills.«⁷ När Arlette Farge tänker kring arkivet i sin *Le goût de l'archive* utgår hon istället från 1700-talets juridiska arkiv och uppmärksammar härigenom hur dess polisiära syfte kommit att inte bara övervaka och straffa utan även »fokalisera några ögonblick i livet hos vanliga människor, personer som sällan besöks av historien såvida de inte en dag samlar sig i folkmassor och skapar det som man senare kommer att kalla historia«.⁸ Hos Farge framträder emellertid arkivet inte bara som temporalitet utan även som rum, genom en uppmärksamhet inför den konkreta arkiviska kontext varigenom denna typ av information ges för forskaren.

When in 1437 he died at the age of seventy-three, he left eight hundred manuscripts, by far the largest and best collection in Florence. Guided by Salutati's vision, Niccoli had formulated an idea of what to do with these texts.⁹

Det är emellertid inte minst från konstnärligt håll som arkivet blivit föremål för upprepade undersökningar under 1900-talet och det tidiga 2000-talet. Ett litet exempel är Robert Morris *Card File* från 1962, en låda med 44 kartotekskort som på olika sätt korsrefererar till varandra, katalogiserar verket eller kommenterar dess genes. Kortet »Dissatisfactions« lyder: »7/17/62, 5:30 pm | That everything relevant will not be recorded«, medan kortet »Mistakes« bland annat anger: »7/12-14/62 | Lost package of cards. (See Losses). | Total number of typing errors:

12 (at 12/31/62)«. Det kort som vi här finner en referens till anger i sin tur »7/14/62, 7:30 pm | Discover small pack of 3 x 5 cards missing; unable to remember what was written on them«. ¹⁰ Arkivet har här alltså blivit ett arkiv över sin egen tillkomst. I många fall gäller detta även för arkiv som inte är primärt konstnärliga, att de avsiktligt eller oavsiktligt arkiverar även sina egna processer för exempelvis urval, katalogisering och lagring. Litteraturvetaren Craig Dworkin formulerar tanken så här: »In other words, one can never find a perspective on a message free from the medium of its conveyance, because in the process of transmitting a message the network of recording and playback mechanisms always produce an account of their own instantiations as well. The media are always legible in the message (if not quite, *pace* McLuhan, the message itself).« ¹¹ Tanken är tillämplig även på arkivet försåvitt det betraktas som ett medium.

In advance of the conference, we imaged folio 81 of the palimpsest in Hall's laboratory for a day, and thought that we perhaps saw some Archimedes text beneath the forgery on that page. [...] Bergmann had experience in using synchrotron radiation to detect the presence of iron in spinach. He wrote to Quandt explaining his interest in the project, and he too came to the conference. ¹²

Morris oroade sig i sin *Card File* för att »allt relevant inte kommer att registreras« liksom för förlusten av sådant som faktiskt registrerats. Det gäller förstås också för arkivet i allmänhet med dess luckor, utslutningar och förluster. Samtidigt gäller i många fall även det omvända: att stå inför ett arkiv är ofta att stå inför en närmast oöverskådlig mängd information. Sådan är exempelvis den dubbla förutsättningen för den amerikanske poeten Charles Reznikoffs engagemang med arkivet i *Testimony*, liksom senare i *Holocaust*. Den förstnämnda är resultatet av en genomgång av ett enormt antal vittnesmål från domstolsprotokoll i USA 1885–1915, vilka Reznikoff valt ut pregnanta delar av, kategoriserat och presenterat som korta stycken av dokumentär poesi. Ett liknande förhållningssätt finner man senare hos den konceptuella poeten och advokaten Vanessa Place som med sin omfattande trilogi *Tragodia* (2010–2011) presenterat transkriptioner av samtida rättegångsprotokoll. ¹³ Därigenom drar hon både uppmärksamhet till rättegångens retoriska form

och placerar ett material inom den litterära offentligheten som annars skulle varit förbehållet den legala institutionen. I båda fallen blir poetens ingång till materialet närmast den hos redaktören, precis som konstnärens ingång till arkivet på senare tid ofta varit den hos utställningscuratorns.

Om vi här har att göra med konst eller litteratur som utgår från arkivet som material, finner vi också arkivet som motiv i litteraturen, inte minst med romantikens utgivarfiktioner och biblioteksfantastik, där arkivet i en eller annan form ofta blir den fördolda plats varifrån den egna berättelsen hämtas upp ur »glömskans odödlighetstempel».¹⁴ Kan man också tala om den arkiviska upptäckten som en litterär topos inom humanistisk forskning? Arkivet har traditionellt sett utgjort själva sinnebilderna för humaniora – det är inte bara här olika former av vetande samlas, utan det är också här vi finner dammiga dokument, förbisedda källor och historiska belägg för våra beskrivningar av tillvaron som kommer att förändra våra perspektiv på den men som också snart själva kommer att inkorporeras i arkivet och där kanske slukas av mängderna av information i väntan på en eventuell framtida hågkomst. Arkivet är både glömskans och upptäckstens plats. Det sägs ofta att filosofins urscen är ett plötsligt ögonblick av förundran. Man kan fråga sig om inte en liknande urscen står att finna i den arkiviska upptäckten av ett oväntat fynd. Känslan av förundran och en möjlig upptäckt av en detalj som kommer att förändra något, vi vet ännu inte vad och hur, ett främmande material som plötsligt bryter in i vår tillvaro. Det vore i sig ett forskningsprojekt att studera detta moment, i vilket litteratur, filosofi och historisk forskning strålar samman.

»When he visited the studio«, Bruscky recalled, »he came in, looked at every room without saying a word, came back into the living room, and proposed to exhibit the whole studio exactly as it was in the biennial. I did not expect that reaction, but I agreed, since my art and life have always been inseparable, and the studio-archive is clearly an expression of that. How do we give form to knowledge? In this space I make no difference between my works and everything else here, the archive, my library, my life.«¹⁵

I min egen praktik har arkivet på olika sätt återkommit. Under en period arbetade jag på Jones antikvariat, som då hade flyttat från sin klassiska adress på Norrtullsgatan och ut till ett litet

rosa slott på landsbygden, där boklagret inhystes i en lada bredvid en handfull får. På övervåningen inrättade jag en primitiv studio, där jag sysselsatte mig med att katalogisera och fotografera de omfattande samlingarna av äldre böcker och modernistisk lyrik. Med hjälp av några upphittade lampor åstadkom jag en improviserad reprojussättning och med en kompletterande ljuskälla i vinkel bakom volymerna gick det att framhäva lystem i bibliofilutgåvornas guldsnitt. I någon mening utgjorde denna plats ett slags heterotopi; ofta kände jag mig som förflyttad till modernitetens fiktiva *arkhe* där ett nytt medium just uppfunnits och nu användes för att dokumentera ett äldre medium, som i Fox Talbots kända fotografi »A Scene in a Library« från omkring 1843. I denna miljö arrangerade vi vid ett tillfälle en »litterär maskeradbal för barn och deras vuxna«, med bland annat uppläsningar och tonsatt barnlyrik. Våra motiv var dels estetiska, dels kulturpolitiska. Ur båda aspekterna var platsen avgörande; en labyrinth av bokhyllor långt ute på landsbygden. Jag nämner det som ett sätt att arbeta med arkivet: att arbeta i det.

Det var då arkivet dök upp. Från ett Gastonalbum, jag kommer inte ihåg vilket. Gaston, hans mås och hans katt var försvunna en dag. Alla på kontoret letade, men de var helt uppslukade av jorden. Till sist letade man i arkivet. Där hade de byggt en grotta av böcker och papper.¹⁶

På senare tid har jag som en del av ett forskningsprojekt kring materialitet, dokument och skrift arbetat med Åke Hodells personarkiv.¹⁷ På många sätt liknar det andra monografiska konstnärs- eller författarsamlingar, med mängder av pressklipp, stipendieförteckningar, brevväxlingar och anteckningar. Det säregna är att Hodells utgivna verk i avantgardets tradition destabiliserar gränserna mellan liv och konst, och mellan konstverk och vardagsföremål, liksom man där finner åtminstone ett par viktiga verk som behandlar den mänskliga subjektiviteten som en palimpsest av dokument och intertexter – tydligast i collageverket *Självbiografi* från 1967 och *Orderbuch* från 1965, det senare ett fiktivt dokument som till sitt ämne tagit koncentrationslägrets arkiviska praktik. Det är till dessa aspekter Lotta Lotass anknäyer när hon i tidskriften *OEIs* omfattande dokumentnummer begärt ut och låtit publicera dokument ur haverikommissionens utredning av Hodells omtalade flygolycka.

Liksom hos Reznikoff och Place flyttas material därmed från en juridisk till en litterär eller konstnärlig kontext i traditionen av *ready-mades* eller *found art*, samtidigt som en spänning upp-rätthålls mellan det dokumentära, i bokstavlig mening, och det konstnärliga: där man kunde förväntat sig klaggörande informa-tion från arkivet ökar istället mytologiseringen av händelsen utan att några frågor den rest egentligen besvaras.¹⁸ För egen del har jag bland Hodells efterlämnade papper funnit exempelvis in-formation beträffande de nätverk han rörde sig i, receptionen av hans verk och vissa litterära tillkomstprocesser. Framförallt har samlingen dock erbjudit en möjlighet att, tillsammans med te-matiseringen av dokument och medier i det utgivna verket, tänka kring arkiv och samling i allmänhet, det vill säga – paradoxalt nog – att tänka kring arkivets utsida, men att göra det delvis inifrån arkivet självt.

Tystnaden i arkivet är mer våldsamt än vilket skolgårdsstoj som helst; mot fon-den av en kyrklig andaktsfullhet isolerar den och framhäver hänsynslöst varje kroppsljud, vilket gör dem både aggressiva och elakartat ångestframkallande.¹⁹

Samma arbete förde mig till Museum of Modern Arts specialsam-lingar i Queens. När jag kom fram var hela kvarteret avspärrat med polistejp eftersom ett brott hade begåtts några timmar tidigare. Arkivet över modern konst hade därmed inkorporerats i polisutredningens arkiviska uppmärksamhet inför brotts-platsens spår. Efter att ha korsat avspärrningarna kunde jag beställa fram den kapsel med okatalogiserat Hodell-material jag väntat på i flera veckor. Den visade sig innehålla en tråkig foto-statkopier av redan känt material samt ett lika tråkigt vernissage-kort. Däremot fann jag i samma arkiv även ett anonymt häfte som sida upp och sida ner var fyllt med en tät och omsorgsfullt utförd handskrift på ett icke-existerande språk, någonstans i gränslan-det mellan litteratur och konst. Det var bland det bästa jag läst. Det var också helt oläsligt. Inga uppgifter fanns om författare, förlag, tryckeri eller utgivningsår. Personalen var förbryllad: Hur lyckades du ens beställa fram det?

LÄSTIPS

- Walter Benjamin: *Walter Benjamins Archive. Bilder, Texte und Zeichen* (Frankfurt, 2006); *Walter Benjamin's Archive. Images, Texts, Signs*, övers. Esther Leslie (London & New York, 2007)
- Wolfgang Ernst: *Sorlet från arkiven. Ordning ur oordning*, övers. Tommy Andersson (Göteborg, 2008)
- Arlette Farge: *Le goût de l'archive* (Paris, 1989); *The Allure of the Archives*, övers. Thomas Scott-Railton (New Haven & London, 2013)
- Cecilia Grönberg & Jonas J. Magnusson: *Omkopplingar. Avskrifter, listor, dokument, arkiv (med särskilt avseende på Midsommarkransen-Telefonplan)* (Göteborg, 2006)
- Allan Sekula: »The Body and the Archive« i *October* 1986, vol. 39, s. 3–64
- Daniel Spoerri et al.: *An Anecdoted Topography of Chance* (London, 1995)
- Sven Spieker: *The Big Archive. Art from Bureaucracy* (Cambridge, Mass., 2008)
- Carolyn Steedman: *Dust. The Archive and Cultural History* (Manchester, 2001)

NOTER

1. Marta Braun: *Picturing Time. The Work of Etienne Jules-Marey (1830–1904)* (Chicago & London, 1994 [1992]), xvi.
2. *Ibid.*, xiv.
3. Ellen Magnusson: »Konserveringen« i *Pontus Hulténs donation* (Stockholm, 2008), 10.
4. Elaine Pagels: *De gnostiska evangelierna*, övers. Anders Hultgård (Stockholm 1998 [1979]), 19f.
5. Walter Benjamin: »Das Paris des Second Empire bei Baudelaire« i *Gesammelte Schriften* 1:2 (Frankfurt, 1974), 583. Egen översättning.
6. Jacques Derrida: *Mal d'archive* (Paris, 1995), 12. Egen översättning.
7. Wolfgang Ernst: *Digital Memory and the Archive* (Minneapolis & London, 2013), 96ff.
8. Arlette Farge: *Le goût de l'archive* (Paris, 1989), 13. Egen översättning.
9. Stephen Greenblatt: *The Swerve. How the World Became Modern* (New York & London, 2011).
10. Jag citerar efter Robert Morris: *The Mind/Body Problem* (New York, 1994), 127f.
11. Craig Dworkin: *No Medium* (Cambridge, Mass. & London, 2013), 134.
12. William Noel i *The Archimedes Palimpsest, Vol. 1* (Cambridge & New York, 2011), 9.
13. För en jämförande analys av Place och Reznikoff, se Martin Glaz Serups avhandling *Kulturel erindring og konceptuel vidnesbyrdlitteratur* (Köpenhamn, 2015).
14. Clas Livijn: *Spader Dame. En berättelse i brev, funne på Danviken* (Stockholm, 1997 [1824]), 4.

15. Paulo Bruscky i Simone Osthoff: *Performing the Archive. The Transformation of the Archive in Contemporary Art from Repository of Documents to Art Medium* (New York & Dresden, 2009).
16. Johannes Heldén: *Burner* (Stockholm, 2003), 16ff.
17. Se Johan Gardfors: »Kungliga bibliotekets Hodellarkiv som konstnärligt projekt« i *Lychnos* 2013, 167–192; »Åke Hodell och dokumentkonstens minnespraktiker« i Henning & Haettner Aurelius (red.): *Minnet och minnandet i litteraturen* (Lund, 2014), 83–96; samt »Åke Hodell och invalidernas rehabilitering: Processuella perspektiv på ett verk i tillblivelse« i Henrikson & Viklund (red.): *Kladd, utkast, avskrift. Studier i litterära tillkomstprocesser* (Uppsala, 2015).
18. Lotta Lotass: »Ur krigsarkivet« i *OEI* 2011:53–54, 150–160.
19. Farge: *Le goût de l'archive*, 65. Egen översättning.

LINN HOLMBERG

TEXTEN SOM ARTEFAKT
HISTORISK REKONSTRUKTION
OCH DET KREATIVA FÄLTARBETET

Populärkulturella skildringar av historiskt fältarbete domineras av spänningsmoment i högt tempo. Arkeologen Henry Walton »Indiana« Jones varvar collegeundervisning med vilda äventyr på jakt efter mytomspunna artefakter. Religionshistorikern Robert Langdon dras in i en härva av dödsfall och actionladdad kodknäckning för att avslöja en tusenårig mörkläggning i Dan Browns *Da Vinci-koden*. I Roman Polanskis *The Ninth Gate* reser litteraturexperten Dean Corso Europa runt för att undersöka ledtrådar i olika utgåvor av ett ockult 1600-talsverk som tros ha författats av Djävulen själv. Också den namnlösa hjältinnan i Elisabeth Kostovas *Historikern* lever farligt när hon finner en mystisk bok vars kryptiska innehåll leder henne till bibliotek och klosterarkiv runtom i Östeuropa, allt för att utröna den mörka sanningen bakom Dracula-legenden.

För verklighetens historiker innefattar fältarbetet vanligtvis varken mystiska dödsfall, övernaturliga föremål eller flykt från esoteriska sällskap. Arkivstudier varvas inte med skottlossning eller slagsmålsscener och det är sällan nödvändigt att avtäcka hemliga gånger för att nå källmaterialet. Arbetet är utdraget, fortskrider långsamt, och återvändsgränderna är många. Detta innebär inte att historikerns fältarbete skulle sakna intellektuellt krävande detektivarbete, eller att själva upplevelsen inte skulle ha en djupt formerande, ibland omvälvande, effekt på forskaren själv.

Som student i idéhistoria var min erfarenhet av det historiska hantverket begränsad till att studera tryckt litteratur. Jag var därmed van att betrakta texter som färdiga, fixerade produkter

som relativt okomplicerat kunde studeras som medier för författarnas idéer och världsbild. När jag såg en bok såg jag ett intellektuellt innehåll. Genom att läsa, jämföra och kontextualisera historiska texter försökte jag förstå hur tankar om diverse fenomen tagit form och förändrats över tid. Jag kunde lätt få tag i de böcker jag behövde genom att köpa dem online, låna dem på biblioteket, eller ladda ner dem från digitala arkiv. Idéhistoriska klassiker som Platons dialoger, Augustinus *Bekännelser* eller Voltaires *Candide* kunde bekvämt utforskas i översatt form, guidat av informativa förord om respektive författares sammanhang. Skillnaden mellan historia och idéhistoria uppfattade jag huvudsakligen som ett intresse för vad som »egentligen hänt« kontra vad människor tänkt om det som hänt (eller inte hänt alls). Denna uppdelning var förstås högst artificiell och förenklad. Även historiker sysslar med idéer, och ingen idéhistoriker kan kontextualisera det tänkta utan historisk kunskap om tänkarens sammanhang. Om en sådan kunskap inte redan finns måste idéhistorikern själv skapa den. Så skulle fallet bli för mig.

När jag blev doktorand kom jag nämligen att få en annan erfarenhet av vad (idé-)historiskt fältarbete kan innebära. Jag ställdes inför svårigheterna med att studera ett utforskat, ofärdigt, ofullständigt, utländskt källmaterial vars tillkomsthistoria var okänd. Arbetet med detta material – på ett av Europas största bibliotek – förändrade inte bara min syn på text utan också på det historiska hantverket i stort. Framförallt lärde det mig att lita till min egen kreativitet och uppfinningsrikedom.

ATT SNUBLA ÖVER NÅGOT OKÄNT

Det hela började när jag skulle välja ämne för min kandidat- och magisteruppsats. Jag fick då upp ögonen för den franska benediktinkongregationen Saint-Maur, aktiv i Frankrike mellan 1618 och 1790. Maurinerna, som kongregationens munkar kallades, blev i sin samtid främst kända som historieforskare. Under hundraåttio år gav de ut en mängd textkritiska utgåvor av kyrkofädernas skrifter, mångvolymverk om Frankrikes historia, samt banbrytande metodarbeten om källkritik, handskriftsanalys och textdatering.¹ Under 1700-talet kom dock ett mindre antal

mauriner även att ägna sig åt naturvetenskap och teknologi, trots att dessa ämnesområden hade betraktats som högst olämpliga för munkar under föregående århundrade.² Som magisterstudent i idéhistoria och intresserad av samspelet mellan vetenskap och religion under upplysningstiden var det just dessa skribenter som fångade mitt intresse. Jag ville ta reda på hur många de var och vad de hade skrivit om.

Jag började med att gå igenom kongregationens publikationskataloger och fortsatte sedan med de verksamhetsrapporter som två munkar hade sammanställt mellan 1727 och 1747.³ Det senare materialet visade sig vara mest intressant. Medan publikationskatalogerna endast listade tryckta verk så inkluderade verksamhetsrapporterna även projekt som av olika anledningar aldrig slutförts. I den allra sista rapporten, daterad 1747, stötte jag så på en notis som fick mig att haja till. Den meddelade att två munkar – Dom Antoine-Joseph Pernety och Dom François de Brézillac – för tillfället arbetade med en universell ordbok över tidens vetenskaper, konstformer och hantverksyrken.⁴ Dessa ord fångade min uppmärksamhet av en enkel anledning: detta var nämligen samma år som Denis Diderot och Jean Le Rond d’Alembert blev ansvariga redaktörer för det som skulle bli den stora franska *Encyklopedin* (28 volymer, 1751–1772), senare hyljad som Upplysningens främsta idémedium.⁵ Jag fann projektets samtidighet fängslande. Jag fascinerades också av deras geografiska närhet. Pernety och Brézillac bodde nämligen i kongregationens huvudkloster i Paris, Saint-Germain-des-Prés, vilket låg bara en gata från encyklopedisternas favoritmötesplats, Café Procope.⁶ Enligt kongregationens publikationskataloger publicerade dock maurinerna aldrig någon encyklopedi. När jag vände mig till tidigare forskning för mer information så insåg jag att ingen ens hade noterat projektets existens.

Som nybliven doktorand var min ambition först att fortsätta den allmänna studien om maurinernas publikationer om naturvetenskap och teknologi. Jag hade dock svårt att släppa tanken på det ofärdiga uppslagsverket. Jag kontaktade därför Manuskriptdepartementet på det franska nationalbiblioteket och frågade om de hade något handskriftmaterial som passade in på den lilla informationen jag hade. Det visade sig finnas sex folio-volymer registrerade som »material för en ordbok om vetenskap

och konst, av Dom Antoine-Joseph Pernety«.7 Jag åkte till Paris en månad senare. Efter att ha undersökt samlingen bestämde jag mig för att ägna min avhandling åt dess innehåll.

VIDGADE VYER I ARKIVET

Under min doktorandtid spenderade jag tolv månader i Paris, utspritt på fyra år. Vid första undersökningstillfället visste jag inget mer om encyklopedimanuskripten än vad som hade angetts i verksamhetsrapporten från 1747. Baserat på mina erfarenheter från grundutbildningens källtextseminarier var min första impuls att helt enkelt göra någon slags idéanalys av innehållet. Snart förstod jag dock att det inte skulle bli så lätt.

Manuskripten innehöll inget förord som tillkännagav författarnas syfte, deras identitet eller antal. Materialet i sig var inte bara ofärdigt utan också ofullständigt. Vissa textsektioner innehöll marginalanteckningar i form av korrigeringar och tillägg vilket fick dem att framstå som tidiga utkast. Andra var uppenbart renskrivna. I flera volymer fanns också indikationer på att sidor saknades. Tack vare förekomsten av tidsangivelser kunde jag konstatera att utkastet skrivits med flera års mellanrum och att vissa indikerade helt olika inriktningar för projektet. Samlingen var inte bara en ofärdig och ofullständig produkt: den innehöll rester från ett arbete som förändrats över tid. Grundutbildningens studier av alla tryckta, färdiga texter hade inte förberett mig på hur jag skulle ta mig an ett sådant material. Jag fick därför pröva mig fram och hitta på lösningar allteftersom.

I stället för att se encyklopedimanuskripten som *text*, ett intellektuellt innehåll, började jag betrakta dem som en fysisk *artefakt* med ledtrådar till sin egen tillkomst- och utvecklingshistoria. Men det slutade inte där. Det gick snart upp för mig att manuskripten hade en historia som fortsatt långt efter att författarna lagt ner sina pennor.

Majoriteten av manuskriptvolymerna bestod av intakt papper, men två volymer innehöll »kollage« där artiklar klippts ut från sina originalblad och klistrats in på nya. Jag antog först att det var munkarna själva som organiserat materialet på detta sätt. Sedan upptäckte jag att biblioteksstämplar från 1800-talet klippts itu tillsammans med artikelfragmenten. Detta kunde

bara innebära att kollagen hade gjorts *efter* stämplingen och därmed av bibliotekets egen personal. Men varför? Och hur hade materialet sett ut från början?

För att få svar på mina frågor beslöt jag mig för att rekonstruera manuskriptens hanteringshistoria. Via bibliotekets interna dokumentation kunde jag följa materialets väg ända tillbaka till årtiondet efter den franska revolutionen. Jag fick reda på att samtliga manuskript i Saint-Germain-des-Prés hade transporterats till nationalbiblioteket under vintern 1795 – fem år efter att kongregationen hade upplösts och efter att en brand förstört stora delar av klosterbiblioteket. Encyklopedimaterialet anlände till nationalbiblioteket i två stora mappar. Ett medföljande index indikerade dock att det funnits också en tredje mapp som av okända anledningar gått förlorad.⁸ Vid mitten av 1800-talet omorganiserades det kvarstående materialet sedan i sex tematiska volymer, arrangerade i en slumpvis inbördes ordning. I samband med bindningen skapade konservatorerna kollage av de mest fragmentariska och ofärdiga texterna, troligtvis för att spara utrymme.⁹

Undersökningen av manuskriptens hanteringshistoria gjorde mig medveten om att jag inte kunde betrakta samlingens nuvarande organisation som en spegling av författarnas intentioner. Jag lärde mig istället att betrakta materialet som lager av text. När jag visste vad för typ av förändrande ingrepp som gjorts på biblioteket kunde jag mentalt sortera bort dessa i min analys. Men andra lager kvarstod. Jag visste fortfarande ytterst lite om projektets historia. På det området skulle jag genast stöta på problem.

NÄR MOTGÅNG BLIR FRAMGÅNG

Kongregationens historiska dokumentation visade sig ha stora luckor mellan 1747 och 1765, just den period då arbetet med uppslagsverket hade pågått. Verksamhetsrapporten från 1747 var alltså den enda kongregationskälla som överhuvudtaget nämnde projektets existens. Jag hade nått en återvändsgränd och började tvivla på min förmåga att ro avhandlingsarbetet i land. Hur skulle jag kunna tolka en text utan känd kontext? Efter att ha misströstat några dagar beslöt jag mig dock för att ta nya tag. Jag vände återigen blicken mot det enda material jag faktiskt hade: encyklopedimanuskripten själva.

Verksamhetsrapporten angav att Pernety och Brézillac tillsammans jobbat på uppslagsverket år 1747. När det bevarade materialet femtio år senare transporterades till nationalbiblioteket var det endast registrerat i Pernetys namn. Ett rimligt scenario tycktes därför vara att Brézillac så småningom lämnat projektet och att Pernety fortsatt arbetet ensam. Ju mer jag bekantade mig med manuskripten, ju mer började dock denna teori att skava. De sex volymerna tycktes myllra av olika handstilar. I brist på andra uppslag började jag därför läsa in mig på handstilsanalys.¹⁰ Efter veckor av studier kunde jag konstatera att handstilarna i manuskripten inte bara skiljde sig åt rent utseendemässigt utan också i agerande. Människorna bakom pennorna betedde sig olika när de organiserade sina texter: stavade, refererade till källor, använde accenter och förkortningar. Det hände också att de infogade kommentarer i varandras artiklar eller turades om att notera termer i inventeringslistor av litteratur. Efter att ha lokaliserat jämförande handstilsmaterial kunde jag slå fast att encyklopedi-manuskripten mycket riktigt innehöll bidrag från både Pernety och Brézillac – men också från fem eller sex ytterligare individer. Uppslagsverket hade så småningom blivit ett kollektivt projekt. Pernety tycktes dock ha fungerat som huvudredaktör vilket förklarade varför materialet senare tillskrevs honom.¹¹

Handstilsanalysen och studien av manuskriptens hantehistoria gjorde att jag alltmer började intressera mig för bokhistoria. Detta forskningsfält berörde inte bara böcker som artefakter utan också historisk bokproduktion: de praktiker, regler, och relationer som föregår – och därmed möjliggör eller förhindrar – kunskapsspridning i tryckt form.¹² Jag insåg att bokmarknaden var minst lika viktig som klostermiljön för att förstå omständigheterna kring maurinernas misslyckade projekt.

För att lagligt trycka och sälja ett verk i 1700-talets Frankrike krävdes en licens (*privilège*) från statens bokhandelsminister. Licensen erhöles alltid av bokförsäljaren. Varje skribent som ville publicera sig var därför tvungen att samarbeta med en utgivare, och det var inte ovanligt att denna relation etablerades i en tidig fas.¹³ Pernetys och Brézillacs tidigare förehavanden avslöjade att de sedan 1743 samarbetat med den parisiska bokförsäljaren Charles-Antoine Jombert. Genom att kombinera ledtrådar från Jomberts licenser, bokkataloger, annonser och brev kunde jag konstatera att maurinernas encyklopediprojekt börjat som en

översättning av den tyske filosofen Christian Wolffs matematiska lexikon. Arbetet utvecklades dock snabbt till ett självständigt projekt med en vidare ämnesbredd. Munkarna nära nog tredubblade innehållet genom att addera artiklar baserade på andra källor.¹⁴

Efter att ha gått igenom ett tiotal manuskript registrerade i Jomberts namn stötte jag på en riktig guldklimp: jag fann ett brev där bokförsäljaren beskrev munkarnas arbete. Dokumentet var adresserat till bokhandelsministern och hade författats någon gång under 1746. Jombert inledde brevet med att beskriva encyklopediprojektet i stort. Han berättade att arbetet pågått i tre år – men nu riskerade allt att gå om intet. Jombert hade nämligen precis fått reda på att några av hans kollegor erhållit en licens för »ett precis likadant« uppslagsverk. Dessa kollegor var i sin tur medvetna om Jomberts förehavanden och försökte nu hindra honom från att presentera arbetet för allmänheten. De avsåg även att utkonkurrera honom genom att expandera ramarna för sitt eget projekt. Jombert bad därför bokhandelsministern att föreskriva regler för hur mycket konkurrenterna skulle få utöka sitt arbete.¹⁵ Något svar från ministern fanns inte bevarat, men det var tydligt att Jombert aldrig fick den respons han önskat sig. Det konkurrerande projektet var inget mindre än embryot till den stora franska *Encyklopedin*.

Maurinernas utkast baserat på Wolffs lexikon övergavs året efter och samarbetet med Jombert upphörde. Munkarna slutade dock inte arbeta på ett uppslagsverk över samhällsnyttigt vetande. Istället var det från 1747 och framåt som majoriteten av encyklopedimanuskripten kom till. Det var också i denna andra fas som ytterligare skribenter anslöt sig till projektet. Arbetet tycks ha fortsatt fram till 1754 eller 1755 men lades sedan oförklarligt ner – mitt under kontroversen som hade uppstått runt *Encyklopedins* fem första volymer.¹⁶

NYA LAGER: TEXT I TEXT

När konturerna för projektets historia klargjorts väntade den kanske främsta utmaningen: att fastställa vad för typ av uppslagsverk munkarna hade haft för avsikt att skriva och hur denna vision skiljde sig från Diderots och d’Alemberts parallella arbete. För att kunna bedöma vad som var tidstypiskt respektive

nytänkande med maurinernas manuskript behövde jag sätta mig in i 1700-talets lexikografiska genrer. För att avgöra om munkarnas redogörelser var uppdaterade enligt samtidens mått var det också nödvändigt att bekanta mig med de behandlade kunskapsområdena: att lära känna tidstypiska termer, teorier, praktiker och frågeställningar, samt tongivande publikationer. Jag blev även tvungen att förhålla mig till upplysningsepokens sätt att se på författarskap, kompilering och plagiat.

I arbetet med att identifiera maurinernas källor gick det upp för mig att manuskripten innehöll textfragment kopierade från hundratals böcker, artiklar och akademiska memoarer. Munkarna sammanfattade inte bara andras verk och illustrationer – de plagierade dem. Många av dessa källor innehöll i sin tur liknande imitationer. Tillsammans bildade de en komplex väv av lånade textstycken och bilder, reproducerade genom årtionden och till och med århundraden. När jag på allvar började jämföra maurinernas manuskript med *Encyklopedin* insåg jag att den senare var del i samma komplexa väv av imitation och modifikation. Munkar och filosofer använde sig i stor utsträckning av samma källor och illustrationer, ibland med närmast identiska resultat. Inget av dessa två parallella verk kunde därför okomplicerat studeras som medier för enbart kompilatörernas idéer: båda rymde en kakafoni av lånade röster.¹⁷

I detta läge hade min syn på text förflyttats mil från grundutbildningens utgångspunkt. Där jag först bara hade sett ett intellektuellt innehåll såg jag nu en materiell manifestering av människors val och skrivpraktiker. Dessa val och praktiker var dock minst lika intressanta att analysera som själva idéinnehållet.

Att utforska maurinernas encyklopedimanuskript var som att upptäcka ett främmande landskap utan guide eller karta. Myllret av detaljer var till en början skrämmande i sin oöverskådlighet. Allteftersom jag insåg att det till synes obetydliga kunde vara en meningsfull ledtråd triggades dock min nyfikenhet. Texten blev till en utgrävningsplats och jag ville behärska varje vrå.

I efterhand har jag kunnat kategorisera min forskning som en mix av idéhistoria, bokhistoria, klosterhistoria, encyklopedihistoria, och mikrohistoria, eller som ett uttryck för den så kallade »materiella vändningen«. Under arbetets gång styrdes dock

aldrig mina val av en sådan förförståelse. Jag utforskade mauriernas encyklopedimaterial som att inga disciplinära gränser fanns. Frågor uppstod och jag tog till de metoder som var mest användbara för att besvara dem, vare sig det krävdes jämförande litteraturstudier eller handskriftsanalys. Långsamt skapade jag mig en egen karta av detta *terra incognita*.

Forskning är en kunskapsproduktion vars utförande och redovisning måste följa vissa regler för att anses vara av god kvalitet. Detta betyder inte att det skulle saknas spelrum för kreativt skapande. I fältarbetet såväl som i skrivandet blir forskarens uppfinningsrikedom och förmåga att tänka utanför ramarna centrala redskap för att angripa de problem som oundvikligen följer av att försöka göra något nytt. Motgångar som initialt upplevs förödande kan leda en in på oväntade och nytänkande spår som man förmodligen aldrig hade tagit om vägen varit enkel och rak. I slutändan inser man att fältarbetet inte bara gör forskningsresultaten, utan också forskaren.

LÄSTIPS

- Otfried Czaika: *Sveno Jacobi. Boksamlaren, biskopen, teologen* (Skara, 2013)
Arlette Farge: *The Allure of the Archives* (Yale, 2013)
Owen Gingerich: *Boken som ingen läste. I spåren av Copernicus Revolution*, övers. Margareta Eklöf (Falun, 2005)
Carlo Ginzburg: »Morelli, Freud and Sherlock Holmes. Clues and Scientific Method« i *History Workshop*, 9 (1980), 5–36

NOTER

1. Daniel-Odon Hurel: »The Benedictines of the Congregation of Saint-Maur and the Church Fathers« i Backus (red.): *The Reception of the Church Fathers in the West. From the Carolingians to the Maurists*, vol. 2 (Boston & Leiden, 2001), 1009–1038.
2. Pierre Gasnault: *L'érudition mauriste à Saint-Germain-des-Prés* (Paris, 1999), 15, 33; Jean Mabillon: «Traité des études monastiques» i Hurel (red.): *Le moine et l'historien Dom Mabillon. Oeuvres choisies* (Paris, 2007), 535.
3. Edmond Martène: *Histoire de la Congrégation de Saint-Maur*, red. Gaston Charvin, 10 vol. (Paris, 1928–1954).
4. Martène: *Histoire de la Congrégation de Saint-Maur*, vol. 9 (1943), 342.

5. John Lough: *The 'Encyclopédie'* (London, 1971), 15–16.
6. Jules Leroy: *Saint-Germain-des-Prés. Capitale des lettres* (Paris, 1973), 162.
7. Paris, Bibliothèque nationale de France (BnF), MS fonds français 16979–16984, »Matériaux pour un Dictionnaire des arts et sciences, par dom Antoine-Joseph Pernety«.
8. BnF, MS Nouvelles acquisitions françaises (n.a.fr.), 5788, fol. 48.
9. Linn Holmberg: *The Forgotten Encyclopedia. The Maurists' Dictionary of Arts, Crafts, and Sciences, the Unrealized Rival of the 'Encyclopédie' of Diderot and d'Alembert* (Umeå, 2014), 47–54.
10. Tom Davis: »The Practice of Handwriting Identification« i *The Library. The Transactions of the Bibliographical Society*, 8:3 (2007), 251–276.
11. Holmberg: *The Forgotten Encyclopedia*, 62–72.
12. Robert Darnton: »What is the History of Books?« i Carpenter (red.): *Books and Society in History. Papers of the Association of College and Research Libraries Rare Books and Manuscripts Preconference, 24–28 June, 1980* (New York, 1983), 3–26; Thomas Tanselle: »Introduction« i Carpenter (red.): *Books and Society in History*, xx–xxi.
13. Wallace Kirsop: »Les mécanismes éditoriaux« i Chartier & Martin (red.): *Histoire de l'édition française. Le livre triomphant 1660–1830* (Paris, 1990), 21–22; Henri-Jean Martin: »Publishing Conditions and Strategies in Ancien Régime France« i Carpenter (red.): *Books and Society in History*, 43–67.
14. Holmberg: *The Forgotten Encyclopedia*, 102–104, 110–119.
15. BnF, MS n.a.fr. 3347, fol. 199–200; Holmberg: *The Forgotten Encyclopedia*, 128–135.
16. Holmberg: *The Forgotten Encyclopedia*, 136, 145–148.
17. *Ibid.*, 179–182, 194–234.

JOHAN KÄRNFELT

ASTRONOMI I FÄLT

Vet du med dig att du någon gång har sett en planet? Hur många stjärnbilder känner du igen? Vet du vad det är för speciellt med polstjärnan? Frågor som dessa har jag ställt till mina studenter ända sedan jag började undervisa i vetenskapshistoria någon gång under tidigt 90-tal. Utfallet har alltid varit tämligen nedslående. I en normal studentgrupp har en eller två sett en planet, ofta i samband med något skolbesök vid folkobservatoriet i Slottsskogen. Ganska många menar sig kunna peka ut Karlavagnen (som strängt taget inte är en stjärnbild), någon enstaka även Orion. Några minns från skolundervisningen att det är något speciellt med Polstjärnan, men de minns inte vad. »Är det den ljusaste stjärnan på himlen?« Innan jag fortsätter kan det vara på sin plats att läsaren själv funderar över dessa frågor.

Den brist på vad som kanske kan kallas astronomisk allmänbildning som dagens studenter uppvisar kan möjligen tillskrivas skolsystemet, men jag menar att den bättre förstås som en konsekvens av vårt moderna samhälle. En levande relation till stjärnhimlen och dess inbyggare förutsätter mörker, något som var självklart för hundra år sedan, men som idag är en snabbt borttynande naturresurs. Vi lever i en tid då mörker uppfattas som ett problem, och som vi dessutom har resurser att bortjaga. Vi tänder lampor. Så många att himlen över våra samhällen lyses upp till den grad att bara de ljusaste stjärnorna framträder. De flesta människor har helt enkelt inte förutsättningar att se en gnistrande stjärnhimmel. Det som förr var en vardagserfarenhet, gemensam för alla människor, är idag förbehållen dem

som råkar bo på landet eller är amatörastronomer med specialintresse för saken.

Att undervisa i astronomihistoria är trots detta tacksamt. De kosmiska sammanhangen lyckas alltid provocera tanken och sätta fantasin i rörelse. Samtidigt är det förstås utmanande; astronomiämnet är till sin natur distanserat, abstrakt och har få kopplingar till vår vardag, något som förstärks av ovan nämnda förhållanden. Man kan fråga sig vilka förutsättningar studenter har att till exempel förstå den antikt grekiska idén om en fixstjärnehimmel, om de inte själva har sett hur stjärnhimlen välver sig över oss. Och hur ska de kunna uppskatta Aristoteles celesta bygge, med dess många eterskal och intrikata rörelser, om de inte ens har sett Jupiter lysa på himlen?

Det är här fältstudier blir en pedagogisk resurs. Natthimlen är trots allt tämligen lättillgänglig och genom att studenterna bereds möjligheter att se efter själva, skapas inte bara förutsättning att konkretisera astronomins abstraktioner utan också en personlig erfarenhet som undervisningen kan ta fasta på. I det följande ska jag först presentera några fältbaserade astronomiövningar jag har provat med mina studenter, för att sedan diskutera på vilket sätt de kan sägas bidra till undervisningssituationen. Framställningen kommer därmed att utgå från ett lärarperspektiv.

ÖVNINGAR

Första gången jag provade att låta mina studenter göra astronomiska observationer i anslutning till undervisning, var i samband med ett kursmoment om antik astronomi under första terminen på Liberal Arts-programmet vid Göteborgs universitet. Programledningen efterfrågade inte bara en serie föreläsningar, utan också nya pedagogiska grepp. Den antika astronomin var förstås pre-teleskopisk, det vill säga alla de teorier man byggde upp utgick från en intim kännedom om hur himlakropparna framträdde och rörde sig sedda för blotta ögat. Hur vore det, förslog jag, att kombinera föreläsningarna med en fältbaserad observationsövning? Studenterna skulle därigenom få en egen, låt vara begränsad, erfarenhet av det fenomenområde som momentet diskuterar, och jag skulle som lärare ha möjlighet att

knyta de tämligen abstrakta teorier som kursen avhandlar direkt till denna erfarenhet. Kursledningen godkände upplägget, och jag fick möjlighet att testa det. Det föll väl ut och jag har sedan dess använt fältbaserade observationer som ett pedagogiskt grepp i en rad olika kurssammanhang.

Förutsättningar för fältövningen har till att börja med varit att studenterna gjort den själva och då som ett frivilligt inslag i kursen (jag ska återkomma till skälen för detta nedan). Som ett stöd för övningen har de fått en genomgång vid en föreläsning, liksom en utförlig skriftlig instruktion att ta med sig ut i fält. Slutligen har redovisningen genomförts genom korta skriftliga observationsrapporter och en muntlig redovisning vid ett avslutande seminarium.

Det ska också sägas att själva övningens innehåll varierat något från gång till gång. Detta följer av att stjärnhimlen ändrar skepnad med årstiderna, och att planeterna ständigt flyttar sig genom stjärnbilderna. Det går alltså inte att formulera en en gång för alla given uppgift. Nedan följer några exempel på saker jag brukar uppmana studenterna att observera.

Stjärnhimlens rotation: Om man ska förstå den antika idén om att alla stjärnor sitter fästade på en sfär, vilken välver sig runt jorden ett varv på ett dygn, så måste man först konstatera att de faktiskt ser ut att röra sig på det viset. Jag brukar uppmana studenterna att notera positionen för en lätt igenkännbar stjärna i söder och sedan se hur den har rört sig efter någon timme. Detta kan synas vara en helt trivial uppgift, men är samtidigt den som brukar göra störst intryck på studenterna. Att stjärnorna går upp och går ner, precis som solen, månen och planeterna, brukar de flesta vara helt omedvetna om. Detta förhållande öppnar förstås för att också diskutera olika förklaringar till fenomenet. Är det som grekerna hävdade fixstjärnehimlen som välver sig kring jorden, eller är det som Kopernikus skulle säga långt senare, jordens dagliga rotation kring sin axel som ger upphov till fenomenet.

Väderstrecken: Som tidigare nämnts känner de flesta studenter igen Karlavagnen (vilken utgör rumpan på stjärnbilden Stora björn). I en andra uppgift uppmanar jag dem att lokalisera denna och att sedan använda asterismen för att hitta fram till Polstjärnan (de får en enkel karta till hjälp). Om man nogsam studerar stjärnornas rörelser enligt föregående uppgift, så kommer man att kunna konstatera att alla stjärnorna välver sig runt

denna stjärna. Detta beror på att Polstjärnan står i förlängningen av jordens rotationsaxel, vilket samtidigt betyder att den alltid står rakt över Nordpolen. En följd av detta är att Polstjärnans position också alltid pekar ut norr, så hittar man Polstjärnan kan man alltså enkelt bestämma väderstrecken. Pedagogiskt kopplar detta förstås ihop med ovanstående resonemang, men man kan också diskutera hur Polstjärnans altitud har använts av sjöfarare i tusentals år för att bestämma latituden, liksom hur denna kunskap tidigt blev ett argument för att jorden är rund.

Planeter: Studenterna har ofta föreställningen att planeterna kräver stora teleskop för att kunna ses, och de blir inte sällan förvånade över att man kan se de flesta av dem med blotta ögat. Jupiter står till exempel när detta skrivs högt i söder om kvällarna och lokaliserar helt enkelt genom att det är den ljusaste ljuspricken i söder. Planeterna rör sig som sagt mer eller mindre fort genom stjärnbilderna och utbudet har därför varierat från termin till termin. Vid något tillfälle kunde studenterna hitta både Mars, Jupiter och Saturnus under samma kväll, men de flesta gånger har det bara varit en eller två planeter inom räckhåll. I anslutning till denna uppgift brukar jag också uppmana studenter som har tillgång till en vanlig fältkikare att försöka observera Jupiters fyra största månar – de som Galilei upptäckte 1609. Den viktigaste behållningen av denna uppgift är förstås insikten om att man kan se planeterna med egna ögon, men också att de genom sin ljusstyrka sticker ut på himlen och därför är lätta att hitta. Återigen trivialt men likafullt viktigt.

Stjärnbilder och Vintergatan: I denna uppgift uppmanar jag studenterna att lägga sig en stund på rygg och med hjälp av en stjärnkarta försöka identifiera så många stjärnbilder som möjligt, och även att försöka få en skymt av Vintergatan. Pedagogiskt kopplar jag detta dels till alla de antika myter som förevigats i stjärnbilderna, dels till det faktum att ekliptikans stjärnbilder, eller zodiaken som de också kallas, var den referensram i förhållande till vilken antikens astronomer studerade planeternas rörelser.

Månen: I det förindustriella samhället var månen inte bara en himlakropp bland andra, utan mycket konkret en nattlampa vars ljus räckte gott och väl för att hitta hem om natten (eller till och med för att läsa en bok). I denna uppgift får studenterna möjlighet att testa detta, men också att studera månens förflytt-

ning över himlen från ett dygn till nästa. Till skillnad från planeternas långsamma rörelser, som kräver veckor eller månader för att konstatera, rör sig månen fort, drygt tio grader om dygnet. Pedagogiskt blir månens lätt konstaterbara rörelser i relation till fixstjärnorna exempel på planeternas mer svårfångade.

Andromedagalaxen: Under en mörk himmel och om man vet exakt var man ska titta är det en smal sak att se Andromedagalaxen, Vintergatans systemgalax, även utan kikare. Med en kikare är den enkel att se även under en ljusförorenad himmel. Jag brukar lägga till detta som en överkursuppgift, inte för att Andromedagalaxen har så mycket bäring på antik astronomi, utan för att det brukar göra stort intryck på de studenter som lyckas hitta den.

SVÅRIGHETER

Som ett pedagogiskt verktyg är fältobservationer av denna art bemängda med en rad svårigheter. Till att börja med vädret. Av uppenbara skäl behöver det vara stjärnklart när man gör astronomiska observationer. Med ett normalt kursupplägg är det sällan studenterna har mer än tre veckor på sig från det att jag presenterar uppgiften tills den ska redovisas. Här i Sverige kan det som bekant och utan vidare vara mulet tre veckor i sträck. Är det mer högtrycksbetonat väder kan man ändå inte räkna med mer än kanske en stjärnklar kväll i veckan. En följd av detta är dels att man inte kan schemalägga övningen (det är också därför den inte är läroledd), dels att den inte kan göras obligatorisk. Fältövningen måste alltså vara ett frivilligt komplement till ordinarie undervisning, och som lärare måste man alltid räkna med risken att den fullständigt regnar bort.

Vidare kräver astronomiska observationer tillgång till mörker och hyfsat fri horisont åt söder (där planeterna står som högst). Övningarnas karaktär gör att de flesta kan utföras även under en kraftigt ljusförorenad himmel, som i Göteborgs innerstad (för att se Vintergatan måste man dock långt bort från stadens ljus). Det har visat sig att det är svårare för studenterna att hitta en plats där de kommer upp tillräckligt högt för att få någotsånär fri sikt. Ytterligare ett problem med mörkret har att göra med våra årstider, liksom med omställningen till sommartid i slutet av mars.

Om kursmomentet infaller under vårens andra läsperiod, blir det inte mörkt förrän framåt tiotiden på kvällen, vilket förstås gör studenterna mindre benägna att ge sig ut.

Slutligen har den här typen av fältstudier en mycket påtaglig säkerhetsaspekt. Mörker, eller det som ruvar i mörkret, kan vara farligt. Man kan snava och skada sig, eller stöta på någon med tveksam agenda. Att då ge sig upp på exempelvis Ramberget en sen kväll för att göra astronomiska observationer, kan förstås vara att utmana ödet. Detta är ytterligare en anledning till att övningen måste genomföras på frivillig basis. Rent konkret har jag hanterat detta genom att uppmana studenterna att tänka på säkerheten, att göra övningen i grupp, och om de känner sig obekväma i mörkret göra så mycket de kan från tryggheten på den egna balkongen eller bakgården.

VINSTER

Allt sammantaget innebär dessa svårigheter att andelen studenter som faktiskt genomför övningen i samband med någon kurs, blir ganska liten – om vädret samarbetar uppemot hälften, men vanligare runt en tredjedel. Men trots att alla inte gör övningen förändrar den de pedagogiska förutsättningarna. Och detta av flera skäl.

Humanistiska studier är tämligen enahanda: läsa böcker, gå på föreläsningar och seminarier, skriva diverse tentor, inlämningsuppgifter, uppsatser och liknande. Fältarbete, alldeles oavsett karaktär, tillför en sorts materialitet som ordinarie verksamhet normalt inte förmår förmedla. För studenterna blir det ett avbrott i rutinen och bara därigenom stimulerande. Utöver detta finns det förstås för fältarbetet specifika erfarenheter som studenterna tar med sig hem och som det som lärare går att arbeta med. En av mina studenter beskrev till exempel insikten om att stjärnhimlen välver sig över oss i termer av existentiell svindel. Någon hade funnit övningen med stjärnbilderna så rogivande att vederbörande somnat i en solstol. Ytterligare någon såg samma kväll både Jupiter och Saturnus i kikaren och var fullständigt hänförd – »det roligaste jag upplevt på universitet«. Det säger sig själv att det är tacksamt att spinna på känslor som dessa i katedern.

Men till detta kommer de erfarenheter som har mer direkt bäring på det tankegods som jag försöker förmedla. Vad gäller just den antika astronomin är det framförallt tre erfarenheter från de ovan beskrivna övningarna som blir viktiga i undervisningen:

1. Solen, månen, planeterna, fixstjärnorna och allt annat på himlen delar en daglig rörelse; de går alla upp i öster, står som högst rakt i söder, och går ned i väster.
2. Man kan se planeterna för blotta ögat, det är inte ens speciellt svårt, och deras positioner kan beskrivas i relation till de stjärnbilder de befinner sig i (Jupiter står till exempel i Lejonets stjärnbild).
3. Månen har en märkbar daglig egenrörelse från väster till öster. Denna kan sägas exemplifiera de egenrörelser som även planeterna har, men som kräver betydligt mer tid för att påvisa visuellt.

Dessa tre förhållanden, som studenterna alltså kan konstatera själva under en kväll eller två, är fundament i den antika astronomin. Det är dessa rörelser man försöker förklara, dessa förhållanden man försöker inordna i sina kosmologiska modeller. Övningen kommer därmed att fungera som ett sorts gränsobjekt, en plats där jag som lärare kan möta mina studenter och genom vilken jag kan förankra teoriernas abstraktioner i den faktiska stjärnhimlen ovanför oss.

AVSLUTNING

Allt sammantaget är mina erfarenheter av astronomiska fältstudier mycket goda. Studenterna uppskattar dem och de skapar nya förutsättningar för undervisningen.

Ansatsen går också att variera för olika typer av kurser. I ett vetenskapshistoriskt kurssammanhang som handlat mer om astronomin som praktik än som teori, har jag betonat andra aspekter av övningen. Det blir kallt efter några timmar ute i mörkret – hur hanterar man det om man ska observera från solnedgång till soluppgång? Det är mörkt i mörkret – hur läser man då stjärnkartor och skriver journal? Månen själv är en av de värsta källorna till ljusföroreningar och förstör effektivt

alla möjligheter att observera ljussvaga objekt – vad får det för konsekvenser för hur observationerna måste organiseras? Även med denna ingång räcker det med någon timmes övning för att studenterna ska få egna, användbara erfarenheter av det kursen vill diskutera.

Avslutningsvis ska det understrykas att för att kunna administrera en övning av denna karaktär måste man som lärare själv vara väl bevandrad på stjärnhimlen. Man måste veta när det blir mörkt, när planeterna går upp och ner, var de befinner sig på himlen, och så vidare. Dessutom måste man kunna fånga upp de många frågor av både historisk och astronomisk art som övningen väcker, och som ofta bär långt bortom kursens pensum.

MATS BÖRJESSON

KULTURNÄMNDEN SAMMANTRÄDER

Utgångspunkten för denna text är att Västra Götalandsregionen är en organisation som blir till och underhålls med hjälp av språket. Genom observationer och läsning av protokoll och beslutsunderlag har jag studerat den samtalsordning som bestämmer hur kulturpolitik kan pratas – bland politiker, tjänstemän och inbjudna experter. När man ser på Kulturnämnden som ett pågående samtal och en ständig förhandling, så träder en rad logiker fram – logiker som får konsekvenser för vad som kommer att definieras som relevant och gott. I avslutningen ges ett förslag till hur den regionala kulturpolitiken i vår tid kan förstås i ljuset av det bredare politiska landskapet.

PROLOG

Att studera Kulturnämnden ger associationer till Eric Ericsson och hans konstexperiment. Ericsson skriver i boken *Brev till samhället* till omvärlden med diverse förslag. Ena gången är det i namn av ett kringresande poesisällskap till förmån för den världsomspännande kommunismen, andra gången är det ett brev från en dansgrupp som kommer att röra sig på scenen iklädda trikåer, omgivna av djur i olika storlekar. Breven formuleras som ett tack för en inbjudan: »Tack för er förfrågan, vi kommer den tredje april...« Svaren är oväntat många och anledningen är förstas att panik brutit ut på de teatrar, polisstationer, Folkets hus och företag som antastats på detta sätt. Man vill till varje

pris dementera – och göra det tydligt – att någon förfrågan aldrig någonsin har skickats.

Brevsvaren försöker förstå vad det är frågan om. I de mera konflikträdde fallen heter det att man, dessvärre, har stängt den angivna dagen och att man därför (tyvärr, igen) inte kan ta emot detta besök. Men paniken ligger där i alla händelser, paniken för att det kan ske oväntade saker, saker som inte planerats, saker som inte ligger i linje med de strategiska satsningarna eller prioriterade inriktningarna. Om inget annat, så gäller det att hålla den rena galenskapen på avstånd. Varje organisation behöver sovra i sina möten med sin omgivning; de behöver ständigt förhålla sig till det uppdrag man har definierat för sig själv. Grundfrågan är enkel: är detta ett fall för oss? Det duger naturligtvis inte att gå på känn – varje möte med omgivningen behöver kläs i motiveringar och dessa utgör organisationens ständiga berättande och upprätthållande.

När medel ska fördelas till kulturverksamheter – en av kulturpolitikens främsta uppgift – så är det i en språklig interaktion mellan utövare, tjänstemän, beslutsfattare, andra kulturnämnder och regioner, EU – de tänkbara parterna är många. Kulturnämnden i Västra Götalandsregionen är på så sätt en organisation som man behöver närma sig med deras egna beskrivningar, argument och gränsdragningar. Organisationen förhåller sig till utifrån kommande förfrågningar – men är i samma stund också aktiv i skapandet av sig själv. Grundfrågan vad som är ett fall för oss innebär med nödvändighet att man också presenterar sig själv eller, rättare, konstruerar sig. Denna organisation och dess skapande har jag följt, i form av några av dess beslutsunderlag och möten.

I fokus står vad som kan sägas i tal och text – och vilka dilemman som tycks präglar verksamheten. Vad och vem är organisationen egentligen till för? Bortom de självklara kategorierna – 'kulturen', 'politiken' och 'regionen' – finns nämligen en hel rad andra motiveringar, som dessutom hela tiden behöver underhållas och reproduceras med språklig aktivitet. Organisationen Kulturnämnden är på så vis en aktivitet och en pågående förhandling inom ramen för diskursiva villkor, vilket ger oss frågor som: vad räknas som en kulturpolitisk fråga, vad är en kultursatsning – och hur måste dessa framföras för att bli gil-

tiga? På vilket sätt skapar Kulturnämnden sig själv genom sina aktiviteter? För att göra det hela tydligt: mitt syfte här är inte att tala om vad som egentligen är kultur- eller regionalpolitik, och absolut inte hur man bör arbeta. Istället handlar det om att se hur talordningen ser ut på dessa områden: hur kan och bör man prata? Brevet till samhället är många – hur kan de formuleras och på vilket sätt konstruerar organisationen sig själv i all den mängd text och tal som den producerar?¹

EN OBSERVATION DEN 17 NOVEMBER 2009

Efter att Kulturnämnden har gjort sitt sedvanliga upprop över deltagande och frånvarande politiker stiger en kvinna fram för att göra en muntlig presentation. Hon är sakkunnig i ämnet dans och frågan gäller om Västra Götalandsregionen ska satsa på ett Dansens hus. Utredningsuppdraget har naturligtvis inte varit öppet, utan styrts av riktlinjer, givna av Kulturnämnden. I dessa sägs att frågan om ett Dansens hus ska ses i ett flertal aspekter. Dansens scenkonst skulle bland annat utredas i relation till »bredd och mångfald«, ur ett folkhälsoperspektiv, samt dess betydelse för skapandet av aktiva medborgare. I uppdraget sägs också att samverkan där många aktörer tar ansvar är viktigt, liksom att nästkommande generationers yttringar inom dansen ska involveras. Utredaren har, förstår vi, ett digert arbete med att framföra frågan om ett Dansens hus på ett sätt som svarar upp mot hela detta sortiment av aspekter. Det finns redan i uppdraget en rad potentiella motsatsförhållanden som behöver hanteras. I kontrast till bredd och mångfald står ju elitism och ensidighet, dansens betydelse för folkhälsan och skapandet av aktiva medborgare står i potentiell konflikt med en idé om dans för konstens (egen) skull, och så vidare.

Tidigt i presentationen får vi höra att det inte är tänkt att verksamheten ska ligga i Göteborg, men kanske i dess närhet – kanske i Mölndal. Som före detta göteborgare tänker jag att det där var väl ändå ganska nära Göteborg? Varför betonas denna lilla skillnad? Svaret ligger nog i att det finns en stark talordning som betonar att kulturverksamheter som finansieras av Västra Götalandsregionen behöver förhålla sig till och vara till gagn för hela regionen. Det finns då en historia att ta spjärn ifrån, nämligen

den som berättar att man tidigare haft för stor kulturkoncentration till regionens största stad – och just detta är en viktig aspekt av att regionalisera politik och dess förvaltning.

Vad ett Dansens hus ska vara för plats, och till vem denna verksamhet ska vända sig, är kort sagt uppe för förhandling. Olika talare betonar lite olika saker, men det är ändå klart att det finns bestämda saker som varje talare behöver hantera. Att kulturverksamheten ska vara regionalt relevant är en sådan sak, att den ska vara demokratiskt och befolkningsmässigt försvarbar likaså. Det kallas aspektpolitik, detta att kultur ska definieras brett och ställas i ett flertal politiska visioners tjänst – som i exemplet med relationen mellan dans och folkhälsa eller 'det sociala perspektivet' i en väldigt vid mening.

BALANSERANDE MELLAN POSITIONER

Den föredragande presenterar emellertid ett ganska ordentligt avsnitt som snarast betonar de professionella dansarnas, och danskonstens, behov av att ett Dansens hus etableras. De professionella dansarna behöver en samlande punkt, konstformen behöver sin egen plats för att utvecklas, den professionella dansens internationella nätverk kan inte utvecklas till fullo utan att konstformen höjs upp genom denna åtgärd, de professionella dansarna behöver ett medicinskt centrum. Och så vidare. Detta är en talposition som uppenbarligen behöver pareras. Och detta kommer också omedelbart: nu följer flera passager som talar om dansens vidare betydelse för samhället och medborgarna. Hon betonar den folkliga populariteten för folkdans, för dansband – »Se bara på TV-programmet Let's dance!«

Snart kommer en betoning på »barn- och ungdomsperspektivet«, att de unga har ett stort intresse för dans och att det då för kulturnämnden gäller att vara öppen för deras dansformer. Till detta läggs den allmänna betydelsen för folkhälsan, och att det också finns en viktig arbetsmarknadssida att ta hänsyn till: med ett Dansens hus skulle man kunna få längre spelperioder. Dessutom finns i dragningen en koppling till utbildningssidan; att det både behövs en dansinriktad högskoleutbildning och en gymnasieutbildning.

Mot slutet av presentationen får vi se skisser över hur ett Dan-

sens hus skulle kunna se ut lokalmässigt, med arbetsrum, mötesrum, reception, café, medicinskt centrum, och så vidare. Denna bild avlöses av ett resonemang om den geografiska placeringen i regionen. Vi får se en karta över regionen och hurdan kulturformens ställning är på olika håll. Intresset fanns inte i Mölndal, däremot på många andra håll i regionen, som i Uddevalla och Vänersborg (där man vill satsa på kopplingen mellan dans och den generella politiska satsningen som går under rubriken »det goda livet« – här i form av dans för funktionshindrade). Här lämnas en öppning för andra sätt att tänka, som att stärka intresset för dans genom att bygga noder och nätverk, samtidigt som avslutningen återigen tar upp möjligheten att fortsätta utreda om det inte vore möjligt att etablera ett Dansens hus i Göteborg eller i Mölndal.

Så tar diskussionen med och mellan politikerna vid, interfolierat med kommentarer från tjänstemännen. Balanserandet mellan olika ideologiska positioner visade sig vara helt centralt, precis så som föredragningen utfördes. I remissvaren, påpekar en tjänsteman, betonas vikten av att länka frågan till vidare samhälls-politiska strävanden; så som barn- och ungdomsverksamhet, integration och tolerans i ett mångkulturellt samhälle. Detta har också att göra med den innehållsliga delen av ett eventuellt Dansens hus. En politiker frågar om budget och kostnader. En annan tar upp koncentrationen av danskultur till Stockholm och betonar vikten av att också Göteborg finns med i det avseendet: »Det är a och o att vi får en elitutbildning också i Göteborg.« Föredraganden får ordet och instämmer – men betonar samtidigt vikten av att se dans i relation till barn- och ungdomsperspektivet. Ytterligare en politiker frågar om folkdansen skulle få en plats i ett sådant hus, och tillägger menande: »Eller är det för folkligt?« Någon vill att »aktiva medborgare och folkhälsoperspektivet ska komma in mera i skrivningarna«. Sedan kommer frågor kring vem som ska betala, med hänvisning till att regionens städer ligger just i regionen – vems är åtagandet? Utredandet ska fortsätta, detta blir utfallet av denna förhandling om olika positioner där mycket stått på spel.

Man hade samlats kring frågan om huruvida ett Dansens hus skulle etableras. Processen, hela vägen från utredarens uppdrag till den muntliga föredragningen och diskussionen i Kulturnämnden, visar upp en rad talordningar som sedan skulle återkomma

många gånger under mina kommande observationer. De grundläggande vägningarna mellan olika ideologiska poler förekom ofta, och innebar inte bara ett problem, utan också en resurs för att prata kulturpolitik – och för att praktisera den organisation som här kallas Västra Götalandsregionens kulturnämnd. Jag ska nu förklara hur jag menar.

ORGANISATION OCH SPRÅK ...

Kulturnämnden i Västra Götalandsregionen både finns och blir ständigt till, har jag utgått ifrån. Denna processuella hållning är numera vanlig i forskning om organisationer. Den tidigare grundhållningen om att organisationer bara är har blivit en ohållbar eller åtminstone en mindre fruktbar startpunkt för samhällsvetenskaplig forskning. En generell förskjutning är då den från *organisation* (som stadig och synlig) till *organisering* (som föränderlig, ständigt praktiserad och föreställd) (Gergen & Thachenkery 2004). Detta sker inte minst genom språkanvändning. Men organisationer skapar sig självt också genom andra medier. Det finns en väsentligt bredare uppsättning av människor och manicker; det finns protokoll, sekretariat, anställda, justeringspersoner, mötesordföranden, power point-presentationer, expertutredningar, budgetöversikter, ordförandens bord, papper och åter papper, logotyper och mycket annat. Organisationen är, i detta perspektiv, inte ett väsen, en anda eller en idé som genomförs av ett antal människor, inte heller en plats för att hantera frågor som en gång för alla är urskiljbara. Det är istället en ständigt pågående konstruktion – med hjälp av både aktiviteter och materiella ting.

I den stund som organisationen inte verkar så försvinner den. Organisationen behöver för att leva aktiviteter, representationer och byggnader (Latour 1991). Annorlunda uttryckt så behöver den sin föreställning – i den teatraliska meningen. Med föreställningen, uppsättningen, blir organisationen till, och detta är ett evighetsarbete. Organisationen behöver ständigt föreställas och praktiseras, vilket sker genom olika typer av representationer. Czarniawska (2005) talar om de narrativa aktiviteter som konstituerar organisationer/institutioner. Om man tänker sig att studera 'institutioner i sig själva', så förbiser man lätt att de fak-

tiskt inte alltid funnits. Institution, säger Czarniawska, betyder just en handling, ett införande av något nytt. Verbet har blivit ett substantiv och därmed får vi en kontextförskjutning från handling till ting.

I denna studie kommer det alltså främst att handla om kulturnämnden som språklig praktik. Som sagts ovan är detta dubbelt, ur en analytisk synvinkel. Organisationer både ägnar sig åt språkanvändning och blir samtidigt till inför sig själva genom denna. Språk har nämligen denna egenhet, att varje ärendehantering och varje yttrande implicit är en självpresentation från organisationens sida. Det går helt enkelt inte att säga särskilt mycket utan att explicit eller implicit kategorisera och presentera sig själv (Billig 1989). Så snart en kulturnämnd presenterar sina kulturpolitiska riktlinjer så säger den något om sig självt; så snart man fattar beslut om vilka verksamheter som ska beviljas medel, så fungerar det (språkligt framställda) beslutet också som en självpresentation som ger en version av vilka man är, vilka uppgifter man har, och varthän man vill föra samhället. Detta är naturligtvis inget som bör eller kan undvikas – däremot så ger det språkinriktad samhällsforskning stora möjligheter till intressant analys.

En annan viktig kursändring i nutida organisationsforskning, och i linje med det ovanstående, har handlat om vikten av att studera organisationers behov av legitimitet – inte minst just genom deras framhållande av rationella processer (Pfeffer 1992). Ledningar och hela organisationer behöver skaffa sig legitimitet via föreställningen om rationalitet. Denna rationalitet är emellertid en svår sak att genomföra och följa eftersom ledningar hela tiden behöver förhålla sig till flera olika logiker och önskemål (Brunsson 2006). Legitimeringsarbetet är en viktig sak, kanske allt mera viktigt under senare tid, men i alla händelser centralt för organisationer i det offentliga politiska rummet. Även Hoppe (2009) talar om hur den officiella ytan av rationalitet, uppbyggd av argument och symboler, ger legitimitet – när den lyckas. Bland dessa rationella argument finns inte minst omvärldsanalysen, som ger verksamheten och beslutsfattandet en aura av säkerhet. Utvärderare, revisorer och planerare blir här roller och funktioner för detta arbete, med (den potentiella) effekten att verksamheten uppfattas som både rationell och legitim.

Det finns också en viktig aspekt i allt organisatoriskt tal

som handlar om att bruka kategorier. En typ av kategorisering handlar förstås om geografiska kategorier. Med sådana formeras platser och platsers avstånd till varandra. Varje talande behöver ha en position som både definierar vem man är och var man är. Detta betyder i sin tur, alltså, att varje språkanvändning innebär att säga vem man inte är, var man inte står. Skapandet av skillnad blir då en generell aspekt av konstruerandet av organisationen. Här finns kartorna, berättelserna, debattinläggen och mötestalet. På kartan placeras organisationen, organisationen berättas genom definitioner av sina centrala uppgifter – och var dess gränser ligger (Kivinen 2006). Detta leder oss över till, just, språkets och andra representationers primat.

... OCH SPRÅK OCH ORGANISATION

Varje framställning behöver förhålla sig till det 'berättelsebara', till vad som kommer att fungera som framställning i ett visst sammanhang (Ezzy 1998). Vi har i varje stund en uppsättning av möjliga narrativ – vilka också är styrda av de accepterade formerna för berättandet. Det hela blir dubbelt: å ena sidan är berättandet diskursivt begränsat, å andra sidan är berättelser diskursiva resurser utan vilka vi inte hade haft överenskomna former för framställningar (Stanley & Billig 2004). Det är viktigt för forskaren att förhålla sig till den kontext i vilken berättandet sker – för att få fatt i de villkor som kommer att styra framställningarna. Men det är också viktigt att betona att vilka kontexter som ska få gälla som relevanta alltid också är öppet för förhandlingar. Här är villkoren och möjligheterna lika för oss alla. Vad som är berättelsebart, är å ena sidan, styrt av överenskommelsen om vad som är rimligt, sant och relevant. Vad som är berättelsebart är, å andra sidan, hela tiden möjligt att förskjuta, definiera om, vridas och vändas.

Billig har med uttrycket 'ideologiska dilemman' givit ett mycket användbart verktyg för konkret analys. I den vardagliga användningen av ideologi och dilemma så framställs det första som en politiskt grundad värdering, och det andra som något olösligt. Men Billig har en helt annan poäng; det handlar här inte om att sätta ihop orden för att på så sätt visa på de logiska och värderingsmässiga kval vi kan råka ut för när något inte går att

lösa. Ett ideologiskt dilemma är snarare en språklig resurs vi kan använda för att tala politik – i en mycket vid mening. Genom att det redan finns en överenskommelse om kontradiktoriska positioner så kan varje interaktionssituation, eller textproduktion, ges en begriplig framställning – och dessutom med en narrativ knorr som gör den värd att lyssnas till. Billig m.fl. (1988) använder alltså begreppet ideologiska dilemman för att analysera övergripande logiker i det moderna samhället. Några av dessa är *demokrati* kontra *auktoritet*, *jämställdhet* kontra *expertis* och *individualism* kontra *människan som social varelse*.

Om politiker lägger fram ett resonemang om vikten av att kontrollera att våra skattemedel går till rätt personer (och inte till de som inte behöver socialhjälp) – så behöver de i någon utsträckning också explicitgöra den sympati de känner för de fattigas situation. Så ser den mest basala retoriska figuren ut i ett socialliberalt sammanhang: alla behöver balansera mellan polerna 'krav på medborgarna' respektive 'förståelse för de behövande'.

DILEMMAT EN RESURS

För talarna själva kan detta naturligtvis upplevas som ett reellt dilemma – något som är omöjligt att en gång för alla lösa, men som ändå är något man måste hantera eller leva med. Men den analytiska användningen av ideologiska dilemman är alltså anorlunda: dilemmat är en resurs vi har för att överhuvudtaget kunna prata politik. Utan denna överenskommelse och retoriska standardisering så skulle det vara tyst – dilemmat är i själva verket det som *producerar* politik (Billig et al. 1988). Denna produktion gäller också konstruktioner av historiska förlopp, till exempel den egna organisationens historia – vi får sålunda retoriska resurser för att också tala tidsmässighet, som hur det gick till när organisationen blev till i sin nuvarande form, från vilket (bristfälligt) förflutet man kommer – och vart man bör sträva (Gough 1997).

Utän dessa poler, dessa å ena och å andra sidan, blir det inte möjligt att diskutera brott och straff, miljöpolitik eller familjepolitik. Det går heller inte att prata pedagogik; ska undervisningen vara riktad mot alla elever eller ska man framför allt ägna sig åt de svaga eleverna? Varje politikområde behöver diskuteras på

ett sådant sätt att man inte riskerar att hamna i en extremposition. Vägandet är ett delikat retoriskt arbete därför att mycket av trovärdighet och idémässig normalitet står på spel. Vid varje tillfälle som vägningen inte utförs rätt, kan kritik komma – vilket behöver hanteras, helst redan innan den är yttrad (Billig 1996). Samtal och berättande sker nu naturligtvis alltid i en specifik kontext. Detta gör att betoningar förstas varierar mellan sammanhang. Men så långt den generella aspekten.

Varje ärende och varje politisk fråga behöver karakteriseras med hjälp av det tillgängliga klassificeringsrastret. Det enskilda fallet behöver i varje organisation lyftas till generalitet. Här finns alltid alternativa möjligheter – det finns ingen versionsfri verklighet. Detta sätter naturligtvis fingret på att kategorisering i alla sammanhang är en potentiellt känslig sak, politiskt, moraliskt, existentiellt. I organisations-sammanhang har vi för denna känslighet procedurer och opartiska tjänstemän som förväntas berätta fallet på ett om inte neutralt så i alla fall adekvat sätt. Men varje tjänsteman har alltid val att göra, de behöver klassificera det enskilda fallet till en del av en kategori. Det är en handling som utförs. Byråkratiskt arbete är inte ett slaviskt regelföljande – byråkrater ägnar sig lika mycket åt att böja, bända och skapa generella logiker i sitt arbete. Till vilken kategori som ett ärende hör är ett spel med de förutbestämda rubrikerna som resurs – uppsättningen typer är ofta något standardiserat och ändligt. Men varje fall behöver ändå berättas som ett exempel inom en kategori, det enskilda generaliseras genom att placeras in i en typ av fall. Detta öppnar upp för förhandlingar, inte minst då det handlar om att äska medel.

Samtidigt så förväntas varje rationell organisation, med hjälp av dess opartiska tjänstemän, transportera obruten verklighet från det ena rummet till det andra, från den ena texten till den andra. Vi har då att göra med en empiricistisk diskurs, där verkligheten behöver konstrueras på ett sätt som får den att framstå som icke-konstruerad. Deskription och rapportering är i själva verket en kraftfull form för övertygande, det är former för berättande där objektiviteten är en utmärkt förklädnad (Potter 1996; Bal 1997). Som vardagsspråklig kontrast har vi de retoriska texterna, de partiska, de stereotypiska, et cetera. Vetenskap, rapportskrivning och utredande texter förväntas så vara garanten för att vi i rationella sammanhang ska slippa denna subjektivitet

(Simons 1993). Här har tjänstemännen en viktig roll, de som ska lägga fram neutrala underlag för påföljande beslut. Här är det för varje sakkunnig viktigt att konstruera verklighetsversioner som om de *inte* vore konstruerade. Att utredares och byråkraters texter är utvalda versioner av alla andra tänkbara texter är givet, men i ett inifrånperspektiv så ska organisationens legitimitet byggas upp på denna procedur, där 'rapporten' förmedlar den existerande verkligheten, vilken sedan behandlas med hjälp av politiska värden och vägval.

VAD STOD PÅ SPEL?

Men vad kan då sägas – och vad behöver varje talare förhålla sig till, när organisatorisk politik praktiseras i en kulturnämnd? Här närmar vi oss de lokala och specifika dilemman som Billig med flera talat om. Så vad stod då på spel och vilka logiker följde hanteringen av frågan kring Dansens hus?

Rationaliteten

En startpunkt är de uttalade roller som olika personer intar i sammanhanget. En självklar sådan gränsdragning finner vi mellan tjänstemän och politiker, mellan de som ska bereda ärenden och de som ska fatta beslut, mellan de som ska utreda frågor och de som ska lägga ett kulturideologiskt raster över dem. Om denna rollfördelning sköts på ett bra eller dåligt sätt är inte en fråga för denna text. Istället handlar det om att se på de lokala villkoren för språkanvändningen. Grundfiguren för en process i Kulturnämnden är att politiken först visar vilja, därefter görs utredningar och sist kommer beslut (som vilar på faktaunderlag). Häri ligger ett stort legitimitetsarbete för organisationen. Det är i varje fas viktigt att ärendet är öppet tills man (1) vet och (2) har bestämt sig. Och i de händelser som misstag upptäcks, behöver varje organisation 'se över sina rutiner', som det brukar heta. Här ligger en dröm om maskinen förborgad. Med proceduren blir också organisationen till – och får ett ansvar, en uppgift, och rent av agens.

Det är en rationell ordning som man hela tiden spelar med och om. Organisationens behöver i varje ögonblick förhålla sig till den potentiella invändningen att frågan inte hanterades

med ett korrekt underlag, att utredningen inte var heltäckande, att tjänstemännen inte hade berett ärendet korrekt, och så vidare. Föredragningen om Dansens hus, dess textunderlag och den följande diskussionen, präglades alla av detta pendlande mellan fakta och åsikter, mellan öppenhet och slutsats, mellan på förhand fastställda kriterier och politiskt visionärt tänkande. Väsentligt för den maskinellt fungerande proceduren i ett politiskt-byråkratiskt sammanhang är att det finns aktörer som rapporterar in underlag för besluten (Potter 1996; Czarniawska 2005) – aktörer som i form av 'rapporter' förväntas flytta information från världen därute till världen därinne i organisationen. Därefter ska, enligt inifrånperspektivet, beslut tas – beslut som ska vila på visioner, åsikter et cetera, men samtidigt vara grundade i en experts förmedlade 'verklighet'.

Maskinen har flera fördelar. För det första så går den av sig själv, den rullar på även under de dagar och stunder då man själv känner sig trött. För det andra så erbjuder den en förutsägbarhet som passar bra i relation till den stora historiska berättelsen om oegennyttan i den offentliga förvaltningen. Maskinen har ingen egen vilja, inga nycker eller skumma personliga avsikter. Den drivs inte av egenvilja, inte av småaktighet, inte av karriärism – den gör bara sitt jobb på ett regelbundet och förutsägbart sätt. För det tredje så har maskinen fördelen att den alltid kan framhållas som ett föredöme när det gäller förmåga till konsensusskapande: om vi nu har en (gemensam) maskin, så tenderar den att gjuta olja på de ideologiska vågorna; den ger en gemensam procedur när meningsskiljaktigheterna riskerar att göra samvaron lite obehagligt upprörd.

Maskinen ger oss så en rad fördelar och dess magnetism är stark. Men den är också något obehaglig. Den tenderar nämligen att frånta oss, både som individer och kollektiv, våra drivkrafter, vår vilja – och vår subjektivitet. Särskilt i idéburna organisationer är detta en mycket viktig sak, och varhelst där finns politik, finns också detta ideal. Politik är att vilja, låter ett etablerat talesätt. I politikens existensberättigande ligger att ha åsikter, värna om värden, drivas av en framtidsförhoppning. I fallet med Dansens hus såg vi flera sådana pendlingar mellan tilltron till maskinen – och tilltron till det politiska viljandet. Men vi ska nog inte se detta som en konfliktpunkt – snarare så stärker pendlandet organisationen när den, dagligen, presenterar och skapar sig

självt. Rollfördelningar och ideala procedurer blir så till resurser för att konstruera organisationen Västra Götalandsregionens Kulturnämnd. Att pendla mellan expertis och politik, mellan utredningar och debatt, mellan underlag och beslut (i just denna ordning!) blir i sig självt en procedur som ger organisationen legitimitet. Men organisationen (av just det här slaget) hade inte kunnat finnas utan dessa diskursiva poler.

Regionen

Ett mera innehållsligt ideologiskt dilemma finner vi i geografin, i användandet av geografiska kategorier. Göteborg, Mölndal, Uddevalla och Vänersborg är underkategorier till Regionen, så som talordningen definierar saken. Städerna är nu inte några neutrala stenar i byggandet av regionen, detta såg vi tydligt i frågan om placeringen av Dansens hus. Göteborg, som största stad, hade varit ett retoriskt svagt argument, eftersom det finns en implicit historieskrivning som säger att kulturpolitik bör decentraliseras och göras relevant också för andra orter.² Den historiska axeln märks i ett stort antal ärenden. Någon politiker kan invända 'Men Borås, då?' En annan kan visa upp en karta som tydligt speglar den sneda fördelningen av utdelade kulturmedel. Sådana händelser tycks vara vanliga när Kulturnämnden sammanträder.

Samtidigt är det en lika skör position att hävda, till exempel, Dalslands eller Borås intressen. Detta går igenom ett antal frågor: den regionala hållningen innebär inte att alla delar av regionen i alla avseenden ska ha lika representation och lika resurser – det är snarare en regional mentalitet som är den ideala. Annorlunda uttryckt: den politiker som hävdar Borås behov av resurser, kan bli beskylld för att driva särintressen – snarare än regionala intressen. Den politiska representativiteten är här en viktig och problematisk sak. Problemet är bara att varje kartritande behöver gränser och varje resonemang om lokaliseringar behöver en uppsättning kategorier – som bygger på skillnader, på gränsdragningar. Detta betyder att så snart som en kontrovers om fördelningar blir aktuell, så måste dessa gränser och kategorier användas som retoriska medel – och omedelbart hamnar man tillbaka i frågan om rättvisa och representation.

Det, enligt den stora diskursen, formella kravet på olika kulturverksamheter är att de ska vara med i det stora projektet – att

bygga regionen. För att få anslag räcker det inte med att ha en bra verksamhet, den behöver också bevisa sin regionala sida. Aktiviteten måste bidra till det övergripande målet: att skapa en region som hänger samman. 'Regionen' eller 'det regionala' är i den enskilda diskussionen flera olika saker. Men generellt uttryckt så handlar det om att knyta samman geografier, aktiviteter och mentaliteter. I sina stunder handlar det om inget mindre än att skapa den regionala människan.

Den regionala människan är inte provinsuell, utan precis tvärtom. Även om hon befinner sig i en specifik geografi, den mellan Uddevalla, Borås, Sjuhäradsbygden och lite till, så är det inte en sluten mentalitet som ska skapas. Regionen i sin tur ska nämligen arbeta partnervis med andra regioner. Världen byggs på detta sätt inte upp av städer, kommuner och nationer – utan av en värld där regionerna nätverkar. Regionen saknar på så sätt de gamla kartornas hållpunkter i ett viktigt avseende: regionen finns på ett bestämt ställe på kartan, men låter sig inte slås i bojor av denna geografi. Staden, kommunen, landstinget och nationen definieras som förgången förståelse av människans platser. Det är inte där man ska stanna. Regionen erbjuder, genom organisationen Västra Götalandsregionen, ett nytt rike, och ett effektivare styrelseskick.

Det är den nya globalismen vi ser men, något överraskande, så är den inte riktigt global – eller ens lokal. Den finns, den verkar, den är som sagt rent av ett kriterium för det mest byråkratiskt handfasta – att få eller inte få bidrag från politikerna. Men det är inte det som är målet. Det är mera 'Regionen ingenstans' som är ledstjärnan. Regionen finns på kartan men försvinner så snart man börjar prata om dess gränser, ty där regionen tar slut tar en annan region vid. (Därav de många samarbetsavtal som kultur-nämnden skriver med andra regionala aktörer i världen.) Men det finns alltså också en problematik på närmare håll: Göteborg eller Mölndal? Ska Dansens hur ha en geografisk lokalisering alls? Ska verksamheten vara ambulerande och arbeta i ett nätverk av aktörer, snarast? Vad är den mest regionala organiseringen av enskilda verksamheter?

Harmonin

En central diskussion i det så kallade Kultursverige är idag den som polariserar konstens egenvärde mot andra politiska strä-

vansmål. För Västra Götalandsregionen har det på många olika håll varit klart uttryckt att man ser sig som en organisation som inte ställer upp på att det skulle finnas ett motsatsförhållande mellan konst, kultur, folkhälsa, näringslivsutveckling, demokratiutveckling, utbildningspolitik – och så vidare. Denna text har inte syftat till att vara en partsinlaga i denna diskussion, utan syftat till att se vad ideologiska dilemman producerar för språk och organisationer.

Det tycks nämligen som om alla positioner idag är känsliga; det tycks inte spela någon roll vad man säger – omedelbart så behöver man visa upp sin medvetenhet om att det också finns andra aspekter i frågan. Detta krav på multipositionerande skapar en oerhörd mängd tal, text, debatter, protokoll, utredningar – kort sagt språk. Talandet blir något oupphörligt eftersom det finns så många positioner som en och samma talare behöver inta. Detta beror i hög grad på att positionerna är både obligatoriska och (potentiellt) kontradiktoriska. Det finns helt enkelt ingen självklar åsikt eller uppfattning i en språkvärld där alla aspekter behöver beaktas hela tiden. Jag skulle vilja föreslå att detta är ett uttryck för en generell politisk dröm i vår tid, en dröm som handlar om harmoni.

För det första kan vi se hur regionalismen framställs som lösningen på geografiska konflikter. Den gamla friktionen mellan Stockholm och glesbygden blir inte längre relevant, inte heller den mellan det lokala och nationalstaten. Regionalismen erbjuder en ny konsensusordning där plats på en och samma gång är helt oväsentligt – och omöjligt att undvika att tala om. Dess mål är en ny mentalitet utan jordisk förankring – samtidigt som kategorier som Regionen, Regionala aktörer i Europa, Uddevalla, Dansens hus och Kulturnämnden är de byggstenar, verktyg och processer som kontinuerligt skapar organisationen.

För det andra kan vi se en mera tematisk, eller kanske innehållslig, harmonidröm. Potentiella slitningar lurar mellan de positioner som är tillgängliga: kvalitet i kulturen, oförutsägbarhet i konsten, demokratiskhet i samhället, hållbar utveckling, näringslivsutveckling, konsten och folkhälsan, et cetera. Det var nu länge sedan miljö och tillväxt definierades som ett motsatspar i politiskt tal. Begreppet och organisationerna för 'hållbar utveckling' blev den diskursiva lösningen på en påfrestande uteslutande och konfliktfylld relation. Kanske ser vi idag, till ex-

empel i Västra Götalandsregionen, en betydligt vidare diskursiv lösning på politiska kontroverser och ideologiska dilemman av det jobbiga slaget. Finns här harmonin i alla relationer; i konstens och kulturens innehåll, i dess betydelse för det kringliggande samhället, i kulturens syften, i dess utförande?

Diskussionerna kring ett Dansens hus gav oss ett smakprov på hur ideologiska dilemman kunde användas för att prata kulturpolitik och för att underhålla organisationen. Under Kultur nämndens arbetsår 2009 fanns det ett stort antal frågor, fall och diskussioner som processades och pratades genom liknande dilemman. Dansens hus var bara ett enskilt exempel på en mycket vidare samtalsordning. De potentiellt dikotoma positionerna blev produktiva krafter för att praktisera kulturpolitik. För aktörerna själva, emellertid, så kan man tänka sig att det står en hel del normativitet på spel, och då blir det ju aktuellt att lösa problem – och att söka harmoni.

... OCH FRAMTIDEN (AVSLUTNING)

I den klassiska konservativa världsbilden finns en holistisk och harmonisk dröm (Lindberg 2001). En konservativ historieskrivning är narrativt förbunden med komedin som iscensättning, där slutet alltid är lyckligt. Samhällets delar är förbundna med varandra, utan egentliga motsättningar och varje del representerar och gynnar helheten. Samhället är en kropp vars olika delar alla bidrar till sin egen helhet. Delarna är visserligen olika, de har olika kvaliteter, men alla är orienterade mot det allmänna och dess bästa. Kanske vittnar exemplet om att vi idag egentligen lever i en ytterst konservativ tid – allt utvecklings- och förändringstal till trots? Harmoni är i så fall inte längre något stillastående, utan utvecklingsorienterat; organisationens rörelse är dess naturtillstånd. Samhällsutveckling är påbjuden men slutmål bör inte preciseras eftersom 'den demokratiska processen' inte tillåter oss att ställa upp slutmål. Denna okända öppenhet blir nödvändig för att undvika kritik mot totalitär styrning. Vi ser det på många olika håll: i talet om skolutveckling, verksamhetsutveckling, regional utveckling...

Samtidigt så kan inte någon organisation, till exempel en organisation som fördelar pengar, ensidigt förtälja framtidens totala

ovisshet. Det är här som drömmen om maskinens förutsägbarhet kommer in i bilden; för att få del av kulturkassan behöver varje äskande förhålla sig till det stora antal kriterier som kulturpolitiken ställt upp. Inga medel utan regional relevans, inga medel utan hänsyn till folkhälsoaspekterna, inga medel utan integrationsaspekterna beaktats, inga fortsättningsanslag för verksamhet som bara nått ut till ett fåtal medborgare. Även här är balanserandet avancerat: framtiden är öppen och beroende av de fria demokratiska processerna – *och* framtiden är transparent och planerad genom kriterierna för kulturverksamhet. Man måste beundra allt detta arbete.

LITTERATUR

- Bal, Mieke (1997): *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative* (Toronto: University of Toronto Press)
- Billig, Michael (1996): *Arguing and Thinking. A Rhetorical Approach to Social Psychology* (New York: Cambridge University Press)
- Billig, Michael (et al.) (1988): *Ideological Dilemmas. A Social Psychology of Everyday Thinking* (London: Sage)
- Brunsson, Nils (2006): *Mechanisms of Hope. Maintaining the Dream of the Rational Organization* (Malmö: Liber)
- Czarniawska-Joerges, Barbara (1995): »Narration or Science? Collapsing the Division in Organization Studies« i *Organization*, vol. 2, nr 1, 11–33
- Czarniawska, Barbara (2005): *En teori om organiserings* (Lund: Studentlitteratur)
- Ericsson, Eric (2006): *Brev till samhället* (Stockholm: Kartago)
- Ezzy, Douglas (1998): »Theorizing Narrative Identity. Symbolic Interactionism and Hermeneutics« i *Sociological Quarterly* 39(2), 239–252
- Gergen, Kenneth J. & Tojo Joseph Thachenkery (2004): »Organization Science as Social Construction. Postmodern Potentials« i *Journal of Applied Behavioural Science*, vol. 40, nr 2, 228–249
- Gough, Brendan (1997): »Time as Ideological Dilemma. An Analysis of 'Ordinary' Discourse« i *Time & Society*, vol. 6, nr 2-3, 213–236.
- Hoppe, Magnus (2009): *Myten om det rationella flödet. En studie av hur organisatorisk ledning formas genom omvärldsanalys och underrättelsearbete i kunskapsintensiva företagsmiljöer* (diss., Åbo: Åbo akademi)
- Kivinen, Nina (2006): *Entering Organisations. Essays on Image, Space and Difference* (diss., Åbo: Åbo akademi)
- Latour, Bruno (1991): »Technology Is Society Made Durable« i John Law (red.): *A Sociology of Monsters. Essays on Power, Technology and Domination* (London: Routledge)

- Lindberg, Bo (2001): »Retorik och idéhistoria« i Johannesson (red.): *Vetenskap och retorik. En gammal konst i modern belysning* (Stockholm: Natur & Kultur)
- Lindeborg, Lisbeth & Lars Lindkvist (red.) (2010): *Kulturens kraft för regional utveckling* (Stockholm: SNS förlag)
- Pfeffer, Jeffrey (1992): *Managing With Power* (Boston, Mass.: Harvard Business School Press)
- Potter, Jonathan (1996): *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction* (London: Sage)
- Somers, Margaret R. (1994): »The Narrative Constitution of Identity. A Relational and Network Approach« i *Theory and Society*, vol. 23, nr 5, 605–649
- Simons, Herbert W (1993): »The Rhetoric of the Scientific Research Report« i Roberts & Good (red.): *The Recovery of Rhetoric. Persuasive Discourse and Disciplinarity in the Human Sciences* (Charlottesville & London: University Press of Virginia)
- Stanley, Stephen & Michael Billig (2004): »Dilemmas of Storytelling and Identity« i Daiute & Lightfoot (red.): *Narrative Analysis. Studying the Development of Individuals in Society* (London: Sage)

NOTER

Texten är skriven för Västra Götalandsregionens kulturnämnd och tidigare publicerad i: *Kulturpolitiken under lupp. Forskare om kultur och kulturpolitik i Västra Götaland* (Uddevalla: Västra Götalandsregionen), 76–89.

1. Av utrymmesskäl kommer jag, i denna text, att ta fasta på ett enda ärende, men detta har stor generalitet över de tre sammanträden (och dess underlagstexter) jag har studerat.
2. För generaliteten i denna geografiska politik i vår tid, se Lindeborg & Lindkvist 2010.

LINN HANSÉN

**SOM VAD, SA DE.
SOM GULLSPÅNG, SA DE SEN.**

Den lilla kommunen ska vara det vackraste man sett och ta sig samman.

Den ska göra insatser och bli belönad.

Den lilla kommunen ska reagera på orättvisor och vara rättvis.

Man säger: Var det bra. Lite kallt? Ja. Nej. Lite. Vi hade blivit ökända. Alla grät och ingen hade något att göra.

Man säger: Hur började det. Varför. Var ska det sluta. En vit fläck. En grå fläck. Nej en vit fläck. Diskomusik och tråkiga tavlor. Operor. Jag vet inte om det är korrekt men det är alltså dans. Man vinkar när man hör sitt namn. Kinga, Hans, Klas. Gun, Kerstin, Roland. Det var alltså en personlig ingång.

Strax efter jordbruk och bofasthet kom det första offentliga konstverket.

Det går att stå mitt i kommunen som en egen varsam kraft.

Man säger: Får man sitta var man vill. Nej det får man inte. Ja det får man. Ja det gör jag. Har alla lappar. Nej. Ja. Fungerar filmen. Fungerar kameran. Vem vill ha nötter. Vem är Bengtsson. Vem är Andersson. Vem är Bengtzing. Är det här ungdomligt. Nej. Ja. I ditt vardagsrum. Skulle du vilja ha henne i ditt vardagsrum. Nej. Ja. Om förutsättningarna var de rätta.

När kommuner växer sig större blir de svårare att förflytta, tvätta, stimulera.

För Gullspång kom aldrig en dag efter en annan dag.
Gullspång sa aldrig nej.
Nej betydde ingenting för Gullspång.

Man säger: Vad är kultur. Det frågar alla. Idrott är kultur står det nu. Man vill ju jämt ha mer pengar men vi kan alltid prata. Är någon bra på lapptäcke. Ja du är bra.

Man säger: Jag ska forsa på. Nu går jag vidare. Jag får nästan prioritera. Jag är så förtjust i att prata om mig och Annika. Kultur skapar mening och sammanhang.

Allt Gullspång ville var att vila.
Medan Europa alltid längtat till Amerika har Gullspång bara längtat till sig själv.

Man säger: Finns det tejp. Finns det sax. När börjar vi. Jag är bekymrad. Allting måste loss. Min tanke var att man skulle göra en strut av hela henne. Men vad symboliserar det.

Små eller medelstora kommuner vill kunna lyfta varandra, se likadana ut, bilda kustremсор tillsammans.
Små kommuner vill vara med om det man aldrig glömmer.

Man säger: Ska det vara ögon på den. Ska vi gå utomhus. Det går bra med luften nu. Skriver du det Susanne. Det är dimman kring fötterna tror jag. Visa dimman.

Den första självutnämnda kommunen närde en outsäglig längtan.

Man säger: Ska vi inte göra så att det hänger ner för axlarna. Vi klipper och så tar vi. Visst. Stark och smidig! Nya badmodet. Nä. Inte jag heller. Nu kommer det ett slags cape här. Vi kanske ska dra in den. Ja klipp.

Man vill ha sitt boende eller sitt företag i en kommun som man älskar.

Man vill ha hjälp med att namnge kommunen man älskar.

Man vill ha sitt namn i lysande bokstäver längs vägen.

Man vill att maten är varm när man kommer hem.

Man säger: Det maritima och det industriella. Det här är min första lediga fredag. Evert Taube var en sann demokrat. I Italien kan man andas fritt. Han var den perfekta demokraten. Skivor till kaffet. Men att man har högt i tak och låga trösklar. Det tror jag har framtiden för sig.

Man säger: Brände alla böcker i Kina. Detta hände på Hannibals tid. För att historien skulle börja med honom. Den som blivit märkt med glödgat järn blev slav på muren. Man vet inte alltid vad man menar. Du kanske menar en sak. Själv är jag keramik.

När den lilla kommunen ska närma sig det ofantliga står den darrande och längtar.

Den lilla kommunen har håret bakom öronen.

Medan E20:an dundrar vidare.

Man säger: Det är det som är så bra med Gullspång. När Klas är med. När kulturstrategen är med. När näringslivet är med. Jag tycker att den här lille killen är fin. Kultur är bra men tyvärr är choklad mycket bättre. Varför ska vi intressera oss för vad vi gör. Är det någon som vet hur det har gått med Värmland.

Det är ens plikt att tillfoga kärlek snarare än smärta eller förlust. Gullspång drömmer liksom alla andra om Grönland.

Man säger: Hej. Jag gillar att vara lärare och jag gillar att lära mig saker. Keramiska material och allt vad det kan vara. Jag är en helt ny människa! En av mina bästa upplevelser i livet tog åtta år.

Som vad, sa de. Som Gullspång, sa de sen.

Man säger: Vi hjälpte människor. Men vill folk ha hjälp. En del blir förbannade. Eller så får man bära kassar och låna ut pengar. Vi hade telefontider. Och då började det ringa. Den stjärnbeströdda himlen över mig. Och den moraliska lagen över mig.

Nästa dag är alltid annorlunda och liksom alla tycker Gullspång mycket om att gå rakt in i den nya dagen och minnas det som är självlysande, det vill säga den enskilda medborgaren i stora bokstäver längs vägen.

Man säger: Det här är första gången som vi tror att vi gör någonting liknande. Det som är intressant är att ni också är medborgare.

Man säger: Vi vill inte ha musik! Det blev så skönt när du stängde av sist.

Det tar inte lång tid att lämna Gullspång men det tar lång tid att vilja stanna kvar.

Man säger: Hur mår du. Ja jag mår jättebra. Nästa. Jag mår sådär. Har du koll på tiden. Vad sa du. PRO. Ja. Ja. Och sen var det: hur länge har du bott i kommunen. Ja jag har bott här sen 1990. 1990? Ja. Strålande tycker du. Ja det är ju väldigt fint. Hur mår du just nu då. Jaha, och du mår. Så bra som man kan göra. Det känns ju väldigt svårt. Ja det är ju en del av verksamheten.

Man säger: Där har jag aldrig varit. Nyfikenheten som finns här. Det är viktigt, det tycker jag också. Anneli? Och sen? Har du studerat här. Hur länge har du bott här. När är du född. Och du bor i. Jag tror att varför jag är här idag är för att jag skulle vilja veta. Och du mår idag? Fantastiskt. Ja jag heter Bertil och jag kommer härifrån. Ja just det, det är så jag känner dig. Jag ska tala om att jag flyttade hit nollsex först. Jag kommer från Uddevalla. Jag målar lite själv, jag läser lite. Jag intresserar mig. Jag tycker precis som ni att ibland är det engagemang och ibland är det inte.

Man säger: Och hur mår vi då. Fysiskt mår jag bra men. Det är så kallt. Rannsaka dig nu ordentligt. Få företag. Eller sa du små företag. Få företag. Och hur mår du. Det är svårt.

Man säger: Kan du bara snabbt repetera. Arbetslösheten. Avbefolkningen. Ja. Jag tycker att det står i vägen för våra behov. Är det så att vi är grannar. Det är väl roligt när det händer. Ja. Nej. Hur länge har du bott här. Jaha, visst. På hemsidan. Ja. Jag är en av de som har försökt och försökt. Svagheter. Herregud. Jag är så inne på det positiva. Vet du jag mår jättebra. Jag är föreningsmänniska. Uppe i Jämtland.

Det var inget egendomligt med Gullspång men egendomliga saker hände.

Man säger: Vänta nu hur var det. Jo då tänkte jag. När man blir äldre får man en skarpare blick. Det känns sorgligare. Och han bara pratar.

Det är mycket folk i kommunhuset det är typiskt Gullspång. Gullspång är ideligen sysselsatt men med vad. Man frågade alltid men med vad.

Man säger: Det här är en bild som inte gör någon som helst rättvisa. Ja. Ner med mikrofonen. Vill du hålla eller ha stativ. Det är ganska skönt att hålla. Hej allihopa. Jag är ordförande. Ska ni sjunga. Nej. Vi är tre. Hej. Hej. Ulrika heter jag. Jag samverkar i mitt arbete, eller har samverkat. Det är ens plikt att snarare vara ansvarig och varm än att bedra eller såra eller sälja ut.

Man säger: När kommer laxen. Var ska laxen vara. Här kommer laxen. Förra året red jag på oxen genom hela stan. Klart mamma kan rida på oxen sa min dotter. Klart jag kunde.

Den lilla kommunen ska vara mild och expandera.
Den ska vara tillämpbar och inte svartsjuk, den ska vara skyldig men till vad.
Den ska vara särskild och efterlängtd.
Den lilla kommunen ska stå mitt i samtiden när den som bäst behöver henne.

NOT

Gullspångsmodellen (2008–) beskrivs av Gullspångs kommun som »ett stöd för dig som vill använda kultur som motor för utveckling«. På www.shifter.nu/modellen/modellen.html finns samlat information om modellen, som utvecklats av Gullspångs kommun i samarbete med Konst- och kulturutveckling, Västra Götalandsregionen. I modellen ingår bland annat PantoMetria (PM) som är ett utbildningsprojekt kring kultur där tanken är att man, vare sig man är kulturaktör, invånare, besökare, tjänsteman eller politiker innanför eller utanför Gullspångs kommungräns, kan lära sig mer om kultur och samhällsutveckling.

Som ett led i Gullspångsmodellen bjöds poeten Linn Hansén in av Västra Götalandsregionens kulturnämnd och bidrog bl.a. med denna fältstudie, skriven utifrån material insamlat under en så kallad kultur-kick-off 2009. Tidigare publicerad i Sex punkter om kulturpolitik (Västra Götalandsregionen 2014).

FÖRFATTAREN I FÄLT

1. BILEN

Det hela började 1998 med att jag fick ett paket på posten. Jag hann inte hämta ut det samma dag, och nästa dag kom det en avi till, dagen därpå ytterligare två. Nu hade jag fyra paket att hämta på posten.

Jag förstod att jag var tvungen att köpa bil.

Jag hade fått tips om en mekaniker i Högsbo industriområde som hade en bil att sälja. Den hade tillhört hans fru och skulle kosta tio tusen. Tio tusen var precis vad jag kunde tänka mig att betala för en bil, det var ett rimligt bilpris.

– Den kostar tio tusen, sade mekanikern. Jag kan inte tänka mig att pruta.

– Nej, inte jag heller, sade jag lättad. Vi slår till!

Nu kunde jag åka till posten på Jaegerdorffsplatsen. Det var snart gjort. Vad mer kunde jag göra? Jag tog med min son och åkte till Ruddalen och såg på Frölunda mot Norrköping och fick en parkeringsbot. Sedan var första dagen med bilen slut.

Ganska snart började vissa svagheter hos bilen ge sig till känna. Om man tryckte ner gasen hördes bara ett plågat sörplande, men det gick fortfarande att köra i låg fart så att jag kunde ta mig ut till Högsbo industriområde.

– Jaså, går den än! sade mekanikern muntert.

– Nätt och jämnt, sade jag.

Vi lärde känna varandra under de följande månaderna, jag och mekanikern. Dessutom lärde jag känna Högsbo industriområde under promenaderna från och till verkstaden. Det kändes som

om jag fick syn på ett annat Högsbo genom att hålla fel hastighet. Hela området var skapat för bilresor – det fanns knappt några trottoarer ens. När jag gick kunde jag när som helst avstå från att ta nästa steg, bli stående, begrundande. En korrugerad plåtuta dök upp i fjärran och uppfyllde mina tankar under tio minuter medan jag långsamt nalkades den.

Plötsligt ringde man från landskapsarkitekternas tidning. De skulle göra ett temanummer om Göteborg och undrade om jag hade något att bidra med.

– Högsbo industriområde, sade jag. Där finns såvitt jag förstår ingen landskapsarkitektur alls.

– Ingen alls! Väldigt intressant! svarade de.

Jag började göra efterforskningar och hittade i min egen bokhylla kartbladen från den förra telefonkatalogen, vilka jag rivit ut och sparat när den nya katalogen kom. Under kartbladen låg ytterligare kartblad, från den förrförra katalogen. Under dessa låg bladen från den förrförrförra. Jag jämförde karteringen av Högsbo industriområde och såg att det fanns skillnader mellan varje år. Det här var ett område som hela tiden förändrades: nya vägar drogs och nya plåtbaracker sattes upp, litet hipp som happ tycktes det, och kringskar de arma villor som dröjt sig kvar från ett tidigare utvecklingsstadium. En gård fanns kvar med några hästar som kunde spegla sig i en betong- och glasfasad. En förvånande mängd containrar vaktade infarten till en soptipp och ett fängelse. Här fanns mycket att skriva om.¹

2. KARTAN

Man kan undra varför det låg flera årgångars telefonkatalogskartor i bokhyllan. Det kom sig av att en vän till mig, Malte Andreasson, hade klistrat upp hela telefonkatalogskartan på väggen när vi båda flyttade till Stockholm. Jag lånade hans lägenhet i ett par månader 1989 när jag behövde sitta ostörd och översätta, och då hamnade jag med jämna mellanrum framför kartan och färdades i tanken långt från den besvärliga roman jag översatte.² Det slog mig efter ett tag att det hade krävts två kataloger till detta montage, eftersom kartan var tryckt på båda sidor. Alltså började jag själv samla kartor i väntan på att få en tillräckligt stor vägg till mitt förfogande.

För Malte var kartan varken utsmyckning eller tankeflykt; han var en praktisk man som hade satt sig före att lära känna huvudstaden i grunden. Han avverkade staden bit för bit genom promenader som han planerat med sin karta. Han påstod att det var bättre att tvinga sig själv att gå en viss rutt – annars kom man bara till ungefär samma ställen gång efter gång.

- Har du gått runt Kungsholmen? frågade han.
- Runt? sade jag.
- Ja, så nära vattnet som möjligt.

Jag brukade besöka en butik för ryska skivor på Fleminggatan, och jag hade ju varit i SFSF:s lokaler på Pontonjärgatan och jag hade cyklat på litet olika sätt för att komma till Svenska Dagbladets korrekturavdelning på Marieberg. Men runt ön hade jag inte gått.

– Det borde du göra, fortsatte Malte. Man får se gamla industrier och nakenbad och broar.

På något vis fastnade detta med Kungsholmen i mitt sinne. Jag skrev två romaner som utspelade sig på ön, den ena dock huvudsakligen under jord.³ Mot nittiotalets slut, när jag hade blivit bekant med Aase Berg, kom jag att tänka på Maltes kartor igen. Jag föreslog att vi istället för att sitta i all evighet på något kafé skulle bege oss runt Kungsholmen. Det blev en strapatsrik färd i vintermörkret som piggade upp oss båda. Några månader senare gick vi runt Södermalm, men det var på något vis inte riktigt lika intressant som Kungsholmen. Vi ville gärna fortsätta med promenaderna, och samtidigt ville vi inte överge Kungsholmen.

Lösningen blev att klippa ut Kungsholmen från en karta och lägga in den någon annanstans. Vi valde tre mellansvenska städer som vi inte kände till sedan tidigare – Örebro, Eskilstuna och Västerås – och ritade in Kungsholmens kontur över respektive stadskarta och försökte sedan gå så nära vattnet som möjligt. Aase utverkade en bandspelare från Sveriges Radio som vi skulle fästa våra intryck på medan vi gick.

I Örebro missade vi slottet, men vi såg många fina villakvarter och promenerade med vidöppna sinnen. Jag hade tagit med lackmuspapper för att ge en litet mer vetenskaplig prägel åt expeditionen samt indiciepåsar som den detektiva litteraturen hade lärt mig var viktigt vid brottsplatsundersökningar. Men bandspelaren beredde oss problem. I vanliga fall kan man ju

göra sina iakttagelser, fundera och i sinom tid sätta några ord på pränt. Nu fick vi prata om vad vi såg vare sig vi begrep det eller ej, och alltsomoftast smög sig välbekanta radiotonfall in som om vi till varje pris ville låta vederhäftiga.

– Du låter ju som Bertil Perrolf, sade Aase.

Vi redigerade ihop materialet till ett 46 minuter långt program, där vi varvade de dokumentära inslagen med korta inläsningar och en del musik från främmande länder. Långt om länge fick vi besked från radion att vårt program, som vid det här laget hette *Avgrundens namn är Solna*, var totalt osändningsbart.⁴

I efterhand gick det upp för oss att det här med att tvinga in Kungsholmens kontur på andra städer, och mer eller mindre medvetet undersöka om de levde upp till godtagbar kungsholmsstandard, gav en god bild av de flesta koloniala projekt – eller av vilken artikel som helst om den svenska landsbygden i en stockholmsbaserad dagstidning.

Snart kom det en ny karta i min väg. Den föreställde den gamla boindelningen i Västergötland. Eftersom jag just då förberedde mig för att flytta ut på den västgötska landsbygden studerade jag den noga. Här fanns inte mycket av den urbana centralmaktens perspektiv, vilket förstås berodde på att det knappt fanns någon stat på 1200-talet. Jag såg att jag befann mig i Longs bo, och huvudstaden – eller »boets förvaltningsgård« – låg i Long. Alltså for jag i bilen (som nu hade bytts ut till en snarlik bil av annat fabrikat, men vattentät) upp på västgötaslätten och hittade Longs by. Där låg den: några hus, några åkrar. Jag begrep ingenting.⁵

För mig är detta det mest inspirerande av alla tillstånd. Ställd inför det obegripliga börjar hjärnan arbeta. Kanske är det något hormon som producerar ordning och reda och som då blir hyperaktivt.

Tyvärr hade jag just skrivit kontrakt på en översättning som höll mig sysselsatt i tre år framöver,⁶ och sedan hände det litet olika saker som gjorde att jag inte riktigt kom till skott – men den 1 januari 2007 kunde jag äntligen inleda arbetet med en västgötaroman utifrån boindelningsskarta.⁷ Arbetet präglades av en enorm massa läsning, men också av studieresor ut i bygderna där jag besökte romanens spelplatser i Göteve, Äne, Skalunda, Örslösa, etc.

3. RYGGEN

Det tråkiga med att göra långa översättningsprojekt är att de inkräktar på tiden i fält, och även om de är nog så stimulerande för intellektet så innehåller de nästan ingenting av intresse för kroppen. Jag har på annan plats kåserat litet ämabelt om de ryggproblem som följde med tre års tolkienöversättning,⁸ men faktum är att problemen – både språkligt och kroppsligt – blev betydligt värre med den påföljande joyceöversättningen.⁹ Ett tag gick det inte att översätta alls.

Det kom ett brev från försäkringskassan:

Din plan för återgång

Nu har jag sammanställt din plan för återgång i arbete med mål, åtgärder och tidpunkter. Se bilaga.

På nästa sida fanns det som kassan utlovade. Den 22 april 2010 skulle jag börja arbeta heltid i mitt företag. Det var slutmålet. Och så åtgärderna:

Insatser för att nå målet

- Fortsatt kontakt med sjukgymnast och egen träning
- Promenader

Som en distraktion i joycemödorna hade jag några månader tidigare påbörjat ett projekt som hette *Skunke*.¹⁰ Tanken var att jag skulle åka ut en helg och fotografera ladugårdarna i min hemsocken. Jag hade lagt märke till att det fanns en arkitektonisk egenhet hos ladugårdarna där, nämligen att de ofta hade en skunke, en sorts öppen farstu varifrån dörrar ledde vidare in i byggnaden. Möjligen var Hemsjö centrum i Skunkerike, men för att utröna det var jag tvungen att leta upp samtliga ladugårdar och se hur vanligt det var.

En helg räckte till ungefär två dussin ladugårdar. Det var ju ingenting.

För att störa så litet som möjligt smög jag fram mot ladugårdarna och tog en bild. Det innebar att jag störde oerhört. Folk kom springande och undrade vad jag höll på med. Jag sade att jag hade gått kursen i hembygdsföreningen.

- För Ingrid Ohlson? sade de.

- Ja, sade jag.
- Okej, sade de.

Det rätta tillvägagångssättet var förstås att knacka på och fråga om lov. Det ledde ofta till ett längre samtal om ladugårdens väl och ve. Jag kunde hinna med kanske två tre ladugårdar om dagen. Om inte försäkringskassan hade beordrat mig att promenera är jag övertygad om att jag aldrig hade förmått leta upp och fotografera samtliga 206 ladugårdar i Hemsjö socken.

Jag kan inte säga att jag var frisk den 22 april 2010, men jag kunde arbeta igen, och det var ju det som var slutmålet. Samtidigt förstod jag att jag knappast skulle kunna hålla mig i arbete om jag inte blev helt frisk och höll mig frisk. Det var bara att fortsätta gymnastisera och promenera. Gymnastiken skötte jag varje kväll innan jag lade mig, men promenaderna blev ganska snart ett problem. Det är klart att jag kunde gå ner till hönorna och till viken och sedan upp över bron och hem, men inte dag ut och dag in. Jag kände mig som en vålnad som var dömd att vandra i Västra Bodarne.

2011 kom jag på att jag skulle göra forskningsresor ut i Västergötland. Jag hade läst hos ortnamnsforskaren Stefan Brink att det fanns 88 »hem«-orter i Västergötland, alltså orter där denna partikel uppträder antingen öppet som i Gudhem och Varnhem eller förklätt som i Hajom, Lerum och Våmb. 88 orter kändes som ett lagom antal att besöka. Är det inte 88 strängar i ett piano?

Jag ville så litet som möjligt störas av mina förutfattade meningar, och jag ville inte överta någon annans uppfattning om vad som värt att se och vad som inte var det. Om jag lät ortnamnen styra fick jag en ojävig urvalsprincip: en del kända ställen kom med och några som jag hade råkat besöka tidigare – och sedan en stor hop på alla sätt okända platser. Jag närde en viss förhoppning om att kunna urskilja gemensamma drag hos alla orter som hette något med »hem«, men egentligen trodde jag inte mycket på det. Det är ett neutralt namn ungefär som »by«, »bo« och »stad«, och betydelsen är i stort sett att detta är en plats där några bor, vare sig den nu är liten som en enda gård eller stor som en trakt. Tilläggas kan att »hemorterna« är som vanligast i Sverige just i Västergötland, och de tillhör våra äldsta ortnamn. Det kan man förstå inte minst på att en övervägande del av dem är sockennamn, vilket tyder på att de var de viktigaste platserna när kyrkbyggandet tog fart och socknarna skapades.

Ett problem återstod dock: pengarna. Nu när försäkringskassan hade tagit sin hand ifrån mig kunde jag inte ge mig ut på dagsutflykter om inte någon slags försörjning hägrade vid dagens slut. Jag sökte stipendier, men det var motigt. Jag skrev att jag skulle åka ut på måfå till alla de här hemorterna och se vad jag kunde hitta. Stipendienämnder tycker inte om sådana formuleringar. »Jag har alltid gått till väga på det här sättet«, skrev jag, »och det har trots allt blivit en del böcker och artiklar skrivna.« Jag bifogade en lista på sådana böcker och artiklar som blivit skrivna.

Till sist, sommaren 2012, trillade det ändå in ett mindre stipendium. Samtidigt ringde man från *Göteborgs-Postens* kåserisida och frågade om jag kunde göra en liten sommarserie om tre artiklar. Jag svarade att jag gärna leverade 88 artiklar inom de närmaste tre fyra åren.

– Vi kanske kan börja med tre? svarade man. Du får tänka på att det inte är så bra betalt.

Jag lovade att tänka på det.

Faktum var att jag skulle kunna lägga ihop alla artiklarna till en bok, och om den sålde riktigt bra så satt jag ändå där med en fet förtjänst om fem år eller så. Dessutom var det fråga om friskvård och behjärtansvärt på alla sätt.

Jag började med mina förberedelser. En sak som inte hade fungerat så bra med *Skunke* var fotografierna. Jag hade en gammal spegelreflexkamera som jag av snålhet bara tog en enda bild per ladugård med. Sedan lämnade jag in rullarna till den enda fotoaffär som fanns kvar i Alingsås och fick tillbaka bilderna både på papper och på cd-skiva. Flera gånger blev det något fel under framkallningen så att bilder blev skadade. Då fick jag åka ut igen och ta nya bilder. Det var bara en enda bild som blev darrig – tyvärr en av ladugårdarna ute på Bokö, en ö i Mjörn som var svår att ta sig till för mig som var båtlös. Sedan lade fotoaffären ner.

Det var dags att skaffa digital kamera. Egentligen är jag ingen fotograf, men bilderna skänker utfärderna en viss dokumentär stadga som det vore synd att avstå från.

Vidare måste jag ha kartor. Sedan västgötaromanens dagar hade jag en del kartor från Lantmäteriet, men det vore ekonomiskt oförsvarbart att köpa in alla kartor som krävdes.¹¹ Alltså gick jag in på Riksantikvarieämbetets hemsida, som är det enda

ställe jag hittat där man kan få kartor med åtminstone någorlunda tillförlitliga sockengränser. Jag hade nämligen bantat ner Stefan Brinks 88 hemorter till de 51 som är egna socknar. På så vis fick jag ett avgränsat område att undersöka. Jag skrev ut kartorna på bra papper så att stigar och höjdkurvor syntes.

Till sist ryggsäcken. Utöver karta och kamera stoppade jag ner sittunderlag, kaffetermos, kåsa, litet hushållspapper och reservnötter. Jag stannade till i Alingsås för att köpa en rejäl smörgås med en flaska mineralvatten. Jag vågade inte lita på att jag skulle hitta någon lämplig servering i de hålor jag skulle besöka.

4. VÄGEN HEM

Jag kör först till kyrkan. Det är en bra plats: där kan man ställa bilen och där är man i allmänhet mitt i byn. Jag kliver ur och ser mig omkring. Det är det bästa ögonblicket: jag har hamnat någonstans där jag aldrig tidigare har varit, och jag vet ingenting om vad jag skall hitta under dagen.

Det här med att jag inte vet någonting kan verka kokett. Det är klart att jag vid det här laget kan en del om landsbygden, om Västergötland, om historien och så vidare. Men det mesta är allmänna kunskaper. Nu är jag på jakt efter det särskilda. Och jag vet inte i förväg vad det kan vara.

Jag gör upp en rutt som för mig över halva socknen. Det blir en ordentlig promenad, åtminstone en mil för de mindre socknarna, minst två mil för de större. Det gör inte så mycket, jag kan gå långt utan att bli särskilt trött. Var som helst kan jag stanna, och det bästa av allt är att det alltid är vackert väder. (Jag har övertygat mig om att det blir för besvärligt med kameran om det regnar.) Sedan gör jag ett nytt besök några dagar senare.

Ofta möter jag ingen alls under en hel dags promenerande. Jag vet inte vad folk gör. Men om jag inte hade blivit ordinerad promenader av försäkringskassan kanske inte jag hade kommit ut heller. De flesta vill inte åka ut någonstans alls om de inte har något mål för resan. En textilbutik i Kinna. Tio tusen tranor som skrånar i Bjurum. En äldre anförvant vid Vanderydsvattnet. Jag har ju också gjort upp olika mål, men det är påhittade mål. Ingen auktoritet har talat om för mig att det är något speciellt att se i Murum. Jag åker dit ändå.

Jag får göra ungefär som jag vill under promenaden. Jag har dock bestämt mig för att inte knacka på hos någon. Jag tycker det verkar påfluet. Om det däremot är någon som är ute och ordnar i trädgården, så anser jag det som lovligt byte och pratar gärna. Trädgårdspåtarna brukar också bli glada över en pratstund. Kanske är det något som jag funderat på under promenaden som jag kan få hjälp med.

Kameran har jag alltid till reds. Jag tycker om att ta bilder på moln. Åkrar och ängar är också fint. Alla slags djur gläder mig, särskilt kor. Jag tar en del bilder på blommor också. Människor fotograferar jag helst inte, och hus undviker jag – och förfallna hus är för lätt, det känns som fotografiens motsvarighet till hötorgskonstens gråtande barn. Jag tar gärna bilder på flyttblock, men på bilderna får man ingen känsla av stenens tyngd och volym. Jag tar alltid bilder på kyrkorna, trots att det är stört omöjligt att få tornen raka.

Nästa fas är arkivarbetet: jag letar i mitt eget referensbibliotek, söker på internet, tittar i Libris om det finns någon bok – och det finns nästan alltid en sockenbok. Problemet är att den ofta bara finns i ett exemplar på det närmaste biblioteket. Att beställa från Alingsås bibliotek tar ett par veckor, eftersom böckerna först måste passera Borås och ligga där ett tag. Att köpa via antikvariat på nätet går snabbare, även om jag då riskerar att få många fler sockenböcker än jag egentligen vill ha. En tredje lösning är att låna på ortsbiblioteket på väg hem från första dagen. På det viset har jag byggt upp en fin samling lånekort.

Sedan åker jag tillbaka och går resten av socknen. Den vandringsen blir litet annorlunda, eftersom jag både hunnit läsa och tänka. Kanske finns det något speciellt problem som jag skall försöka lösa.

Ibland har jag resesällskap. Det fanns en tanke från början om att anlita olika experter – botaniker, geologer, arkeologer, sociologer – för att uppnå en större bredd, men det har hittills fallit på att det är svårt att planera resorna i förväg. Det måste yppa sig en dag då ingenting annat behöver göras, och väderleken skall vara tjänlig. Därför har det blivit min syster Eva och min gamle vän Börje i Gräskärr som har åkt med. Min son har också varit med en gång, och jag sade till honom att allt intelligent som han kunde säga under vandringsen skulle jag stjäla till artikeln.

– Men jag bjuder på lunch, sade jag uppmuntrande.
– Det är sällan jag får ens så mycket för mina reflektioner, sade han.

Börje var skeptisk första gången han var med:

– Nu har vi gått omkring här och småpratad hela dagen. Det kan väl inte bli någon artikel av det? Du har ju inte ens gjort några anteckningar.

– Det brukar ändå bli något, sade jag.

En gång prövade jag med att göra anteckningar. Det var meningar som dök upp i huvudet och som verkade vara synd att glömma av: »En cyklist rätar på ryggen i nedförsbacken och vevar med armarna väderkvarnslikt.« Men hur skulle jag få in den? En annan anteckning löd: »I gravhögens nedsjunkna mitt växer en bukett vitsippor.« De här meningarna som verkade så pregnanta när jag nedtecknade dem fick mig att bli alldeles stel av fasa när jag satte mig framför datorn. Mitt författarskap var inte redo för detta.

Istället gör jag som jag brukar. Jag börjar någonstans och arbetar mig vidare steg för steg. En del saker kommer med och annat faller bort.

Efter varje artikel som dykt upp i *Göteborgs-Posten* hör ett antal läsare av sig. De har i huvudsak varit positiva, även om de kan ställa sig frågande till att ett pumphus har blivit kallat för elskåp när det ju är uppenbart för vem som helst att det är ett pumphus. Ibland spirar ett missnöje över att vissa trots allt ganska intressanta ting i socknen inte har omnämnts. Finaste berömmet kom från en herre i Västra Gerum som muttrade att den där Andersson verkar kunna sina saker.

För egentligen är artikelserien ovanlig. Sockenböckerna som jag nämnde är alltid skrivna av folk som är barnfödda i socknen och vet hur mycket som helst om den. Däremot finns det sällan ett vidare perspektiv över andra trakter som kan vara intressant att jämföra med. Där har jag möjligen något att komma med: jag kan litet grand om allt möjligt, även om jag saknar verkligt djup i mina kunskaper.

Litet mer lär jag mig för varje gång. En tanke som tröstar under långa uppförsbackar är att jag troligtvis kommer att bli den ende som besökt alla Västergötlands hemsocknar och nedtecknat sina intryck av dem. Och när allt förefaller grått och ounikt tänker jag

på en annan gammal vän, Mats Olsson. När vi skulle skriva en artikel om Aranöarna för många år sedan introducerade han knepet att börja var och varannan mening med: »Det är enastående intressant att...« eller »För många är det totalt okänt att...«.

– Det blir litet roligare att läsa, sade han.

Han var inte heller mycket för källforskning, utan menade att man nog kunde fundera ut det mesta själv. Det blev en artikel som innehöll en del påståenden som man inte sett på andra håll.¹²

Riktigt så frimodig är jag inte längre, men om jag ser en äng med några får på så provar jag i mitt stilla sinne att tänka: »Det är häpnadsväckande att se så många får här.« Sedan frågar jag mig varför det skulle vara så häpnadsväckande. Ja, man kan tycka att det borde vara havre. Det ser ganska bördigt ut, och det är ju en ådal som borde ha en massa saftigt slam sedan istiden.

En tanke är väckt, och kanske kan en förklaring hittas bland Lantmäteriets historiska kartor eller i någon annan källa.

Ibland dyker det ändå upp något oväntat. Kanske en korp som härmar en hund. Kanske en hällkista som är ombyggd till potatiskällare. Kanske två gubbar som bygger ett litet hus av vedträn. Sådant som är omöjligt att räkna ut på förhand.

Eller så händer det just ingenting. Jag blir sittande i åkerrenen med min smörgås och tuggar. Spottar ut en olivkärna. Tycker mig sikta en duva eller en kråka. Tar en klunk kaffe. Tänker på någon gammal bok. Vinden får sädesfältet att vattras. Det är ändå ett bra jobb, det här.

NOTER

1. »Vid solsystemets slut« i *Utblick Landskap* 1999:3, omtryckt och något reviderad i essäsamlingen *Hålor av hin* (Stockholm, 2002), samt dikten »Gå i fångelse« i *Göteborgs-Posten* 17.5 1999, också i *Hålor av hin*.
2. Philip K. Dick: *Baklängesklockans värld* (Lund, 1989).
3. *Hemskt osams* (Stockholm, 1995) och *Gyllene Gåsen* (Stockholm, 1997).
4. Det var början på en lång refuseringskarriär. Bonniers ville nästan ge ut projektet som bok med cd och hemsida; Vertigo ville nästan göra en fotobok baserad på bilder som tillkommit i ett senare skede; *Ord & Bild* lyckades framställa början på ett cd-rom-spel; *Pequod* skulle göra ett promenadnummer men hittade inte skorna. Till sist fick *Avgrunden* följa med tidskriften *JMM*:s sista nummer som cd-skiva.

5. En rapport från denna resa trycktes på *Göteborgs-Postens* kultursida: »Veckans vägvisare«, 19.4 2002.
6. J.R.R. Tolkien: *Ringarnas herre* (Stockholm, 2004–2005).
7. *Den larmande hopens dal* (Stockholm, 2008).
8. *Översättarens anmärkningar* (Stockholm, 2007).
9. James Joyce: *Ulysses* (Stockholm, 2012).
10. *Skunke* (Göteborg (Autor Eter), 2010).
11. Från och med 2016 är kartorna gratis tillgängliga på nätet.
12. »Aranöarna« i *Göteborgs-Posten* 23.2 1986.

ASTRID VON ROSEN

SCENOGRAFISK SINNLIGHET
I FÄLT MED STADENS DANSARE

Hyderabad, juli 2015. För att bli insläppta i det hinduiska templet var vi – två kvinnliga akademiker från Europa – tvungna att ta av oss skorna, lämna ifrån oss väskor, kameror och mobiltelefoner, och passera en metalledetektor. Vi hade fått rådet att ha strumpor på fötterna, för om solen sken kunde marmorgolvet bli brännande hett. Denna dag var det lite disigt, den luft som omgav oss var kroppstempererad, och upp genom fötterna strömmade en mild och skön värme från golvet. När vi rörde oss genom templet blev sensualismen i detta allt påtagligare och den förstärktes av skulpturerna, bilderna på olika gudar, och av närheten till de religiösa ritualer och praktiker som pågick. De olika aktiviteter vi mötte, doft, beröring (fötterna mot golvet eller aska i ansiktet) och syn- och hörselintryck skapade tillsammans en multisensorisk upplevelse. Den hinduiska tankevärlden var inte helt ny för mig, men bristerna i mina kunskaper var ändå alldeles uppenbara. Detta störde mig inte; jag var inte där för att veta eller fastslå saker utan för att röra mig i det okända. När jag nu skriver om upplevelsen leder det avgränsade minnet av fötternas möte med det varma golvet till att jag också kan återkalla en mera komplex och omfattande upplevelse.

Mitt minne av fötternas njutning kan i Edward S. Caseys terminologi kallas för ett *erotiskt kroppsminne*, som visserligen är fragmentariskt (koncentrerat till en avgränsad kroppsdel), men som när det aktiveras leder till en mer holistisk upplevelse (hela kroppen blir närvarande i den historiska situationen).¹ De erotiska kroppsminnena skiljer sig från vanemässiga minnen, de som

får oss att kunna gå eller sitta, och från traumatiska minnen, som är fastlåsta vid en svårbearbetad plågsam kärna. Både de erotiska och de traumatiska minnena är fragmentariska, men där de senare är instängda och orörliga är de förstnämnda öppnande och rörliga. Mina erotiska eller *sinnliga* – det ord jag föredrar att använda i den scenografiska kontexten – kroppsminnen från besöket i det hinduiska templet liknar ett antal minnesspår jag har från en serie fältarbeten (workshops bestående av platsaktiveringar i urban miljö) utförda för att initiera ett forskningsprojekt om utom-institutionell dans under 1980-talet.² Mönstret är detsamma för alla dessa minnen: ett lustfyllt sensuellt och kroppsligt förankrat fragment visar sig kunna öppna för en mer omfattande minnessekvens. Syftet med fältarbetena var mer precist att undersöka dansgruppen Rubicons projekt »Stadens dansare« genom att aktivera de offentliga platser – staden förstås här som ett arkiv – som intogs under 1986–89: Trädgårdsföreningen, Götaplatsen, Stora Hamnkanalen, sluttningen vid Näckrosdammen (Humanistbacken), Hagaplan och Hagakyrkan, samt Vasagatan.

Rubicon bildades 1978 av tre kvinnliga koreografer och dansare, Eva Ingemarsson, Gun Lund och Gunilla Witt, och var den första grupp utanför huvudstaden som tilldelades stöd från Statens kulturråd.³ I början uppträdde Rubicon för barn, och turnerade i regionen, men koreograferna blev i början av 1980-talet inspirerade av dansteaterikonen Pina Bausch och bestämde sig för att utforska vad dans var på ett mer grundläggande sätt. De tillbringade nästan ett år i en studio med att gå tillsammans, vilket var ett sätt att skapa nya minnesspår i kroppen – spår som inte hade sina rötter i den klassiska balettens träningsystem – och från detta vidareutvecklades deras gemensamma arbete.

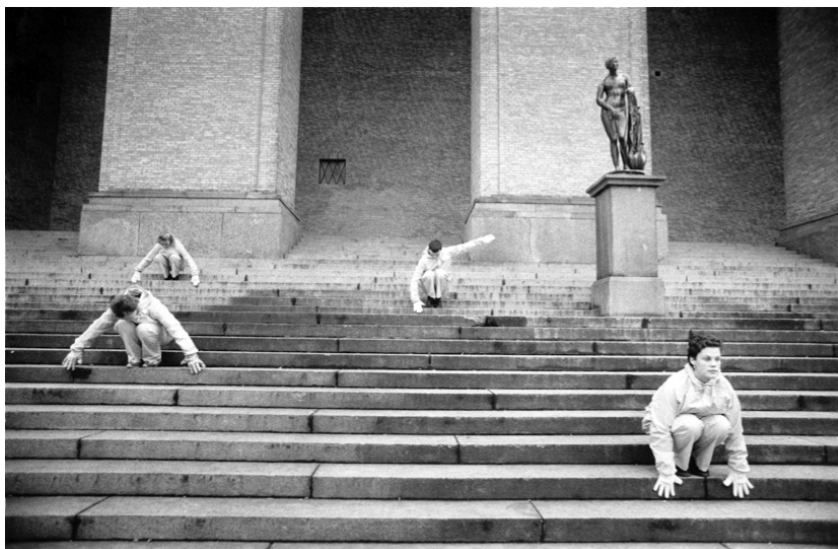
Rubicon hade ingen egen scen, och bestämde sig för att inta staden med dans. Att inta gator och torg var mot bakgrund av studentrevolten i Paris 1968 inte främmande som strategi. Ganska snart blev dansarna kända och igenkända genom att de nästan alltid uppträdde i gula regnkläder – av samma slag som bars av stadens parkarbetare. Den nya dansen etablerades i Göteborg med omnejd, en förändring som till dags dato varit relativt bestående. Rubicons arbeten i staden ledde till att utom-institutionell dans nådde en stor, ny och ofta spontan publik.

På många sätt är gruppen en typisk exponent för den post-

moderna (i Sverige ofta) statligt understödda danskonst som sökte gränsöverskridande samarbeten och intog andra miljöer än de traditionella teaterrummen. Likt samtida koreografer på en internationell arena inkorporerade Ingemarsson, Lund och Witt vardagsrörelser i sitt arbete. Verken signalerade anti-elitism samtidigt som de på ett distinkt sätt markerade att den nya fria konsten var professionell, och därmed förtjänt av offentligt stöd. Det som gör Rubicons projekt »Stadens dansare« väsentligt att undersöka är, som jag ser det, den lokala betydelsebildningen (snarare än det typiskt postmoderna), aktionernas förändrande kraft och demokratiska potential.

På en teoretisk nivå tolkar jag våra fältarbeten genom det Marsha Meskimmon – en av dem som arrangerade och deltog i aktionerna – kallar för »feminist corporeal-materialist aesthetics«, det vill säga en estetik som bygger på situerad kunskap, förkroppsligad subjektivitet och materialisering av mening.⁴ Att välja att kroppsligt aktivera offentliga platser där en dansgrupp tidigare uppträtt var ett etiskt och feministiskt ställningstagande. Jana Perkovic uttrycker det så här: »Instead of insisting on the masculine, disembodied notion of 'public sphere', as a political space in which we cultivate rationality as the highest expression of our 'Western' value, perhaps we should embrace the concept of 'affective public sphere', a space of emotional exchange in which we ought to make room for grief, anger, sadness, love.«⁵ När vi kollektivt intog de platser där Rubicon uppträtt betonades ett dynamiskt sammanvävande av kroppslig kunskapsproduktion och politik, till skillnad från traditionens okroppsliga protokoll. Eftersom i princip inget substantiellt har skrivits om Rubicon inom akademien aktiverades också ett historiografiskt fält, och därmed sattes kunskapsteoretiska förutsättningar och processer i spel.⁶

I det första fältarbetet, en workshop som hölls den 29 oktober 2013, samlades ett tjugotal forskare och praktiker på Götaplatsen i Göteborg. Vi som deltog hade gått med på att följa de instruktioner som konstnären och forskaren Monica Sand gav oss på plats.⁷ Till grund för den kollektiva platsaktiveringen låg en första genomgång av material om Rubicon tillgängligt i en offentlig databas, men vi hade medvetet valt bort att försöka rekonstruera koreografin (detta är ett annat, men inte mindre viktigt projekt). När vi fyllde de trappor som leder upp till Konstmuseets gamla

Rubicon, *Götaplatsens trappor*, den 22 november 1986
(foto: Elisabeth Ohlson Wallin).

entré (i bruk 1986, men numera flyttad till gatuplan) uppstod ett intrikat multisensorisk samspel mellan arkitektur, luft, doft, ljud och kroppar. Jag minns upplevelsen av att andas in och använda rösten för att få svar från museets mäktiga tegelfasad, samtidigt som jag lyssnade till de andras ljud eller sång, iakttog och samvarierade med deras rörelser. Någon krälade på trapporna, någon gick med distinkta steg i trappavsatsens horisontella riktning.

Ett år senare hade Rubicons alla ovan nämnda platser aktiverats, och i min kropp och mitt medvetande fanns ett lager av minnen. Påfallande många av dem kan beskrivas som sinnliga, det vill säga fragmentariskt lustfyllda men förbundna med helhetsupplevelser på konstruktiva sätt. Ett exempel är när aktiveraren Kajsa Sandström instruerade oss att öppna munnen för att låta vinden inta den håligheten.⁸ Det kändes ovanligt – mildt och samtidigt omvälvande – att samspela med platsen och dess luftrum på det sättet. Genom minnet av vinden i munnen, en på något vis intim akt, växer ett komplext multisensoriskt minne fram av hur platsen intogs.

Det står klart att de kollektiva platsaktiveringarna har gjort min kropp (eller delar av den) till ett slags arkiv för sinnliga

minnen av platsaktiveringar. Men hur kan dessa minnen göras produktiva i skapandet och skrivandet av danshistoria? Det som hände rent konkret när fältarbetet var över var att kroppsminnena framträdde som produktiva när jag arbetade igenom annat material: information, berättelser och rörelsedemonstrationer som Rubicons koreografer bidragit med, samt arkivmaterial som film, foto, affischer, programblad och recensioner. Utan att gå in i denna process i detalj, blev resultatet att jag placerade in platsaktiveringarna – och därmed skapandet av sinnliga minnen – i en modell för scenografianalys som jag utvecklat under de senaste åren (och som är i ständig tillblivelse).⁹ Modellen, som består av tre analytiskt separerade register (inte lager eller nivåer som lätt får hierarkiska innebörder), är holistisk och vill inte utesluta några relevanta aspekter av det sceniska skeendet. Den får sin skärpa genom att analysen börjar med imperativet att *scenografera!*, alltså att placera sig som aktivt samspelande kropp (och lämna den traditionellt distanserade publik- eller forskarpositionen) i ett rum med alla dess komponenter och mellanrum.¹⁰ Det var precis sådana intensiva – och i många fall sinnliga – kroppsliga utbyten mellan människor och miljö som de ovan beskrivna platsaktiveringarna möjliggjorde.

Det första registret, som är det som den här texten främst tar sig an, fokuserar på det jag kallar för *scenografisk sinnlighet*.

Workshop på Götaplatsens trappor den 29 Oktober 2013
(foto: Linda Sternö).

Här betonas kroppsligt engagemang, materiella, sensuella och även omöjliga upplevelser (som risken att man kan halka och bryta benet). Det viktiga – precis som i det ovan beskriva besöket i templet – är att delta i ett skapande av minnen; att öppna sig för kunskap och vara närvarande snarare än att försöka låsa fast några svar. Utforskandet av de visuella, fysiska, multisensoriska, rumsliga, och intermediala uttrycken på Götaplatsens trappor ledde till att jag – i samspel med de andra deltagarna – fick en genuint förankrad kroppslig kunskap om platsen och möjlighet att bättre begripa det spel med arkitektur och rum som dansarna i Rubicon iscensatte.

Det andra registret operationaliserar *scenografisk semiotik*. Här identifieras tecken och deras möjliga betydelser i relation till kontexten. Därmed kan det sceniska skeendet relateras till kulturella imaginära föreställningar, bildvärldar och konventioner. Syftet är inte (och detta är viktigt) att låsa fast bestämda betydelser, utan att frilägga bilders (rörliga och i tid utsträckta, materiella och multisensoriska bildhändelser) byggstenar och förbindelser med sitt sammanhang.¹¹ Ett exempel är hur Rubicons estetiskt verkningsfulla gula regnkläder dels bidrog till att det koreografiska mönstret blev koloristiskt laddat, dels aktualiserade dansarnas roll som professionella kulturarbetare.

Det tredje registret handlar om *scenografisk struktur*. Här undersöks de symboliska eller laggivande strukturer som reglerar händelsen. Ett exempel på en sådan struktur är kulturpolitik, något som var relevant i Rubicons fall. Här ställs frågor om vem som å ena sidan tilldelas stöd och varför, och om vem som å andra sidan inte kommer ifråga för bidrag. När Rubicon dansade på Konstmuseets trappor aktiverades flera kulturpolitiska strukturer. Museets långa tradition och dess finansierings-, värderings- och urvalssystem hade inte någon plats för den lokala och nyskapande dansens kroppar. Den kulturpolitik som gav stöd till Rubicon hade inte några system som förmådde hantera förekomsten av en publik som inte var möjlig att räkna, som var fri att komma och gå som den ville, i stadsrummet.

I sitt projekt »Stadens dansare« ifrågasatte Rubicon rådande institutionella ordningar och skapade en rörlig konst som inte bara satte själva museibyggnaden i spel, utan också lyfte fram frågor om demokrati och det offentliga rummet. I en och samma

rörelse – som att åla nedför trappan – fanns alla tre registren närvarande: den scenografiska sinnligheten, semiotiken och strukturen. De gulklädda kropparnas materiella aktioner, och deras associativa teckenbetydelser inverterade konstvärldens hierarkier så som de uttrycktes genom arkitekturs trappor och klassicistiska valvbågar. Deltagarna i platsaktiveringarna utsattes för – och gjordes medvetna om – den enormt rörliga komplexitet som kännetecknar stadsmiljöer. Det öppna och utmanande utforskandet av platserna var alltså inte ett försök att återge Rubicons koreografiska rörelser, men det möjliggjorde för deltagarna att röra sig sinnligt (lustfyllt fragmentariskt men i förbund med helheter) inne i eller med de grundprinciper som dansgruppen arbetade efter: (1) koreografin skapades i nära samspel med det offentliga rummet, arkitektur, strukturer (som gångvägar och passager) och människor, (2) formala aspekter (till exempel form, linje, färg, rytm, rymd, skala och komposition) var grundläggande när storskaliga rörliga multisensoriska dansbilder smälte samman med stadens levda och röriga och utrymmen, (3) materiell och kroppslig interaktion med omgivningen (som till exempel att glida eller kråla nedför en trappa) är lika grundläggande i verken, (4) särskilt perspektivskiftet är en kraftfull komponent i deras arbete, och (5) även om publiken var fri att komma och gå som den ville tänkte sig koreograferna ideala platser där deras kompositioner kunde upplevas på bästa sätt.

En pluralistisk dokumentationsmetod initierad av filmaren Linda Sternö bidrog till att de kollektiva fältarbetena fick ett värde: det vi gjorde kunde och kan inte så enkelt raderas och glömmas. Idag finns dokumentationen i ett digitalt arkiv vars rörliga bilder hjälper mig – och potentiellt också andra – att minnas de kollektiva platsaktiveringarna. Däremot kan de sinnliga fragmenten i kroppens arkiv inte lagras digitalt, men de är förbundna med kamerans arbete, och kan aktiveras genom det filmade materialet.

För att summera: det som de noga planerade aktionerna lyckades med på en metodologisk nivå var att placera forskarens egen kropp på en praktisk och materiell scen för aktion, en *scena* för att använda Peter W. Marx begrepp.¹² Aktiveringarna fungerar som ett spel där något nytt skapas, upplevs och görs tillgängligt i utbytet mellan miljö och mänskliga kroppar. Detta spel kan be-

skrivs som en scenografisk händelse, där deltagarna är sceniskt aktiva i tillblivelsen av (bland annat) sinnliga kroppsminnen.¹³ Den modell för historisk scenografianalys som jag beskrivit ovan är inte bara något jag haft med mig in undersökningen – modellen har också utvecklats genom mötet med Rubicons verk. Den scenografiska sinnligheten fungerar som en metod som möjliggör sådana kunskapsprocesser.

NOTER

1. Edward S. Casey: *Remembering. A Phenomenological Study* (Bloomington, 2009), 158–162.
2. Den första fasen i denna initiering beskrivs närmare i Marsha Meskimmon, Astrid von Rosen & Monica Sand (red.): *Dance as Critical Heritage. Archives, Access, Action* (Göteborg, 2014). Finns digitalt: http://criticalheritagestudies.gu.se/digitalAssets/1497/1497255_dach-report.pdf
3. Från början hade gruppen en fjärde medlem, Gunnel Johansson, som dock slutade 1985.
4. Marsha Meskimmon: »Art Matters. Feminist Corporeal-Materialist Aesthetics« i Robinson & Buszek (red.): *The Companion to Feminist Art Practice and Theory* Oxford, (forthcoming) 2016).
5. Jana Perkovic: »An Ethics of Touch« i *Dancehouse Diary*, Issue 8, 2015. Finns digitalt: <http://www.dancehouse.com.au/development/research/researchdetails.php?id=103>
6. Om historiografi, se Thomas Postlewait & Charlotte M. Canning: »Representing the Past. An Introduction on Five Themes« i Canning & Postlewait (red.): *Representing the Past. Essays in Performance Historiography* (Iowa City, 2010), 1–34.
7. Monica Sand: »Gå i historiens fotspår. En aktivering av konstens kritiska potential i stadsrummet« i Meskimmon, von Rosen & Sand (red.): *Dance as Critical Heritage*, 51–57.
8. Monica Sand hade delat in oss i grupper och delegerat till dansaren Kajsa Sandström att leda arbetet med grässlutningen vid Humanisten, den 23 maj 2014.
9. Se »Inferno i trötthetssamhället. En scenografisk analys av *Ett drömspel* i Oslo 2014« i *Arche*, nr 52-53, 2015, 307–315; »Scenografera Sillgateteatern. Ett spel mellan kropp, bild och språk« i Gladsö et al. (red.): *Lidenskap och levebröd. Utövande kunst i endring runt 1800* (Bergen, 2015), 315–334; »Koreografi, komplexitet och kritisk rörlighet. En undersökning av barndomens närvaro i dans-teaterverket Kung Oidipus« i *Arche*, nr 46-47, 2014, 101–114; »Anteckningar om scenografi« i *Arche*, nr 36-37, 2011, 178–187; *Knut Ströms scenografi och bildvärld. Visualisering i tid och rum* (diss. Göteborg, 2010). Utan att göra en längre utredning av modellens tillblivelse vill jag nämna att den inledningsvis tog sin utgångspunkt i Jacques Lacans begrepp *det reala*, *det imaginära* och *det*

symboliska. Under vägs har beröringspunkterna med Julia Kristevas begrepp *det semiotiska* och *det symboliska* blivit tydligare. Jag har även hämtat inspiration från teatervetenskapliga modeller, och då främst Willmar Sauters tänkande om teaterhändelsen och föreställningsanalysens olika nivåer.

10. En tidigare version av min text har presenterats som ett paper inom Choreography and Corporeality Working Group, IFTR Conference, Hyderabad, Indien 6–11 Juli 2015. Gruppen tackas här för värdefulla synpunkter på texten. För ett tidigt och inspirerande exempel på kroppslig aktivering av en historisk miljö, se Lena Hammergren: »The Re-turn of the Flâneuse« i Foster (red.): *Corporealities. Dancing Knowledge, Culture and Power* (London, 1996), 53–69.
11. Detta metodologiska tänkande är förankrat i en konstvetenskaplig tradition. Ett användbart exempel på vetenskapligt strukturerat friläggande av byggstenar (i motsats till ett allt för snävt fastläsande av betydelser) med hjälp av semiotik är Lena Johansson: »Sittandets semiotik och den kvinnliga modernismen« i Eriks-son & Göthlund (red.): *Från modernism till samtidskonst. Svenska kvinnliga konstnärer* (Lund, 2003), 22–47.
12. Peter W. Marx: »Making a Scene! Considerations on the Concept of Scena«, presented at the »Making a Scene«-workshop of CRASSH at King's College Cambridge, Jan. 12, 2015. Finns online: https://www.academia.edu/10261717/Making_a_scene_Considerations_on_the_concept_of_scena (2015-08-08)
13. Traumatiska minnesspår ska inte förstås som värdelösa, farliga eller ointressanta; de kan bearbetas och få mening.

Yael Feiler

TEATERFÄLTET SYNAS I SÖMMARNA
ANTECKNINGAR OM ETT FÄLTARBETE
KRING TEATER OCH KÖN

En bred definition av *fält*, kan, med Pierre Bourdieus begreppsapparat, formuleras som ett autonomt system av relationer mellan stridande positioner.¹ Teaterfältet, såsom jag konstruerar det, kan i sådana termer betraktas som ett visserligen autonomt system, men där striden mellan fältets besatta positioner inte minst gäller denna autonomis gränser. Skall teatertraditioner, hierarkier och normsystem – själva tecknen på teaterfältets autonomi – bevaras och skyddas från andra normsystem, eller skall dessa ifrågasättas och förändras? I det fältarbete som här beskrivs undersöks hur fältets olika positioner förhåller sig till införandet av rättviseaspekter, som exempelvis jämställdhet, i fältets normsystem. Upplevs detta som en nödvändig omdefiniering av fältets värderingar eller som en attack på det symboliska kapital som aktörerna besitter?

BAKGRUND

Hösten 2007 uppmärksammade styrelsen för Sveriges Dramatikerförbund att den aktuella repertoaren på de stora teatrarne i Stockholm nästan uteslutande innehöll pjäser skrivna av män. Med anledning av detta beslutades att förbundet skulle genomföra en undersökning för att kartlägga huruvida genusaspekten är en faktor när teatrarne bestämmer sin repertoar.

Jag anlätades för att göra undersökningen. Mitt uppdrag var att undersöka och dokumentera hur dramatikerne knyts till teatrarne och hur den konstnärliga processen ser ut i förhållande till kön.²

Under hösten 2008 intervjuade jag så ett 40-tal personer med anknytning till sex institutionsteatrar i Sverige: Dramaten, Riksteatern, Norrlandsoperan, Östgötateatern, Göteborgs Stadsteater och Backa Teater. Jag samtalande med konstnärliga ledare, konstnärliga råd, fackliga representanter, dramaturger, informatörer, producenter, marknadsförare och kulturpolitiker. Dessutom träffade jag två teaterförläggare och ett antal dramatiker och intervjuade dem om deras erfarenheter av samarbete med teatrar.

Projektets syfte var alltså att ta reda på huruvida könssegregering finns med som faktor när dramatiker anlitas. Tillvägagångssättet var att via djupintervjuer genomlysateatrarnas rutiner och praktiker gällande repertoar, kriterier för urval och beställning av dramatik samt hantering av frågor kring jämställdhet.

PROBLEMFÖRMULERING, SYFTE METOD OCH PERSPEKTIV

När jag trädde in i projektet var problemformuleringen klar och definierades som »Mansdominans på svenska scener«. Detta konstaterande grundades på statistiskt underlag från Svensk Teaterunion. Det som behövdes nu var ny kunskap som skulle dels beskriva hur och dels förklara »varför förhållandet mellan män och kvinnor är så skevt«, som Sveriges Dramatikerförbunds direktör Susin Lindblom formulerat det.³ Det planerade projektet hade således en explorativ karaktär. Metoden att komma åt den önskade kunskapen kom att bli kvalitativ, i form av djupintervjuer.

Det tydliga genusperspektiv som karakteriserade problemformuleringen präglade också projektets syfte och mål. Kulturrådets finansiering inom ramen för en stor jämställdhetsatsning år 2008 innefattade en ambition att bidra till en förändring och att rätta till det ovan nämnda skeva förhållandet. Detta perspektiv blev därför en självklar utgångspunkt och kom att prägla projektets genomförande och resultatredovisning.

TIDIGARE FORSKNING OCH UNDERLAG

Som tidigare nämnt grundades problemformuleringen på ett statistiskt underlag från Teaterunionen. Viktigt är dock att framhålla

att problemet med ojämsställda förhållanden inom det svenska teaterfältet synliggjordes och diskuterades flitigt redan ett par år tidigare i samband med dels den statliga utredningen *Plats på scen* (2006), dels Teaterförbundets guide till jämställdhet *I väntan på vadå?* (2007).⁴ Den omfattande statliga utredningen, som består av statistisk data, intervjuer och essäer, resulterade såväl i direktiv och förslag om åtgärder som skulle rätta till de skeva förhållandena, som i den ovan nämnda ekonomiska satsning från kulturministeriet som min undersökning finansierades av. *I väntan på vadå?* består av intervjuer med tillhörande genusanalyser i vilka namnkunniga teaterchefer, oftast män, avslöjar en häpnadsväckande brist på medvetenhet om genusaspekten och ovilja att handskas med den. Publiceringen resulterade i en livlig och polariserad kulturdebatt om konstnärlig kvalitet visavi rättvisaspekter. Dessa två dokument utgjorde ett stabilt underlag till mitt kommande arbete samtidigt som Teaterunionens statistiska uppföljning vittnade om att vetskap om förhållandena inte per automatik bidrar till en lösning.

Inför mitt uppdrag och de planerade intervjuerna (med bland andra samma personer som Vanja Hermele ett par år tidigare intervjuat i *I väntan på vadå?*) var jag hur som helst medveten om att aktörerna nu skulle vara förberedda och bättre artikulerade kring genusfrågor och att de troligtvis skulle inta en försvarsposition som kunde försvåra mitt arbete.

TEATERHUSEN SOM FÄLTETS KÄRNA

Som tidigare nämnts utgörs teaterfältet, så som jag konstruerar det, av flera positioner besatta av institutioner och personer. Teaterhusen kan ses som navet till vilket flera positioner knyts. Eftersom det enligt Dramatikerförbundet är på institutions-teatrarna (och inte lika tydligt inom ramen för de fria teatergrupperna) som ojämsställdhet vad gäller upphovspersonerna är tydligast, ringades sex av landets institutionsteatrar in som undersökningsobjekt: Dramaten, Riksteatern, Norrlandsoperan, Östgötateatern, Göteborgs Stadsteater samt Backa Teater.

Andra kriterier för valet av just dessa teatrar var dels den geografiska spridningen och dels representativiteten, allt för att öka resultatens generaliserbarhet: Dramaten valdes i egenskap

av Sveriges nationalteater, belägen i huvudstaden, Riksteatern i sin egenskap av arrangör och producent av teater och dans i hela landet, Norrlandsoperan tack vare sin geografiska placering och genrespecifika profilering, Göteborgs Stadsteater, förutom den geografiska motiveringen, tack vare sin profilering som just jämställd teater, Östgötateatern som representant för regionteatrarna och Backa Teater som en barn- och ungdomsteater.

FÄLTETS POSITIONER

Det bästa sättet att komma åt den önskade kunskapen var, föreföll det mig, att ringa in de till de olika teatrarna knutna nyckelpersoner eller grupper, som på ett eller annat sätt deltar i processen som resulterar i teatrarnas repertoar, och att ta del av deras beskrivningar av processen:

– *Teaterns konstnärliga ledning och dess verkställande direktör*

De flesta teaterinstitutioner har en hierarkisk organisation i vilken den konstnärliga ledaren har en oinskränkt makt. Teaterns konstnärliga ledare brukar, oavsett beslutsprocessens ordning, ha det sista ordet i konstnärliga beslut om exempelvis repertoar.

– *Ansvariga kulturpolitiker (politiska styrelser)*

Sveriges institutionsteatrar tillhör staten (eller kommunen) och har därför politiska styrelser knutna till sig. Formellt ser styrelserna till att teatrarna lever upp till regler och bestämmelser (inte minst jämställdhetsplaner), bestämmer om tillsättning av konstnärliga ledare och godkänner teatrarnas budget.

– *Dramaturger*

Dramaturgerna är de som kommer i kontakt med flest pjästexter – dels genom aktivt uppsökande och dels genom manuskript som tillsänds teatrarna. Det hör till deras uppdrag att presentera dessa för konstnärliga råd och konstnärlig ledare.

– *Konstnärliga råd*

De konstnärliga råden består av flera olika yrkeskategorier på teatern och fungerar som ett rådgivande organ till dramatur-

gerna och ledaren. Ledamöter i konstnärliga råd kan komma med egna repertoarförslag.

– *Regissörer*

Regissörer brukar kunna välja dels vilka produktioner som de engageras i och dels påverka beslut gällande rekrytering av medarbetare – däribland dramatiker.

– *Medlemmar/Dramatiker*

Idén var att intervjua även ett antal dramatiker som kunde vittna om sina egna upplevelser och uppfattningar kring rekryteringsprocessen och att jämföra det materialet med det övriga.

I det följande kommer de intervjuade i dessa positioner att kallas informanter.

TIDSHEMA OCH PLANERING

När förutsättningarna var klara var det dags att schemalägga projektet, vars tidsram på sex månader sattes av uppdragsgivarna: Dramatikerförbundet och Centrum för dramatik. Mitt utkast – ett veckovist schema – modifierades dock under projektets framåtskridande.

Först bereddes tid för orientering och planering: insamling av underlag om teatrarnas struktur och personal, inläsning av tidigare forskning, införskaffning av teknisk utrustning för inspelningen av intervjuerna, utveckling av intervjufrågorna anpassade till informanternas olika yrkesgrupper, mailförfrågningar om kontakt där presentation av mig och projektet ingick, samt uppföljning via telefon och planering av de första mötena/intervjuerna.

Intervjufrågorna mailades i förväg och blev, i vissa fall, modifierade. Parallellt planerade jag resor och kontakter med aktörerna utanför Stockholm. Den första bearbetningen av materialet – d.v.s. transkriberingen av intervjuer – skedde parallellt med det fortsatta intervjuarbetet. Här rymdes även en återkoppling till uppdragsgivarna (jämställdhetsgruppen på Dramatikerförbundet) med en första lägesrapport. När all materialinsamling var klar ägnade jag resterande tid åt slutbearbetning, analys och sammanställning av materialet till en färdig rapport.

VÄNTADE OCH OVÄNTADE PROBLEM

Som tidigare nämnts visste jag redan initialt att mina informanter hade tidigare erfarenheter av jämställdhetsundersökningar – antingen personligen eller via media – vilket jag lät påverka mitt tilltal. Jag utgick ifrån att en del av mina informanter skulle känna sig utpekade som motståndare till jämställdhet och tveka inför eventuell medverkan, och att en del av uttalandena skulle komma att vara tillrättalagda. Jag valde därför en trevlig, välvillig och öppen ton i mötet med beslutfattarna, och bestämde mig för att ta all respons på allvar. Skulle informanternas yttranden visa sig stå i kontrast till ett omvittnat konkret läge skulle mitt uppdrag vara att ta reda på andra bakomliggande orsaker till det uppkomna läget.

En av dem som fanns med i min önskelista som informant, och som också figurerade i Hermeles dokument, tvekade mycket riktigt, och trots övertalningsförsök via mail och telefon ställde hen aldrig upp på intervju.

Ett annat, mindre väntat problem, dök upp i samband med intervjuerna av dramaturger. Frågorna kretsade dels kring detaljer i dramaturgens vardagspraktiker och olika beslut (hur hen kommer i kontakt med de pjäser hen läser, hur hen presenterar sina önskemål när det är fråga om ett aktivt uppsökande/en beställning, hur hen väljer vilka som kontaktas, hur hen sorterar bland inskickat material) och dels kring smak och urvalskriterier: vad som avgör vilka pjäser spelas, huruvida det finns kriterier för kvalitet, huruvida hen anser att det finns allmängilltiga berättelser, om hen anser att kvinnor och män skriver olika och hur en bra repertoar är sammanställd. Efter en sådan intervju ringde informanten i fråga upp och anklagade mig för tendensiösa frågor som syftade till att påvisa att en bristande jämställdhet vilar på förutfattade meningar och på snedvridna kriterier. Dramaturgen krävde mot den bakgrunden att få se och godkänna den färdiga texten innan den skulle gå till publicering (vilket givetvis redan fanns med i planeringen). Det resulterade i att jag funderade ett varv till på mina frågor och hur jag ställde dem; inte minst bestämde jag mig för att vara så öppen som möjligt vad gäller syftet med dem.

Ett annat problem som överraskade mig var att det var ytterst få (fem) dramatiker som ville medverka som informanter, trots

att förfrågan hade gått ut till samtliga (ca 600) Dramatikerförbundets medlemmar. Jag tolkade detta som ett tecken på dramatikerernas beroendeförhållande till teaterhusen och ovilja att (trots löfte om anonymisering) bli associerade med ett projekt som kunde peka ut dem som offer för en struktur. I termer av fält skulle alltså läget kunna beskrivas som en strid mellan positioner där dramatikererna (under den aktuella perioden) var i underläge.

FÄLTARBETETS VARDAG

Cirka hälften av projektets 25 veckor bestod av besök i teaterhusen och möten med informanter som representerade olika positioner/yrkeskategorier i teaterfältet. Att jag är välbekant med fältets strukturer och hierarkier underlättade det för mig att nå rätt personer och att skapa förtroende i relation till informanterna (– jag etablerade till exempel den första kontakten med teaterchefer via sekreterare snarare än direkt). Eftersom besöken var planerade och bokade i god tid (och jag var dessutom noga med att kontakta informanterna kort före mina besök för att påminna och försäkra mig om att mötet skulle bli av) gick allt enligt planerna. De allra flesta var väl förberedda och medverkade på ett generöst vis, både innehålls- och tidsmässigt.

Alla intervjuerna spelades in och transkriberingen av dem skedde kontinuerligt, exempelvis under tågresor. Sammanlagt blev det ca 300 sidor transkriberat material.

SAMMANSTÄLLNINGSPROCESSEN

Nu var allting skrivet. Efter anonymiseringen av intervjuaterialet sammanställde jag det med teaterhusen som sorteringskriterium, under vilka informanterna radades upp med endast konststillhörighet som information utöver yrkeskategorierna. För att ta ett exempel: »Dramaten« som huvudrubrik, och följande kategorier under: »Konstnärlig ledare, man«, »Dramaturger, två kvinnor, två män«, »Styrelseordförande, kvinna«, »Facklig representant, kvinna«, och så vidare. Viktigt att notera är att teaterfältet i Sverige är ganska litet och att det skulle kunna

vara möjligt att, trots anonymiseringen, spåra informanternas identitet. Tanken med anonymiseringen var dock här att bereda väg för att kunna generalisera och komma ifrån kopplingen av uttalandena till personliga åsikter, snarare än att skydda någons identitet.

Frågan var dock hur materialet skulle bearbetas. Uppdragsgivarna önskade sig en lättillgänglig och inte alltför omfattande rapport. Ett urval och en annan typ av sammanställning än den initiala blev mot den bakgrunden nödvändig. Det viktiga var att lyfta fram sådant som vittnade om urvalsprocessens praktik och att välja ut de uttalanden som hade mest relevans för projektets mål, alltså de som potentiellt ägde förklaringskraft i relation till den skeva jämställdheten på fältet. Jag valde därför att fokusera de tyngsta positionerna, nämligen beslutfattarna: teaternas konstnärliga ledare, som alltid har sista ordet gällande rekrytering av dramatiker/urval av repertoar, och styrelseledamöter/kulturpolitiker, som representerar lagen och ansvarar för att verksamhetsplanen, inklusive jämställdhetsplanen, efterlevs.

I stället för att presentera dessa uttalanden var för sig i och i kronologisk ordning valde jag *tematisering* som metod för sammanställningen. Här var genusperspektivet en vägvisare. Jag valde ut teman som sammantaget fokuserade på de tendenser som jag upptäckt under resans gång, teman som hade en förklaringskraft i relation till det uppkomna läget och/eller hade en inbyggd förändringspotential. Jag kodade så materialet och grupperade uttalandena under några rubriker. Grupperingen resulterades i tre kapitel med varsitt huvudtema inklusive underrubriker.

Det första temat kretsar dels kring praktiker och beslutsordning såsom informanterna beskrivit dem, och dels kring urvalskriterierna och informanternas uppfattning av och förhållande till (ett konstnärligt) kvalitetsbegrepp. Valet att ringa in informanternas förhållande till kvalitetsbegreppet gjordes med tanke på den tidigare nämnda debatten, där jämställdhet och andra rättvisaspekter fördes fram som stående i konflikt till konstnärlig kvalitet. Det var viktigt att se om materialet kunde bekräfta en liknande uppfattning hos beslutfattarna om en inbyggd motsättning mellan dessa två poler.

Det andra temat kretsar kring informanternas inställning till genusaspekten i allmänhet och till jämställdhet i synnerhet,

det vill säga deras uppfattning om hindren för densamma samt eventuella visioner och verktyg för att hantera sådana frågor. Att ringa in dessa uttalanden var relevant och viktigt i sammanhanget eftersom fältarbetets syfte bland annat var att undersöka förutsättningarna för ett jämställt teaterfält. Att lyfta fram informanternas uppfattningar om hinder för ett jämställt teaterfält relaterades till en presentation av deras föreslagna åtgärder gällande dessa hinder. Tillsammans med beskrivningen av framtidsvisionerna utgjorde detta kapitel en klar fingervisning om en möjlig förändring.

Det tredje temat kretsar kring det politiska inflytandet på den konstnärliga verksamheten. Här grupperas kulturpolitikernas uttalanden om sitt praktiska/konkreta arbete och befogenheter inom ramen för teatrarnas styrelser, i synnerhet när det gäller frågor om jämställdhet, samt om deras uppfattning av det egna eventuella inflytandet på sådana förhållanden. Här lyfts inte minst frågan om lagliga implikationer och om lagens möjligheter att tillämpas på den konstnärliga verksamheten.

I ett fjärde kapitel presenterar jag en översiktlig analys av de principiella hindren för en jämställd teater på basis av undersökningsmaterialet i sin helhet samt ger förslag på möjliga åtgärder.

Samtliga citerade personer fick läsa och godkänna manuskriptet innan det gick i tryck.

Slutsatserna presenterades i ett pressmeddelande i samband med att rapporten blev offentlig den 6:e oktober 2009. Meddelandets huvudpunkter kan sammanfattas som följer:

1. Det finns en medvetenhet och en uttalad vilja att utveckla jämställdhetsarbetet på teatern.
2. Förutsättningarna för en fullständig tillämpning av jämställdhet på teatern är dock dåliga på grund av en omvittnad uppfattning om att jämställdhetsarbetet sker på bekostnad av den konstnärliga kvaliteten.
3. Föreställningen om 'konstens autonomi' i förhållande till 'världen' och principen om 'armlängds avstånd' mellan konsten och den politiska makten begränsar jämställdhetslagens tillämpbarhet på teatern och hindrar en utveckling av kvalitetsbegreppet till att omfatta 'världsliga' rättviseaspekter, däribland jämställdhet.

4. De som har kommit längst i arbetet med en tillämpning av jämställdhetsprincipen på den konstnärliga verksamheten är de som utvecklat stabila praktiker och användbara verktyg som reglerar denna tillämpning.

Med fältrelaterade begrepp kan slutsatserna formuleras som att hindren för tillämpningen av rättviseaspekter inom teaterfältet härrör ur (en befogad) oro att själva tillämpningen skulle innebära ett ifrågasättande av fältet som sådant och alltså skulle äventyra dess autonomi. Men om autonomins gränser omförhandlas och om fältet delar rättviseaspekter med omvärlden samtidigt som det värnar om sina andra profilområden kan förutsättningen för jämställdheten på fältet förbättras. Värt att nämna är även att representanter för de stridande polerna återfinns bland alla yrkeskategorier – alltså värnade en del av beslutsfattarna likväl som dramatikererna om fältets traditionella värderingar, medan andra ur dessa representerade positioner stred för en omförhandling av dem.

RESTERANDE MATERIAL

Som framgått ovan användes bara en del av det insamlade materialet i den färdiga sammanställningen av rapporten *Att välja och att välja bort* (2009) som bestod av 50 sidor (medan materialet, som sagt var, uppgick till 300 sidor).⁵ För mina uppdragsgivare var det dock viktigt att dramatikerernas egna berättelser skulle komma fram. Jag sammanställde därför ett drygt år senare ytterligare en rapport, *Berättarnas berättelser* (2011), baserad på just dramatikerernas uttalanden i intervjumaterialet.⁶

Under intervjuerna fick dramatikererna tala fritt om sina erfarenheter av rekrytering, om hur de upplevde processen, vilka uppdrag de fått (och inte fått) och om eventuella strategier de använde sig av för att få sina pjäser uppförda. Svaren på dessa frågor skulle kunna jämföras med beslutsfattarnas beskrivning av samma process. Dramatikererna fick också uttala sig om huruvida genusaspekten enligt deras bedömning hade något förklaringsvärde vad gäller deras arbetssituation. De fick vidare förhålla sig till begreppet kvinnodramatik och slutligen fick de även dela med sig av sina framtidsvisioner gällande dramatiken

i förhållande till jämställdhet. Min poäng med att ställa dessa genusrelaterade frågor var att ta reda på huruvida en politisk medvetenhet (eller brist på densamma) hos en diskriminerad grupp kan vara en faktor som påverkar utvecklingen.

Under arbetet med den nya rapporten var intervjumaterialet inte längre lika färskt och jag valde därför att stämma av med informanterna för att säkerställa att de fortfarande stod bakom sina uttalanden. Efter det att materialet modifierats något och godkänts av informanterna, tematiserade jag det enligt de ovan presenterade frågeställningarna och drog egna slutsatser som sammanflätades och lyftes fram i min redogörelse.

Eftersom det var så få representanter för yrkesgruppen bifogade jag som ett särskilt kapitel/bilaga i rapporten ett detaljerat referat där jag under separata rubriker redogjorde för de intervjuades uttalanden var för sig. Dramatikerna presenterades som A, B, C, D och E och alla detaljer som skulle kunna bidra till deras identifiering togs bort. I och med att det bara var fem personer (samtliga kvinnor, väletablerade och erfarna dramatiker från Sveriges tre största städer) som bidrog med sina uttalanden sattes materialet inte fram som representativt för branschen utan som ett värdefullt tidsdokument som möjliggör en inblick i en aspekt av den bemannade verklighet av interagerande positioner som är det svenska teaterfältet.

NOTER

1. Donald Broady: »Inledning: en verktygslåda för studier av fält« i Broady (red.): *Kulturens fält* (Göteborg, 1998).
2. Projektet genomfördes med stöd från Statens Kulturråd inom ramen för satsningen på jämställdhetsprojekt inom scenkonsten 2007/08.
3. Adam Svanell: »Mansdominans på svenska scener« i SvD 080603.
4. SOU 2006:42: *Plats på scen: betänkande av Kommittén för jämställdhet inom scenkonstområdet* (Stockholm, 2006); Vanja Hermele & Nina Stone: *I väntan på vadå? Teaterförbundets guide till jämställdhet* (Stockholm, 2007).
5. Yael Feiler: *Att välja och att välja bort* (Stockholm, 2009).
6. Yael Feiler: *Berättarnas berättelser* (Stockholm, 2011).

GRUPPINTERVJU I KRISENS SPÅR
PÅ FÄLTARBETE I VÄSTMANLAND

Sommaren 2014 var lång, varm och ovanligt torr. Brandfaran var stor i skog och mark, och en del skogsbolag rekommenderade sina entreprenörer att låta bli att köra maskiner i skogen, eftersom risken bedömdes som hög för att en gnista skulle kunna åstadkomma en svårsläckt brand. Men alla bolag gav inte denna rekommendation, och 31 juli hände precis det som inte fick hända: en skogsmaskin startade en brand i skogen i Västmanland. Elden spred sig snabbt, och när insatsledningen den 11 augusti meddelade att branden var under kontroll, kunde man konstatera att gnistan hade utvecklats till den största skogsbranden i Sverige i modern tid.

Vid den här typen av krissituation kommuniceras det mycket, från många inblandade. Händelserna öppnade en retorisk arena (Johansen & Frandsen 2007, Frandsen & Johansen 2013), där olika aktörer – myndigheter, medier, organisationer och privatpersoner – gjorde sin entré och började kommunicera till eller med varandra i en mängd olika former. Att förstå hur denna kommunikation utspelar sig, hur allmänhet, medier och myndigheter samverkar, är målet för den forskning som pågår under rubriken kriskommunikation.

Forskningen i kriskommunikation har sedan sin början varit ett fält dominerat av samhällsvetenskaperna, och det gäller i synnerhet den typ av kriser som brukar benämnas samhällskriser och som rör plötsliga begivenheter som påverkar samhället i stort: naturkatastrofer, bränder, giftutsläpp, med mera. Fokus har legat på hur myndigheterna bäst kommunicerar till medborgarna, hur man sprider information (och bekämpar rykten) och hur man får

medborgarna att vidta de nödvändiga åtgärderna. Ett annat fokus har varit på mediernas roll i informationsspridningen och vilken spridningseffekt radio, tv och press har.

Men det finns andra intressanta aspekter av kriskommunikation, särskilt i samband med framväxten av digitala medier och sociala fora. Hur reagerar den enskilda medborgaren när hen konfronteras med en potentiell fara för liv, hälsa och egendom? Hur resonerar hen när olika medier används för att inhämta information? Och hur kommunicerar hen själv i en kriskommunikation – genom personliga samtal eller via telefon, sms, Twitter, Facebook och så vidare?

Vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet håller forskningsprojektet Kriskommunikation 2.0 just på att avslutas. Projektet, som är finansierat av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, har samlat in data från en rad kriser i Sverige under projektperioden, till exempel branden i hamnen i Halmstad, oroligheterna i Husby och skogsbranden i Västmanland. Målet har varit att kartlägga och förklara samspelet mellan myndigheter, medier och allmänhet under en kris, med fokus på användandet av digitala medier. Data består av medborgarenkäter samt intervjuer med myndighetspersoner, journalister och medborgare i de drabbade områdena. Jag kom själv in i projektgruppen våren 2014, och när branden i Västmanland bröt ut och växte, bestämde vi att jag och projektledaren Tomas Odén skulle åka dit för att intervjua allmänheten. Följande iakttagelser bygger på erfarenheterna från detta fältarbete, där jag själv deltog, samt till viss grad även från transkriberade gruppintervjuer från tidigare krissituationer.

Kriskommunikationsforskningen har som sagt dominerats av samhällsvetenskapliga metoder, där kvantitativa analyser spelar en avgörande roll. Men under det senaste decenniet har även retoriken börjat bli erkänd som en tillgång vid kriskommunikation, mycket tack vara Brigitte Mrals forskning (se t.ex. Mral & Vigsø 2013). Det retoriken kan bidra med är en teoretiskt förankrad analys av vilken betydelse själva formen för kommunikationen har: den talandes framträdande, betoning, valet av ord, berättelser, och så vidare – och inte minst: det som *inte* sägs, utan förutsätts eller konkluderas av publiken.

Valet av metod beror på vilka forskningsfrågor man vill ha svar på. En stor del av de relevanta frågorna för projektet Kriskom-

munikation 2.0 kan självklart besvaras genom kvantitativa data, till exempel vad gäller användandet av olika medier, mängden av kommunikation, intensiteten över krisperioden och så vidare. Men frågor kring *varför* folk gör som de gör, och hur de resonerar kring olika fenomen, låter sig inte fångas in på detta sätt. Ofta är bevekelsegrunderna och resonemangen inte medvetna och satta i ord av medborgarna, utan något man måste tolka fram ur personernas egna berättelser. Detta är med andra ord ett typiskt humanistiskt forskningsfält, och metoden att få fram analyserbara data är genom ett fältarbete: att intervjua berörda personer på plats och helst i så nära anslutning till händelserna som möjligt. Följande framställning bygger dels på erfarenheter från den specifika intervjusituationen, dels på reflektioner kring vilken typ av kunskap man kan få tillgång till genom just denna typ av material.

DET PERSONLIGA MÖTET MED EN KRIS

Vad är det för material man får fram genom att intervjua folk som precis har gått genom en kris, eller fortfarande befinner sig i efterdyningarna av en kris? En sak som jag inte var beredd på som intervjuare var styrkan i intervjupersonernas berättelser. Starkast var nog kvinnan som berättade om hur hennes man körde iväg med gödselspridaren efter traktorn för att bidra till släckningsarbetet när elden hotade gårdarna runt omkring – och hur hon några timmar senare hörde att en traktor med gödselspridare hade omringats av elden, och det inte gick att få bekräftat om det var hennes man som befann sig i traktorn. Som tur var skadades ingen vid släckningsarbetet, men att konfronteras med sådana berättelser gör något med den annars ganska distanserade relation forskare har till »kriser«. Fenomen som »evakuering« får en helt annan tyngd när man sitter ansikte till ansikte med folk som har vägrat lämna sin gård och sina djur – inte på grund av någon strävan efter att bli hjältar eller verka »tuffa«, utan helt enkelt därför att det i deras värld är otänkbart att agera på något annat sätt.

Att intervjua folk som har gått genom detta ger forskaren en ödmjukhet inför kriser och katastrofer som jag tror är högst behövlig i analyserna. Men det ger också en möjlighet att komma bakom de data som en kris- och kriskommunikationsforskare oftast utgår ifrån, nämligen statistik över beteende och bedöm-

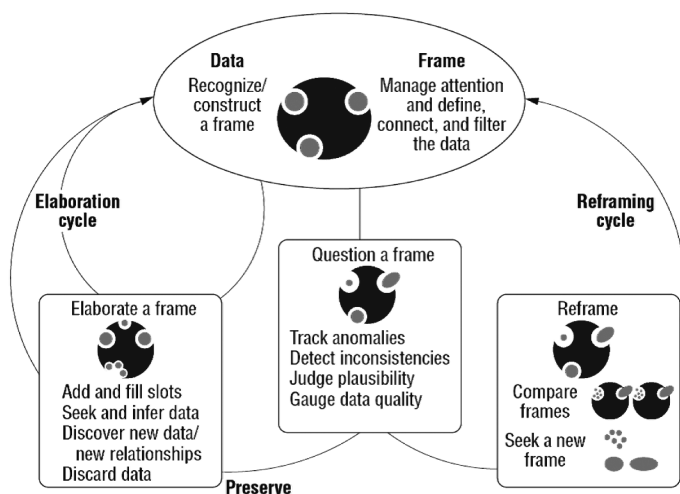
ningar. När jag drog fram exemplet med kvinnan för vilken det var helt otänkbart att lämna gård och djur, var det också för att peka på hur viktigt det är att kunna förstå de drabbades resonemang i en krissituation. Som jag var inne på i början finns det en tendens inom kriskommunikationsforskningen att fokusera myndigheternas syn på kriskommunikationen som spridning av information till allmänheten. Medborgaren ska ha snabb, tillräcklig och tillförlitlig information om vad hen ska göra, och resten är så att säga en fråga om »compliance«, om att följa myndigheternas råd/order. Men det är en förenklad och ofta missvisande bild av hur folk resonerar i en krissituation. En mer adekvat beskrivning går via begreppet *sensemaking*.

INDIVIDUELL OCH KOLLEKTIV SENSEMAKING

Kommunikation är något vi engagerar oss i på olika sätt, och det har genom historien funnits olika förklaringar till varför vi ger oss in i kommunikation: för att utväxla information, för att skapa sociala band, för att uttrycka inre emotioner, och så vidare. Den amerikanska organisationsteoretikern Karl Weick var en av de första som pekade på att kommunikation ingår i vår strävan efter att skapa mening i omvärlden. När vi konfronteras med omvärlden utgår vi från att den ger mening, och genom våra olika sätt att kommunicera engagerar vi oss i meningsskapande, inte bara gentemot andra, utan även gentemot oss själva. Som Weick så träffande formulerade det: »How can I know what I think until I see what I say?« (Weick 1995: 61f.). Individens eget meningsskapande är med andra ord knutet till hennes kommunikation, men på ett dubbelt sätt. Det sker inte bara ett individuellt meningsskapande i själva kommunikationen. Den sociala sidan av kommunikationen möjliggör också ett kollektivt meningsskapande, där vi gemensamt förhandlar oss fram till den betydelse olika fenomen i vår gemensamma värld bör tillskrivas.

Om man byter perspektiv lite, kan man säga att själva meningsskapandet har att göra med relationerna mellan data och (tolknings)ram, *data & frame* (Klein, Moon & Hoffman 2006a och 2006b). Vi har genom vårt liv (generellt och i mer specifika kontexter) skapat ramar genom vilka vi tolkar omvärlden. När vi konfronteras med nya data, i form av sensoriska perceptioner eller

kommunicerade budskap, kopplar vi de nya data till de existerande ramarna. Om det verkar finnas överensstämmelse är det så att säga ingen ko på isen, men om de nya data och de existerande ramarna inte går att integrera, befinner vi oss i en situation där vi måste välja. Vi strävar fortfarande efter att skapa mening, och en förutsättning för detta är en överensstämmelse mellan vad vi upplever och vilka ramar för tolkning vi har. Ska vi avvisa de nya data, och alltså behålla de gamla ramarna, eller ska vi förkasta eller modifiera ramarna, så att de överensstämmer med de nya data?

The Data/Frame Theory of Sensemaking (Klein, Moon & Hoffman 2006b:89).

Figuren ovan visar hur denna sensemaking teoretiskt kan beskrivas, och en sådan syn på kommunikation och meningsskapande har ganska djupgående konsekvenser för många aspekter av forskningen i de processer som pågår i vårt sociala liv. Sett från ett retoriskt perspektiv kan man t.ex. säga att modellen synliggör vilka krav vi ställer på ny information och nya förklaringar för att de ska kunna rucka på våra invanda förklaringsramar, och hur detta beror på de existerande ramarnas grad av etablering hos oss, individuellt och kollektivt.

Som en liten parentes kan man peka på sensemaking-teorins förbindelser med andra etablerade humanistiska vetenskaper och teorier. Åsikten att meningsskapande är en grundläggande strävan i människan, pekar exempelvis tillbaka på hermeneutikens fundament, den hermeneutiska cirkeln (se t.ex. Vigsø

1993). Men här finns även en gemenskap med den pragmatiska språkvetenskapen. Deirdre Wilson och Dan Sperber gav 1986 ut studien *Relevance. Communication and Cognition*, där de kopplar ihop den pragmatiska traditionen inom språkvetenskapen (Austin, Searle, Grice; se Levinson 1983) med den då framväxande kognitionsvetenskapen. Poängen här är att den väsentligaste förklaringen till språkets framgång som kommunikation mellan individer bygger på att vi har *relevans* som utgångspunkt. Vi anser helt enkelt att det andra säger och kommunicerar till oss är relevant, och vi strävar så långt det är möjligt efter att bevara denna uppfattning. Vi tolkar utlåtanden och skapar möjliga kontexter som låter utlåtandet ge mening så långt vi bara kan, och det är endast när vi så att säga inte kan komma längre, när vi skulle tvingas att göra för oss absurda antaganden om världen, som vi accepterar att den andras utlåtanden inte ger mening.

KRIS OCH MENINGSSKAPANDE

Hur hänger detta ihop med våra gruppintervjuer i Västmanland efter att den stora skogsbranden äntligen var under kontroll? På flera punkter, visar det sig.

Varje intervju genomfördes som en semistrukturerad gruppintervju, där jag och Tomas Odén satt runt ett bord med 6–8 intervjupersoner. Vår roll som intervjuare var att se till att en rad frågor blev diskuterade, och att taltiden fördelades förhållandevis jämnt mellan deltagarna. Annars förhöll vi oss som intresserade, men ganska tysta deltagare i samtalet. Därmed fick deltagarna möjlighet att utveckla sina egna berättelser, vilket spelar en viktig roll i meningsskapandet. Men det blev också tydligt att växlingen mellan egna berättelser och gemensamma överläggningar konstruerar argumentationen kring de olika frågorna. I varje grupp diskuterades synen på mediernas rapportering från branden, och de enskilda personerna tog upp vad de tyckte var bra och mindre bra, men dessa punkter utlöste ofta en diskussion som fördjupade, nyanserade eller förklarade den ursprungliga synpunkten. Man kan säga att det uppstod en förhandlad tolkning som bekräftade gruppens känsla av gemenskap kring de centrala frågorna, och det är svårt att se hur vi som forskare annars skulle ha kunnat få tillgång till denna process.

En av de återkommande frågorna var hur man reagerade när larmet gick (eller när man fick kännedom om att en krissituation förelåg). Svaren var ganska entydiga: man sökte mer information – från vänner, släkt och diverse medier – men det blev även tydligt att informationssökandet fyllde en mer omfattande funktion än att bara skaffa fram information. Intervjupersonerna i Västmanland, men även andra personer drabbade av andra kriser, skaffar sig information från så många tillgängliga källor som möjligt. Detta sker oavsett hur stort förtroende man har för den första källan i just denna fråga; en krissituation är för medborgaren förknippad med en allt överskuggande hunger efter information. Men det är också tydligt att medborgare använder den inhämtade informationen i en process av meningsskapande, där information från en källa ställs mot information från andra källor och inte minst mot information från det personliga nätverket. Man kan säga att medierapporteringen utsattes för en konstant granskning där andra medier, personliga kontakter och egna perceptioner ställdes mot varandra – vilket inte alltid föll ut till mediernas fördel. Men oavsett hur lågt förtroende en källa hade för intervjupersonerna (särskilt *Aftonbladet* och *Expressen* fick mycket hård kritik), så togs de in i den samlade bilden för att bidra till individens meningsskapande.

Intervjuerna visade också på något som inte har setts vid tidigare kriser i Sverige, nämligen att alla angav Facebook som den viktigaste källan till information. Vi har ännu inte analyserat alla resultat från enkäter och intervjuer, men det verkar som om Facebook fick en helt central roll som kommunikationsnav i samband med branden. Det bildades snabbt en grupp kring branden, där folk utväxlade information i form av länkar och egna observationer, kommenterade och avvisade icke trovärdiga tolkningar eller felinformation. Här blandades med andra ord meddelanden från olika håll och utsattes för en kollektiv bearbetning som måste beskrivas som ett meningsskapande: påståenden vägdes mot varandra, förklaringar/tolkningar testades mot varandra, och verifiering/falsifiering arbetades successivt fram.

Så vad blir slutsatsen kring användandet av ett sådant »humanistiskt fältarbete« inom kriskommunikationsforskning? Våra erfarenheter är positiva; intervjustudier ger oss tillgång till olika faktorer som påverkar medborgarens relation till och medverkan

i kommunikationen under en kris. Man skulle kunna gå steget vidare och genomföra olika former av »thick description« utifrån Clifford Geertz metod (Geertz 1973), vilket skulle kunna ge värdefull information om medborgarnas kommunikativa beteende. Men tyvärr skulle en sådan studie stöta på stora praktiska och etiska problem, eftersom man under en pågående kris skulle studera personer för vilka situationen är ytterst allvarlig. Hur det skulle vara praktiskt möjligt att iaktta personernas aktivitet mitt i det kaos som en kris utgör är svårt att föreställa sig, och samtidigt skulle det förmodligen kännas som om betraktandet stod i vägen för ett eget aktivt deltagande i räddningsarbetet. Så tills dess att en metod utvecklats som gör det möjligt att studera medborgarnas aktivitet i realtid, kommer intervjustudier fylla en viktig funktion. Och även om ett sådant »övervakningssystem« skulle vara möjligt, skulle det fortfarande finnas behov för samtal som reder ut hur individerna skapar mening i en krissituation.

LITTERATUR

- Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books)
- Frandsen, Finn & Winni Johansen (2013): »Rhetorical Arena (Crisis Theory)« i Heath (red.): *Encyclopedia of Public Relations, vol II* (Thousand Oaks: Sage), 798–801
- Johansen, Winni & Finn Frandsen (2007): *Krisekommunikation* (Köpenhamn: Samfundslitteratur)
- Klein, Gary, Brian Moon & Robert R. Hoffman (2006a): »Making Sense of Sensemaking 1. Alternative Perspectives« i *IEEE Intelligent Systems*, vol. 21, no. 4, 2006, 70–73.
- Klein, Gary, Brian Moon & Robert R. Hoffman (2006b): »Making Sense of Sensemaking 2. A Macrocognitive Model« i *IEEE Intelligent Systems*, vol. 21, no. 5, 2006, 88–91.
- Levinson, Stephen C. (1983): *Pragmatics* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Mral, Brigitte & Orla Vigsø (red.) (2013): *Krisretorik* (Åstorp: Retorikförlaget)
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson (1986): *Relevance. Communication and Cognition* (Oxford: Blackwell)
- Vigsø, Orla (1993): *Interpretationsbegrebet i hermeneutikken og semiotikken: Paul Ricœur & A.J. Greimas* (Aalborg: Nordisk Sommeruniversitet)
- Vigsø, Orla & Tomas Odén (2016): »The Dynamics of Sensemaking and Information Seeking in a Crisis Situation« i *Nordicom Review*, 37, 1–14.
- Weick, Karl E. (1995): *Sensemaking in Organizations* (Thousand Oaks: Sage)
- Weick, Karl E. (2001): *Making Sense of the Organization* (Oxford: Blackwell)

JOHAN SUNEGÅRD

ANTIKVARIATET I GÖTEBORG OSYNLIGHETEN SOM METOD

Efter ett antal år på en bland annat litteraturvetenskaplig institution blir man lätt metodologiskt hemmablind. Man vänjer sig vid vissa typer av material, och vissa sätt att samla in detta material, som inom andra discipliner kan verka märkliga. Det en antropolog eller sociolog möjligen skulle se som farligt textnära och introvert arbete är oftast mitt huvudsakliga arbetssätt. De flesta samtal jag för är med döda författare och deras texter, och de metoder jag använder är utformade efter detta material. Även om litteraturvetenskapen länge haft grenar fokuserande mer sociologiska frågor, så är *etnografin*, traditionellt sett fältarbetets huvudsakliga forskningspraxis, inget som förknippas med ämnet, eller med humaniora över huvud taget.

Det första steget ut i fältarbetets mörka vatten var därför för mig trevande av två skäl. För det första var själva ovanan vid en ny metod lite avskräckande. Rädslan för den yttre världen var ju en av anledningarna till att jag hamnade bland litteraturvetenskapens trygga bokhyllor. För det andra, vilket för oss närmare syftet med den här texten, tyckte jag inte att vattnet såg särskilt lockande ut. Jag trivs bra med den eremitiskt kontemplativa hermeneutiken, och hade svårt att se relevansen för mitt arbete i de frågor etnografin vanligtvis ställer.

ATT ÄNTRA FÄLTET

Under hösten 2015 föll det sig så att jag ändå fick anledning att i mina studier ta mig ut i den så kallade verkligheten, utanför universitetet. Till slut blev det svårt att blunda för det faktum att

litteratur är mer än sitt innehåll, och att dess yttre omständigheter trots allt kan vara intressanta. Denna insikt, i kombination med min asociala ovilja att vistas mer än jag behöver bland andra människor, gjorde att jag började intressera mig för de *rum* där böcker av en eller annan anledning finns. Jag funderade på bibliotek, arbetsrum och bokhandlar, men fastnade till slut för antikvariatet, en plats jag länge funnit intressant och spenderat mycket tid på, men då bara i egenskap av civil bokköpare. Jag frågade mig vad antikvariatet har för plats i bokens värld. Vilka böcker finns egentligen på ett antikvariat? Hur sorteras de? Vad kostar de? Och så vidare.

Den undersökning jag kom att genomföra tog form inom ramarna för en nystartad humanistisk fältstudiekurs på Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion vid Göteborgs universitet, och trots att jag från början försökte anamma ett etnografiskt förhållningssätt till min studie och hade ambitioner att göra intervjuer och deltagande observationer, kom studien efterhand att mer och mer präglas av min litteraturvetenskapliga enslighet och metodologiska solipsism. Jag fann mig mer intresserad av mina egna upplevelser av antikvariatet som plats, än av vad de som vanligtvis rör sig där hade att säga om sin verksamhet. Det visade sig att jag kunde närma mig fältet på samma sätt jag oftast närmar mig de texter jag är van vid att analysera: utan någon egentlig mänsklig kontakt, och med större intresse för böckerna än för människorna kring dem.

Antropologin, där etnografisk metod har en mer självklar hemvist, har sedan sjuttioalets teoretiska reflexiva vändning fostrat självmedvetna forskare som inser sin ofrånkomliga inverkan på det fält de studerar (och vice versa) och att det inte går att vara objektiv när du observerar och beskriver något. J. Shawn Landres beskriver utifrån denna nya hållning en problematik som hon upplever att antropologin tidigare ofta undvikit eller missat att ta upp. Hon menar att forskaren utöver att *skapa* fältet som undersöks genom egna avgränsningar och definitioner, också *blir* fältet, genom de ömsesidiga relationer som uppstår mellan forskaren och dem som studeras.¹ Vid sidan av forskarens påverkan på fältet, framhäver Landres hur även forskaren påverkas av det, och skapar en identitet knuten till studien och fältet. I antropologin, vars forskning med nödvändighet till stor del bygger på samröre med andra människor, är lösningarna på problem

av den här typen inte självklara. För min studie blev problemen vad gäller mötet med fältet av ett annat slag.

ATT VARA I FÄLTET

Kathleen och Billie DeWalt beskriver *deltagande observation* som ett centralt moment i etnografin, det vill säga att forskaren i fält deltar i dagliga aktiviteter, ritualer, interaktioner och händelser hos en grupp människor, som ett sätt att lära sig om deras liv och kultur.² Själva *deltagande*-aspekten är viktig för etnologen, eftersom det som slutligen redovisas är forskarens upplevelser – genom att då själv ha levt det liv som människorna som studeras och varit del av en social gemenskap kan man ge en mer representativ bild av gruppen. När fokus för min undersökning skiftade från människor till platser och objekt försvann dock behovet – och möjligheten – att delta på detta sätt. Böckerna står där de står.³ Jag hade ingen gemenskap att smälta in i. Rollen jag intog liknade visserligen den vanliga bokköparens, men syftet var inte att undersöka denna grupp människor. Min observation kom därför istället att utgå från osynlighet. Det är lätt att försvinna in i ett hörn på ett antikvariat och ofta både kommer man och går utan att någon märker att man varit där. I motsats till antropologen som försöker smälta in i det fält hen undersöker genom att agera som en del av det, försökte jag undvika att ens märkas av.

Konsekvenserna av bristande objektivitet eller insikt om egen inverkan på fältet, löpte aldrig i min undersökning risken att bli så stora som för en antropolog som försöker ge en bild av en människogrupp. När jag inledningsvis frågade runt på antikvariatet om det var okej att jag framöver spenderade en del tid i deras lokaler för en undersökning jag höll på med, förstod de ibland knappt frågan. Det var självklart att jag fick vara i deras affär – det ingår så att säga i deras verksamhet. Så länge jag inte var i vägen bara. Därför kändes de etiska implikationerna av min inverkan på fältet aldrig avskräckande. Därmed inte sagt att min studie skulle vara etiskt oreflekterad. Jag gjorde mitt bästa för att spendera lika mycket tid på de olika antikvariatet, att hellre välja bort citat än att felcitera och att i min rapport redogöra för min egen närvaro och eventuella fysiska inverkan på fältet.

Köpte jag en bok på ett antikvariat hade jag konkret förändrat mitt studieobjekt och fick snällt redovisa detta i den slutgiltiga rapporten. Allt detta kändes dock självklart. Kanske var min förståelse om den subjektiva framställningens otillräcklighet (och värde) något jag bar med mig från humanioran, in på fältet, och förhoppningsvis bidrog detta till ett annat resultat än vad den klassiske etnologen hade fått.

I mitt fall upplevde jag heller aldrig att jag, förutom genom mina bokköp, förändrade fältet med min närvaro, vilket såklart var själva problemet med tidigare icke-reflexiv etnografi. Men låt mig utveckla: föremålet för min studie var inte en grupp människor, vilket det nästan uteslutande är för antropologen. Mitt huvudsakliga studieobjekt var istället min egen upplevelse av en viss plats och vissa objekt som rör sig där. I den mån jag intresserade mig för människorna där, gällde det vad de hade att säga om dessa objekt. Min subjektiva upplevelse och det faktum att jag inte tillhör fältet blev alltså snarare studiens grund än ett problem.

ATT FÅ UT NÅGOT AV FÄLTET

Jag tillbringade sammanlagt ungefär två månader på några antikvariat i Göteborg. Jag hade tänkt undersöka samtliga i staden, men insåg snart att det var att gapa efter väl mycket. De fyra jag när undersökningen var slut hade besökt ligger alla i centrala Göteborg, med bekvämt promenadavstånd emellan. Min metod för själva insamlandet av analysmaterial bestod i att bete mig som jag brukar göra i dessa lokaler, som en bokintresserad kund, men med nyfikenheten och den strategiska överhörningen uppskruvad på max. Eftersom mitt främsta intresse var lokalerna och böckerna började jag med att göra skisser över planlösningar, anteckna böckers placering, leta efter speciellt intressanta titlar och så vidare. Under tiden, mycket tack vare att det inte är några stora flervåningskomplex vi talar om, fick jag också mycket material från konversationer de anställda hade med kunder och varandra. Detta kom att ersätta de intervjuer jag från början hade tänkt genomföra, och jag tror att det dessutom gav en mer genuin och uppriktig bild av antikvariatet. De korta samtal jag ändå hade med ägare och anställda, till exempel när jag inledningsvis förklarade min potentiellt märkligt frekventa och långvariga

närvaro, gav visserligen intressanta möten, men också vad som ofta kändes som klyschor och nötta repliker om antikvariatsens hotade framtid och osäkra tillvaro, något som verkar ha återkommit likt ett mantra i åtminstone trettio år.⁴ Att genom några bokhyllor höra en anställd ondgöra sig över en irriterande kund han precis avslutat ett telefonsamtal med kändes intressant och relevant, och var dessutom en empiri jag inte hade kunnat samla in genom att ställa direkta frågor om relationen till kunderna. Jag lärde mig därför att placera mig strategiskt i rummet och spenderade mycket tid framför ryggen av en utgåva av *Ockulta dagboken* som jag stirrade på medan jag antecknade vilka böcker folk frågade om eller försökte sälja.

Mina skisser och anteckningar över planlösning och bokhyllor resulterade i en tabell över kategoriseringen på de olika antikvariatsen. Av denna kunde jag sedan utläsa (även om det ofta var ganska uppenbart redan på plats) att till exempel Röde Orm på Husargatan har överlägset mest Fantasy-böcker, att Bokmalen på Haga Nygata har den mest välsorterade hyllan med barnböcker, att Antiquaria på Kristinelundsgatan har en för mig tacksam hylla med enbart kultklassiker, och att Faust på Geijersgatan har det överlägset största utbudet av vänsterorienterad politisk litteratur, samt en och annan Leninbyst.

Jag lät fältet under studiens gång inspirera till nya frågeställningar, och när jag blev nyfiken på vilken den dyraste boken var expanderade på sätt och vis fältet till att inkludera även hemsidan antikariat.net, där samtliga antikvariats i studien har sökbara kataloger. Det är över nätet en stor del av försäljningen sker nu för tiden. Den dyraste boken i staden visade sig finnas på Antiquaria, ett originalexemplar av James Joyces *Ulysses*, för ynka 150 000 kr. I Antiquarias katalog hittade jag även Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus*. Priset var satt till 50 000 kr, men under priset stod markeringen »STULEN«. Jag blev nyfiken på historien bakom detta, men vid det här laget var min osynlighetsmetod redan etablerad; stod inte informationen att finna genom min blotta närvaro på fältet, fanns den heller inte tillgänglig för mig.

Överlag fann jag att antikvariatsen till stor del liknar varandra. Många böcker återkommer på vilket du än går in. Strindbergs och Lagerlöfs samlade verk i olika utgåvor dyker upp lite varstans, och Panaches och Atlantis klassikerserier blir efter ett

tag lätta att känna igen med sina karaktäristiska ryggar. Många böcker verkar dock få vända redan i dörren; över telefon eller ansikte mot ansikte med en kund bärandes på fulla pappkassar, avvisar kassören otaliga hyllmeter. Antikvariaten har sina specialintressen, och mycket som den gemene bokläsaren tror är värdefullt finns i själva verket redan i fyndlådan utanför entrén till Antiquaria eller i pockethyllan på Faust.

Jag fick under studiens gång också en bild av antikvariatets plats i samhället. Det är något annat än en andrahandsaffär som råkat specialisera sig på böcker. »Jag tar alltid emot barnböcker, jag tycker det är viktigt«, säger någon som svar på frågan vad de är intresserade av att köpa in för böcker. Det säger något om vilken verksamhet som egentligen bedrivs i dessa lokaler, och att de som arbetar där uppenbarligen gör det av andra anledningar än ekonomiska.

ATT ÅTERVÄNDA TILL FÄLTET

Jag hade kunnat undersöka antikvariaten utifrån andra premisser. Jag hade kunnat se på antikvariatet som en kultur, och studerat de människor som lever där. Men relevansen av en sådan studie för mitt intresseområde kändes tveksam. Istället utgick jag från antikvariatet som en plats där böcker rör sig. Mer renodlat etnografiska studier av antikvariatet hade dock så klart varit intressanta; det är en mycket speciell plats och instans i dagens boksamhälle, alltför ofta en slutstation i en boks kretslopp. Som en hybrid av bokaffär, arkiv och mötesplats är det smått märkligt att antikvariatet inte fått mer akademisk uppmärksamhet. Svaret ligger kanske delvis i vad som också motiverar en sådan här antologi – att det är ett fenomen som hittills fallit mellan olika discipliner, ett vetenskapligt tomrum som vi gör gott i att försöka fylla.

Mitt syfte i den här texten har inte varit att värdera etnografins eventuella bidrag till de humanistiska vetenskaperna, utan att framhäva de positiva effekter ett litteraturvetenskapligt tanke sätt kan ha för fältstudier. Jag tror helt enkelt att det finns en poäng i att framhäva värdet av de unika resultat man kan få av något som liknar en klassisk närläsning av ett fält.

NOTER

1. J. Shawn Landres: »Being (in) the Field. Defining Ethnography in Southern California and Central Slovakia« I Spickard, Landres & McGuire (red.): *Personal Knowledge and Beyond. Reshaping the Ethnography of Religion* (New York, 2002), 105f.
2. Kathleen M. & Billie R. DeWalt: *Participant Observation. A Guide for Fieldworkers* (Walnut Creek, 2002).
3. En studiekamrat föreslog att jag skulle wallraffa som bokhylla, och gömma mig bakom böckerna, för att få deras perspektiv. Ett oseriöst förslag, som jag emellertid inte omedelbart avfärdade. Fältstudien kom dock att genomföras på ett mer konventionellt vis.
4. I en intervju från 1984 hittar jag i stort sett identiska svar från några antikvariatsägare i Göteborg. Anders Ollfors: »Lundquist & Öhman – antikvariska diskurer i Göteborg« i *Boksamlaren*, vol. 39, nr 4, 1984.

LINUS RAGNHAGE

DEN INTELLEKTUELLE I ARBETSSAMHÄLLET
EN HUMANISTISK FÄLTSTUDIE

Få saker skiljer det levnadssätt som anstår intellektuella så djupt från det borgerliga som att det förra inte finner sig i alternativen arbete – nöje.
(Theodor Adorno)

PÅ TORGET OCH I TEMPLET

Tiden tuggar och samhället vrider sig i dess gap. Vissa roller som en gång var centrala – prästen, krigaren – driver iväg, och andra perifera figurer – handelsmannen, byråkraten – hamnar mitt i det offentliga rummet. Samhället jag här vill undersöka är vårt eget, ett samhälle som framtonade under den andra halvan av 1900-talet och som 2016 inte liknar något annat. Det har kallats kontrollsamhället och informationssamhället, men den term som är mest betydande för denna studie är *arbetssamhället* och den perifera roll som fångat mitt intresse är en figuration som jag själv till viss grad iscensätter, både i vardagen och i det att jag skriver denna text, nämligen *den intellektuelle*.

Den förståelse av den intellektuelle som lever kvar i Sverige idag härstammar från Frankrike och fick sin början med Émile Zolas »*J'accuse*« 1898. I runda termer handlar det om någon som främst sysslar med att tänka, skriva och tala, alltså med intellektuell verksamhet, och som använder de insikter, kompetenser och maktpositioner hon förskansat sig genom detta till att påverka politiken och samhällsutvecklingen.¹ Implicit i detta har legat att den intellektuelle befinner sig i oundviklig konflikt med den så ofta förblindande, ideologiska samhällsordningen och att all kritisk undersökning av samhällets former, all analys,

allt avtäckande, innebär ett motstånd och bär på en omvälvande potential. Risken att få möta ett tragiskt slut – att skickas i exil, att spärras in, att dömas till döden – är alltid närvarande.

Detta är självklart en figuration som existerat långt före Dreyfusdebattens Frankrike. Många tänkare som bedrev sin verksamhet på torget lika mycket som i templet – Sokrates, Machiavelli, Rousseau – kan kännas igen som intellektuella. Även i dagens Sverige kan man se offentliga personer ikläda sig den intellektuelles kappa, men det är en roll som inte är tydligt definierad och som framträder i uppstyckad form, i tal om intellektuellt arbete eller i polemik mot anti-intellektualismen. Termen 'intellektuell' bär ofta med sig en föråldrad eller mossig konnotation och i dess ställe framträder experten, professorn eller samtidsanalytikern. Denna observation fick mig att ställa frågan som följt mig genom denna studie: Är den intellektuelles figuration försvagad på grund av en inneboende anakronism och ökad irrelevans eller finns det något element i arbetssamhället som aktivt motverkar dess möjlighetsbetingelser?

REFLEXIVITET

Jag skriver här som en deltagare i en humanistisk fältstudiekurs på ett utbildningsprogram vid namn Kritiska studier vid Göteborgs universitet. Det vore inte missvisande att kalla det en plats för bildandet av intellektuella. Min uppgift på kursen är att ge mig ut på fältet och använda sociologiska och antropologiska metoder för att se om dessa kan uppdaga något nytt på det humanistiska området. Det fält som intresserar mig finns emellertid inte någonstans långt bort, utan i rummet där jag befinner mig, där människor samlas för att tänka, tala och lära fritt och där samhällskritiken ständigt är närvarande, men där vi också får instruktioner, där kursplaner delas ut, där scheman ska följas och krav och kvoter uppfyllas. Endast tidningarna och förlagen kan jämföras med universitetet som skådeplatser för mötet mellan arbetssamhället och potentiella intellektuella. Om det är någonstans som dolda konflikter kan bringas upp i ljuset och göras förståeliga, är det här, på universitetet, inom humaniora, och kanske speciellt på ett program vid namn Kritiska studier.

I denna rapport från fältet presenterar jag några olika personer och grupper. Vissa – Lektorn, Doktoranden och Frilansaren – har jag samtalat med ansikte mot ansikte och frågat om de olika aspekterna av mitt undersökningsämne. Andra – Arbetskritikerna och Humanisterna – har jag närmat mig genom läsning och deltagande observation. Humanisterna inkluderar till stor del vänner och bekanta som jag umgåtts med på universitetet och i angränsande kretsar, vilket, på samma sätt som mitt egen plats i fältet, har gjort en ständig reflektion nödvändig.

STÄDA, PLOGA, ÄTA

Först måste jag förstå de verktyg med vilka jag tänker. 'Arbete' är i sig ett tvetydigt begrepp som har gått från något föraktat i antika samhällen till något oundgängligt för social acceptans i vår samtid och som antagit olika betydelser däremellan. Hannah Arendt ställer i *Människans villkor* upp arbete mot *tillverkning* och *handling*. Handling får stå för påbörjandet och drivandet av fria projekt och tillverkningen för produktionen av ting i enlighet med ett ideal. Arbetet syftar då snävt till uppehållandet av livsprocessen, till cirkulära aktiviteter som att städa, ploga och äta – tråkiga, fördummande sysslor som människan vill begränsa till förmån för tillverkningens perfektion, men främst för det gemensamma handlandets fria prövningar.²

Arendt kallade den framväxande ordningen *arbetssamhället*, en värld där både tillverkning och handlande förlorar sin mening och istället reduceras till element i en allomslutande arbetsprocess som inte har något annat intresse än sin egen fortsättning och expansion – och i vilken våra mänskliga begär efter mening och syfte helt försakas. Arbetssamhället syns och benämns allt oftare idag. På universitetet och i andra statliga organisationer framträder det i ökande grad som New Public Management, ett sätt att föra in självövervakning i offentliga institutioner. Det lever i oss alla som en ständigt tickande klocka; de mest excentriska erfar det i sitt förhållande till tiden, till effektiviteten, arbetsmoralen och det egna värdet – så även den intellektuelle.

KOFFEIN OCH SOCKER

När jag äntrar det fält i vilket jag sedan länge befunnit mig hamnar jag på fiket vid Humanistiska fakulteten i Göteborg. Det liknar caféterior på andra institutioner och företag. Folk kommer och går under dagen. Det är som mest befolkat kring lunch då det är kö till både restaurangen och mikrovågsugnarna. Inredningen är sparsmakad och akustiken hård. Även om referenserna till litteratur och filosofi är ovanligt många cirkulerar diskussionen oftast kring ämnen som skulle kännas igen överallt: tidsbrist, trötthet och stress behandlas under morgon och eftermiddag, man sitter sedan kvar och diskuterar film, tv-serier och nyheter alldeles för länge, och till sist måste man »börja jobba igen« eller gå hem. Likt de flesta i samtiden accepterar man en viss nivå av konstant utmattning som en naturlig del av vardagen och hantear den med koffein och socker.

Det ovanliga här är medvetenheten om problemen och deras grunder, att livet inte behöver se ut på detta sätt. Många har hamnat på Humanisten och dess kretsar i ett försök att undvika »ett vanligt jobb«, att fly samhällets orimliga tidskrav och för att göra något som verkligen intresserar. Man är kritisk mot samhällets försök att göra människorna till villiga konsumenter och lättstyrda subjekt. Ett visst politiskt deltagande förväntas, om så bara i någon enstaka debatt eller demonstration.

Spänningen finns just här: i att det pågår en aktiv kritik och finns en längtan efter förändring, men att det vardagliga ändå är så vardagligt, så likt de flesta andra platser. I jämförelse med andra tidsåldrar är universitetet idag ovanligt nära samhället. För de antika grekerna innebar det kritiska livet en viss diet, en begränsning till vissa typer av relationer, en omformning av alla livets aspekter.³ Längre var universitetet också mycket mer avgränsade och krävde en radikal förändring av studentens kropp och sinne. När jag undersöker Göteborgs universitet idag är det tydligt normaliserat. Kursplanerna låter som arbetsplaner med klara mål: sidor ska läsas till ett visst datum och vi studenter ska utveckla specifika kompetenser för arbetsmarknaden. Dörarna till klassrummen har elektroniska lås och kan bara öppnas av anställda. Universitetet stängs på kvällen och öppnas på morgonen. Vissa trotsar stängningstiderna och blir kvar längre,

men de tvingas ändå ut när larmet aktiveras vid elva. Lokalerna verkar allmänt utformade för att motverka spontanitet och begärdriven aktivitet. Universitetet framställs som en plats där seriösa och svåra arbeten utförs.

Redan i mitt första planerade samtal, med Doktoranden, upp-dagas situationens etiska spänningar. Vi träffas över en öl. Som sociolog har hon fältvana och känner till de dilemman som lätt uppstår. Hon anser det oetiskt av mig att använda deltagande observation utan att informera de observerade (Humanisterna) och att observationer från före studiens början inte borde inkluderas. Snart märker vi dock att våra institutioner har olika förhållnings-sätt till etik. I den sociologiska traditionen betonas etiken kring öppenhet i relation till dem som studeras; för humanisterna blir snarare hela processen etisk och varje steg omdömesgillt, där man undviker att förfalska, manipulera eller förtrycka.

Vårt möte är kort, men det får mig att tänka på hur humaniora är annorlunda från andra traditioner, förknippat med ett bildningsideal som engagerar och kritiserar en mångfaldig helhet. Inget bör lämnas utanför, inget existerar i ett vakuum. I jämförelse med detta ideal kan min blick inte undvika att se att – och fråga sig *hur* – arbetssamhällets former har krupit sig in i fiket och i kursplanerna och nästlat sig fast i studenternas tidsupp-fattningar och gett upphov till sömnlösa nätter.

COMMANDANTE CHE GUEVARA

Detta snurrar i mitt huvud när jag träffar Frilansaren i hans kök. Han serverar kaffe och mörk choklad. När jag startar min diktafon skrattar han till. »Det är ju perfekt«, säger han. »Vadå«, frågar jag. Han nickar mot sin trådlösa högtalare. Ur den strömmar låten »Commandante Che Guevara«.

Vi talar i över två timmar om arbete, kritik och den intellektuelle. Jag kan här endast ge en aning om det som sades. I detta samtal, precis som i de andra, stöter jag på saker som förändrar riktningen i min undersökning. Fältet omformar sig själv framför mina ögon och jag kan inte stå oförändrad i dess mitt.

– Tänker du att du arbetar när du sysslar med din 'dagliga verksamhet'?

– Dels har jag ett intellektuellt arbete, vilket jag definitivt skulle kalla det, som syftar till min egen fortlevnad. Det är ju inte lönearbete... Eller, egentligen har jag tänkt lite på det. Jag har en firma och sen jag började läsa mer Marx har jag funderat på vad någon i min situation kan kvalificeras som. Ett snabbt svar är att jag är en slags småborgare. Samtidigt har jag haft det där prekariatbegreppet i bakhuvudet som gör det hela mer komplicerat. Men jag har ingen förmåga att anställa någon, och inget intresse av det. Det jag gör är lönearbete. Skillnaden är egentligen skatteteknisk. Det är min situation, rent objektivt. ... Och det är ett arbete som är såpass dyrt att om jag såg till att ha bra med uppdrag skulle jag kunna leva väl, men samtidigt är det ganska prekärt eftersom jag är beroende av att skaffa uppdrag.

– Upplever du att du har kontroll över din egen tid eller känner du påtryckningar utifrån?

– Det är väldigt fria tyglar på kort sikt, men jag har ändå tvånget att arbeta. [...] Jag kan för det mesta styra väldigt mycket när jag jobbar. Det är samtidigt en ganska tveeggad sak. Å ena sidan är detta något som är skönt, men det kan också vara en förbannelse.

– Har du en känsla av att klockan tickar även när du inte arbetar?

– Ja, så är det ju.

– Kan du skapa ögonblick där nästa arbetsuppgift inte finns i ditt medvetande?

– Genom någon slags aktiv bortträngning kan jag skapa bubblor, någon slags illusion av att just nu kan jag skita i det, men det ligger ju alltid och gnager. Och det gäller generellt. ... Graden av tvång som jag upplever kan variera rejält. Det finns en spännvidd. Men bortom detta binära förhållande [frihet mot tvång] ser jag ett större spektrum. Jag har en uppsats som jag måste skriva, det kommer att leda till en examen och det är knutet till en massa konkreta saker som jag vill ska ske. Men så finns det också saker, som att läsa Marx, som är ganska konkreta, men inte samma sak, utan en del av ett bredare och aldrig avslutat bildningsprojekt.

– Men du kallar alla delar av spektrumet arbete ändå?

– Ja, jag ser det som en glidande skala. I perioder har jag en tendens att tappa bort en viss sorts läsning och kan känna att det verkligen är något som saknas mig, och samtidigt krävs det en riktig viljeansträngning för att ta tag i det igen. Och det gäller

även skönlitteratur och jag upplever det å ena sidan som en brist och å andra sidan att det finns något bekvämt i att inte göra det, att inte utmana sig själv. Sett ur det perspektivet blir att läsa Dostojevskij, enbart för att stimulera mitt eget tänkande, också ett slags arbete. Och det finns inget dåligt med det. Det är inget jag ser som ett problem.

- Du ser alltså arbete som en neutral term, som 'att bearbeta'?
- Precis. Det finns en meningsfull distinktion i förhållande till förströelse. Det är något som kräver en medveten ansträngning, som med nödvändighet innebär en slags friktion.
- Håller du med om påståendet att arbetsideologin är starkare idag än den varit någon gång tidigare? Att det är mindre acceptabelt att stå utanför, att arbetslöshet är mer föraktat.
- Nej. Jag tror att det har varit mer hegemoniskt tidigare.
- När då?
- Jag menar, på bara några år har medborgarlön börjat diskuteras i sammanhang där det tidigare hade varit helt omöjligt. Att få in en debattartikel i *DN* om medborgarlön tror jag inte hade gått på 90-talet. Eller kanske ens för tio år sedan. Så jag tror det har skett någon slags förskjutning där.

Vi kommer inte överens om vad arbete är eller bör definieras som idag. Är det något unikt mänskligt och grunden till vår frihet eller en modern konstruktion som bör överskridas? När vi söker efter svar blir vi alltmer förtroliga. Vi talar om stress, utmattning och en längtan efter att sluta trampa vatten, att ta sig *framåt, uppåt*, någon *annanstans*. Det är något som hindrar oss från att bryta upp, att ta språng – det är något som tillåter oss att arbeta allt hårdare, hastigare, effektivare, men som samtidigt urholkar detta arbete och lämnar oss där vi började, varken starkare, friskare eller friare. Samtalet slutar i apori och tvetydighet. Men idén om en förskjutning i debatten kring arbetet lever kvar i mig och växer sig starkare och jag bär med mig den när jag återvänder till böckerna.

PANELSAMTAL MED LEVANDE OCH DÖDA

Ser vi en ny öppning för arbetskritik idag? Kan min egen frågeställning tolkas som en del av denna rörelse? Efter intervjun skickar Frilansaren en länk via SMS. Jag klickar på den och ham-

nar på ekonomihistorikern Rasmus Fleischers blogg *Copyriot*.⁴ Där finns spår av en diskussion om arbetskritiken mellan några potentiellt intellektuella. Under titeln »Till kritiken av arbetskritiken« skriver Fleischer:

»Arbetskritik« är ett begrepp som knappt existerade på svenska förrän i augusti 2010. Roland Paulsen introducerade det då, dels i en understreckare men framför allt i boken *Arbetssamhället*. Sedan dess har en partilös vänster samlat sig kring tanken på arbetskritik som alternativ ingång till den bredare samhällskritiken.⁵

Diskussionen består sedan främst av en inledande kritik av de orealistiska elementen av arbetskritiken som sedan besvaras i kommentarerna. Bland annat av Roland Paulsen som tycker att Fleischer har konstruerat halmdockor och »njutningsfullt har ihjäl« dem. Liksom i samtalet med Frilansaren råder en förvirring kring själva arbetsbegreppet. Vissa lägger positiva betydelser av förändring och materialism i det, andra ser främst rundgång och förfrämligande. Denna begreppsdiskussion intresserar mig och genom länkar på *Copyriot* och texter som refereras i kommentarerna når jag en samling tänkare, både levande och döda, som jag i tanken bjuder in till en paneldiskussion om 'Den intellektuelle i arbetssamhället'.

– Tycker ni att de intellektuella tvingas spela en motsägelsefull roll i arbetssamhället?

Theodor Adorno sträcker på sig och tar till orda: »Att de intellektuella på en och samma gång är gynnade av det dåliga samhället och en grupp vars socialt onyttiga arbete är av stor betydelse för frågan om ett från nyttighet frigjort samhälle ska kunna skapas – det är en motsägelse som inte kan accepteras en gång för alla och sedan lämnas därefter som ovidkommande.«⁶

– Anser ni att dagens intellektuella kan hantera denna motsägelse?

Adorno fångar återigen bollen: »Även sådana intellektuella som har alla politiska argument mot den borgerliga ideologin på sina fem fingrar undergår en standardiseringsprocess, som [...] för dem så nära den förhärskande mentaliteten att deras ståndpunkt till slut blir helt godtycklig [...]. Vad de subjektivt uppfat-

tar som radikalt är objektivt så perfekt avpassat efter en för deras sort reserverad ruta inom systemet, att deras radikalism inte blir mycket mer än en abstrakt prestigefråga, inseglet på att man vet vad en nutida intellektuell bör vara för och emot.«⁷

– Är begreppet arbete verkligen är så flexibelt att det går att applicera på något 'socialt onyttigt'?

Robert Kurz viftar med handen: »Innan 1500-talet fanns det varken arbete eller ekonomi, varken stat eller politik, och i synnerhet inte något (strukturellt 'manligt') subjekt. Dessa begrepp blev dels uppfunna, dels helt och hållet förändrade i sin betydelse, kanske som tydligast i fråga om begreppet subjektivitet.«⁸ »Arbetet är inget annat än kapitalets verksamhetsform eller 'levande' aggregationstillstånd; 'kapital och arbete' bildar gemensamt en överordnad negativ identitet; begreppet arbete utgör bara en aspekt av begreppet kapital, som i sin tur är det system som förenar och ligger till grund för alla sociala kategorier som det konstituerar.«⁹

– Går det överhuvudtaget att iscensätta den intellektuelle idag om man finner sig i de krav som ställs på studenter och universitetsanställda, dessa ständiga påminnelser om arbetslogiken?

Roland Paulsen lutar sig framåt: »[Tjänstearbetet] är en garant för att vi *inte* hinner och orkar engagera oss tillräckligt för att ifrågasätta andra maktuttryck i samhället; en garant för att vi *inte* skapar det civilsamhälle av genuin kommunikation och ömsesidighet som vitt skilda samhällsteoretiker på varsitt håll anför som det mest eftersträvansvärda idealet; en garant för att vi *inte* kan höja den passiva form av demokrati som vi kallar 'representativ' mot ett folkstyre värt namnet.«¹⁰

De talar ur olika tider, olika diskurser; kanske de skulle råka i luven på varandra om de verkligen möttes, kanske är det endast i min verkstad som de kommer överens. Men jag möter hos dem en intellektuell som inte kan anpassa sig till arbetssamhället och tjänstearbetet utan att förlora sin roll och sin definition. Kraven är höga. Ingen jag träffar under denna studie har kunnat tänka sin verksamhet i andra termer än arbete. Men dessa tänkare pekar också mot en möjlighet, mot ett annat samhälle, ett annat subjekt. Böckerna och bloggarna friskar upp mig; de tynger mig och lyfter mig på samma gång. Jag fortsätter min undersökning.

KVALITATIVA BEDÖMNINGAR

Efter dagarna med levande och döda träffar jag Lektorn på hennes kontor. Vi talar om tid och om universitetets struktur, men avbryts snart av ett skarpt pling – ett nytt mail. Jag frågar om sådana distraktioner gör det svårt att tänka igenom saker med riktig koncentration. Hon säger att den nuvarande strukturen gör att »tiden för tänkandet blir mindre och mindre.«

– Tror du att denna struktur till viss del existerar för att berättiga universitetet inför resten av samhället, för att verka mer nyttigt?»

– Kravet på mätbarhet genomsyrar samhället i stort och även universitetet. ... Det är inte minst en ökad kontrollinstans där man inte litar på människors förmåga att själva bedöma kvalitet eller ta itu med problem. ... Där finns en viss kontroll som har iscensatts som möjligtvis har något att göra med att man vill göra universitetet till en del av samhället. Att göra kvalitativa bedömningar tar lång tid, alltifrån att läsa tentor till att bedöma projektplaner, och då är det klart att det är mycket lättare om man kan administrera det på något sätt.

– Det finns en debatt angående frågan om de stora administrationerna består av tomt arbete för att upprätthålla en illusion av nytta eller om de snarare behövs för att hantera en växande storlek och komplexitet. Hur ser du på det?

– Universitetet har ju varit stort länge så jag tycker inte det borde kräva det. Men en föreställning om effektivisering finns nog där. ... Jag tror att de nya poängsystemen, som räknar vad olika artiklar och böcker är värda, inte är ett sätt att hantera en komplexitet, utan att undvika den, att slippa kvalitativa och subjektiva omdömen i förhoppningen att allt ska gå att mäta på ett enkelt sätt.

– Tror du det är kompatibelt med det som ska göras inom humaniora här på Humanisten?

– Nej. Det tror jag absolut inte att det är.

– Jag har mött personer som säger att arbetsideologin har 'peakat', att diskursen idag börjat svänga – är det något du känner igen?

– Jag upplever att kritiken mot de nya systemen är betydligt starkare idag än den var för några år sedan. ... Jag tyckte att det

var något konstigt med hur många som var benägna att anpassa sig till de nya formerna, men det finns en betydligt större intern kritik idag.

– Har det fått några praktiska konsekvenser eller har det varit främst textuellt?

– Det blir ju i hög grad textuellt. Vi har haft en del grupper och samtal. Men också en del offentliga debattartiklar, volymen *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*, och ett upprop i DN i samband med de reformer som regeringen försökte genomföra för några år sedan. Och den fick ju genomslag, den kritiken nådde fram.

Jag frågar om fördelarna och nackdelarna med att vara anställd.

– Jag gör mycket av intresse. ... Fördelen med en anställning är att du inte måste sälja dig hela tiden. ... Men det finns inte riktigt någon gräns för när våra arbetsdagar är slut. ... Det är mycket som måste göras som också får ske på kvällar och helger. ... Det ses inte som särskilt meriterande att hålla på med tredje uppdraget, det vill säga att röra sig i offentligheten. Trots det finns det en stark tradition här att det är något som vi ska göra. ... Jag sjukskriver mig inte om det inte är absolut nödvändigt. Och då måste det gå ganska långt, kan jag säga. ... När jag har som allra mest att göra och behöver koncentrera mig stannar jag dock ofta hemma. ... Ibland kan jag vara hemma hela dagar. ... Då kan jag välja att ha mobilen avstängd och inte vara uppkopplad.

– Går det att helt glömma klockan, att leva enligt sin egen tidsuppfattning utan att känna yttre krav?

– Menar du en tid som också är fri från intellektuellt arbete?

– Jag menar en tid då man inte upplever det intellektuella som arbete, då det snarare är begärsdrivet.

– Det är svårt idag. Som min tjänst ser ut nu är det svårt. Och det kan jag sakna, den totala koncentrationen att gå in i något under en längre period. ... Det finns dock vissa stunder, som under seminarier, då man kan känna att det här är bara roligt. De luckorna finns ändå.

– Även här på universitetet verkar tidsbrist ha blivit något av en statussymbol?

– Det tycker jag är fullständigt gräsligt. ... Vi var tvungna att göra ganska vårdslösa besparingar på institutionen för ett tag sedan. Vi var tvungna att kapa trettio procent på alla kurser. ...

Vilket innebär att jag måste undervisa på fan så många fler kurser för att komma upp i de timmar jag faktiskt ska göra. Det är inte bara en upplevelse av stress, utan en faktisk arbetssituation. ... Om man då har som ambition att göra andra saker, intellektuella, så får man tidsbrist.

I Lektorns berättelse framträder en bild av att de flesta på universitetet inte var uppmärksamma när arbetssamhället slog sig tillrätta i fikarummet, inte redo att undersöka sin egen arbetsplats, sina egna kroppar, sina egna relationer till studenterna med samma kritiska blick som de riktade mot resten av samhället. De »starka gränserna man drar mellan universitet och samhälle« tycks henne helt orealistiska och hon betonar att »vi har extremt mycket samhälle här inne«.

KOMISKA FIGURER

Teorin om arbetssamhället är bara ett av många sätt att försöka fånga vad som pågår i vår samtid, men när jag rör mig på universitetet är det svårt att inte se den uppdagas i allt möjligt. På andra platser, institutioner och företag är arbetslogiken, tidspressen och övervakningen så pass självklar att det är lätt att glömma av den, att känna dess symptom utan att se hur de hänger samman. Men på universitetet finns det en så tydlig berättelse om vad vi gör, vad vår roll är, och de pekar ofta mot den intellektuelles figuration, även om den inte nämns vid namn. Just på grund av denna självbild framstår arbetssamhällets oundvikliga ritualer här som smått komiska. Vi talar om hur hemsk övervakning och registrering är medan närvarolistan skickas runt i salen. Vi kritiserar privatiseringen av offentliga institutioner medan vi hämtar mat på en caféteria som ägs av ett internationellt konglomerat. Men samtidigt är det inte det minsta underhållande att se den stress, trötthet och utmattnings som är fullkomligt normaliserad bland studenter och anställda.

När jag tänker tillbaka på frågan om den intellektuelles figuration idag bara är anakronistisk eller faktiskt motverkas av samhällsstrukturen ser jag inget enkelt svar. På sätt och vis har den intellektuelle alltid varit anakronistisk – eller mer precist: otidsenlig – eftersom det ligger i dennes roll att skava mot den

rådande ordningen. Enligt samma logik finns det också alltid konservativa krafter i samhället som motverkar de som pekar mot »något annat«. Jag vet inte om det är svårare än tidigare att vara intellektuell idag, men motståndet framstår som mer internaliserat och förrädiskt än förr. De som prövar den intellektuelles bana idag riskerar kanske inte så mycket att möta ett tragiskt slut som att avslöjas som blott komiska figurer.

NOTER

1. *Nationalencyklopedin*: »Intellektuell«.
2. Hannah Arendt: *Människans villkor. Vita activa*, övers. Joachim Retzlaff (rev. utg.) (Göteborg, 1998), 33–35.
3. Michel Foucault: *Sexualitetens historia. Band II. Njutningarnas bruk*, övers. Britta Gröndahl (Göteborg, 2002), 90–99.
4. Rasmus Fleischer: »Till kritik av arbetskritiken« i Copyriot: <http://www.copyriot.se/2013/04/08/till-kritiken-av-arbetskritiken> (hämtad 2016-02-29)
5. Ibid.
6. Theodor W. Adorno: *Minima Moralia. Reflexioner ur det stympade livet*, övers. Lars Bjurman (Lund, 1986), 163.
7. Ibid., 256.
8. Robert Kurz: »Negativ ontologi. Upplysningens mörkermän och modernitetens historiemetafysik«, övers. Nils Järvinen i *Kris och kritik* 4 (2014), 21f.
9. Ibid., 24.
10. Roland Paulsen: *Arbetsamhället. Hur arbetet överlevde teknologin* (Malmö, 2010), 162.

MEDVERKANDE

Erik Andersson är författare och översättare. Har på senare år översatt Edward Gorey, Colm Tóibín och Edward St Aubyn. Senaste egna bok var romanen *Indialänderna* (2015). Ingår i redaktionen för tidskriften *Ord & Bild*.

Åsa Arping är universitetslektor och docent i litteraturvetenskap vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Hon disputerade på avhandlingen *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt* (2002). Forskar för närvarande bland annat om spridningen av Fredrika Bremers verk i USA inom projektet »Swedish Women Writers on Export in the 19th Century«. Senast publicerad i en uppdatering av *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, med en artikel om kvinnlig lyrik efter år 2000.

Anna Bohlin är fil. dr i litteraturvetenskap, nu verksam som forskare i genusvetenskap vid Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet. Disputerade på avhandlingen *Röstens anatomi. Läsningar av politik i Elin Wagners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskåserier* (2008) och har sedan dess främst arbetat med Fredrika Bremers författarskap. Nuvarande forskningsprojekt, finansierat av RJ fr.o.m. 2016: »Förtrollande nationer: varumarknad, folktro och nationalism i skandinavisk skönlitteratur 1830–1850.«.

Mats Börjesson är professor vid Institutionen för Barn och ungdomsvetenskap, Stockholms universitet. Har främst forskat om

normalitet och organisationsformer inom ramen för välfärdsstaten, såväl historiskt som i vår samtid. Har har också bedrivit studier på kulturarvsområdet, särskilt mot frågor kring makt, identitet och politik.

Yael Feiler är universitetslektor i teaterstudier vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Disputerade på avhandlingen *Nationen och hans hustru. Feminism och nationalism i Israel med fokus på Miriam Kainys dramatik* (2004) Forskar för närvarande om representation och exkludering av minoriteter i teatersverige. Senast publicerad i antologin *Om ras och vithet i det samtida Sverige* (2012).

Johan Gardfors är doktorand i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Intresserar sig för skärningspunkter mellan litteratur, bildkonst och filosofi, för närvarande inom ramen för ett avhandlingsprojekt om Åke Hodells författar- och konstnärskap. Senast publicerad i antologin *Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tillkomstprocesser* (2015).

Linn Hansén är poet och en av tidskriften *Gläntas* redaktörer. Publicerade 2008 diktsamlingen *Ta i trä* och 2013 *Gå till historien*. Arbetar för närvarande med ett projekt om medborgardialoger och stadsutveckling tillsammans med konstnären Johannes Samuelsson, och medverkar i ord- och ljudkonstverket *Visionärerna* som hade premiär i maj 2016.

Linn Holmberg är forskare i idéhistoria vid Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet. Hennes avhandling, *The Forgotten Encyclopedia. The Maurists' Dictionary of Arts, Crafts, and Sciences, the Unrealized Rival of the Encyclopédie of Diderot and d'Alembert* (2014), belönades 2015 med Kungliga Vitterhetsakademiens pris för förtjänt vetenskapligt arbete och 2016 med Johan Nordströms och Sten Lindroths pris för framstående vetenskapligt arbete. Hon forskar för närvarande om tidigmodern encyklopedism som vetenskapsdefinierande praktik.

Johan Kärnfelt är docent och universitetslektor i idé- och lärdomshistoria vid Institutionen för litteratur, idéhistoria, och religion, Göteborgs universitet. Disputerade på avhandlingen

Mellan nytta och nöje. Ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige (2000). Håller för närvarande på att avsluta ett projekt om den svenska amatörastronomins historia. Senast publicerad med en artikel i *Journal of Astronomical History and Heritage* (2015).

Lisbeth Larsson är seniorprofessor i litteraturvetenskap med inriktning mot genusforskning vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Disputerade 1989 på avhandlingen *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*. Därefter har hon framför allt arbetat med kvinnolitteraturhistoria, feministisk teori och biografiska texter av olika slag. Hennes senaste bok är *Promenader i Virginias Woolfs London* (2014).

Christian Lenemark är forskare i litteraturvetenskap vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Disputerade på avhandlingen *Sanna lögner. Carina Rydberg, Stig Larsson och författarens medialisering* (2009). Forskar för närvarande om hur litterärt värde görs på den samtida svenska bokmarknaden, samt om självbiografiska skildringar av sjukdom. Senaste publikationen är *Höstens böcker. Litterära värdeförhandlingar 2013* (2015) som är skriven tillsammans med Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Anders Ohlsson och Ann Steiner.

Linus Ragnhage är masterstudent i idéhistoria på programmet Kritiska studier vid institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Har tidigare skrivit en kandidatuppsats i filosofi om Nietzsches historiefilosofi, en masteruppsats i asienstudier om kinesiska elitstudenters moraliska världsbild samt en roman, *Bröderna Gudstunga* (2014). För tillfället arbetar han med en uppsats betitlad »Det konsekventa livets ständiga radikalitet« där han utforskar idén om frihetspraktik som en drivkraft inom filosofins historia med utgångspunkt hos den senare Foucault.

Astrid von Rosen är universitetslektor i konst- och bildvetenskap vid Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs universitet, och före detta dansare. Disputerade på avhandlingen *Knut Ströms*

scenografi och bildvärld. Visualisering i tid och rum (2010). Forskar för närvarande bland annat om den utominstitutionella (»fria«) dansens genombrott i Göteborg med särskilt fokus på praktikers delaktighet – ett »dansa där vi gräver-perspektiv« – i relation till arkiv. Senast publicerad i antologin *Home/Land: Women, Citizenship, Photographies* (2016).

Johan Sunegård är masterstudent i litteraturvetenskap på programmet Kritiska studier vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Har senast lagt fram examensarbetet *Svart sida – svart ruta. Självreflexiv fiktion i adaption mellan medier*.

Orla Vigsø är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Göteborgs universitet, tidigare professor i retorik och docent i svenska. Skrev avhandling i Århus om *Interpretationsbegrebet i semiotik og hermeneutik* (1990) och i Uppsala om verbal och visuell retorik i valaffischer (2004). Har sedan publicerat artiklar om bland annat kriskommunikation och politisk kommunikation. Har precis påbörjat en undersökning av den svenska tecknade dagstidningssatirens historia. Utkommer hösten 2016 med introduktionsboken *Kriskommunikation* på Studentlitteratur.